

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného
ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR

František Kočiš

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

L. Dvonč, Tvary trpného prídavia v spisovnej slovenčine	129
F. Buffa, Slovtvorné varianty pri názvoch mužských osôb	136
M. Pisárčiková, Synonymické vzťahy pri ustálených spojeniach typu <i>dať súhlas</i>	144
J. Oravec, Konfrontačné odporovacie súvetia	153
M. Majtán, Slovná zásoba slovenských terénnych názvov	162

DISKUSIE

E. Pauliny, Velárne η v slovenčine	169
I. Masár, Názvy typu <i>podbieraná</i> v spisovnej slovenčine	171
F. Kopečný, Odpoveď profesorovi Ondrušovi	176

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Jozefa Lišku. Š. Peciar	183
Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV v r. 1976. J. Horecký	184
Texty k všeobecnójazykovednému štúdiu. S. Ondrejovič	188

ROZLIČNOSTI

Jula Barbeyho alebo Julia Barbeya? M. Figmíková — K. Sekvent	191
Srí Lanka — srílanský. J. Jacko	191

Ladislav Dvonč

TVARY TRPNÉHO PRÍČASTIA V SPISOVNEJ SLOVENČINE

1. Tvary trpného prídavia sa v spisovnej slovenčine tvoria príponou *-ný*, *-tý* alebo *-ený*.¹ Pri tvorení tvarov trpného prídavia možno v súčasnej spisovnej slovenčine hovoriť o istom pohybe, o dynamike. Zároveň treba konštatovať, že v tomto pohybe možno zisťovať smerovanie k istému cieľu. Potvrdzuje sa tým staršie konštatovanie Š. Peciara,² že v súčasnej spisovnej slovenčine možno pozorovať tendenciu k ustáleniu tvarov trpného prídavia na *-ný* alebo na *-tý* (tvary na *-ený* sú už ustálené).

V starších gramatických príručkách a iných prácach sa uvedené prípony trpného prídavia vymedzovali pomerne nepresne a často aj v rozpore s existujúcou normou spisovného jazyka. Nedostatočne sa pritom bral ohľad na spomínaný pohyb a s tým súvisiace kolísanie v tvaroch trpného prídavia pri niektorých konkrétnych slovesách. Najnovší výskum, založený na podrobnom materiáli zo všetkých štýlových oblastí spisovného jazyka,³ viedol k presnejšiemu vymedzeniu používania jednotlivých prípon. Viedol aj k zisteniu vývinových tendencií, ktoré sa prejavujú pri tvorení týchto slovesných tvarov. O tento podrobný výskum sa opiera spracovanie tvorenia tvarov trpného prídavia v Morfológii slovenského jazyka.⁴ Ukazuje sa však, že v jednotlivých prípadoch možno doterajšie poznatky ešte ďalej spresňovať a dopĺňať. Tento cieľ sleduje aj náš rozbor.

¹ RUŽIČKA, J.: O tvorení trpného prídavia. Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 176.

² PECIAR, Š.: Prídavné mená na *-lý*. Slovenská reč, 12, 1946, s. 64.

³ DVONČ, L.: Trpné prídavie slovies vzoru volať a rozumieť. Slovenská reč, 26, 1961, s. 6–17; Trpné prídavie slovies vzoru brať. Slovenská reč, 26, 1961, s. 354–371; Trpné prídavie slovies vzoru trieť. Slovenská reč, 27, 1962, s. 129–144; Trpné prídavie slovies vzoru biť, vidieť, česať a držať. Slovenská reč, 27, 1962, s. 205–212; Omdlieť — omdlený/omdletý, zľadovatieť — zľadovatený. Slovenská reč, 29, 1964, s. 90–91; On the Formation of the Passive Participle in Literary Slovak. In: Recueil linguistique de Bratislava. 2. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 124–127.

⁴ Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 495–502.

2.1. Pri slovesách vzoru *chytať* sa v staršej jazykovednej literatúre spomínali iba tvary trpného prídavia s príponou *-ný*. Ukázali sme, že pri slovesách tohto vzoru sa trpné prídavie tvorí v niektorých prípadoch nielen príponou *-ný*, ale aj príponou *-tý*. Existuje istá skupina slovies, pri ktorých sa využívajú obidve prípony.

Trpné prídavie na *-tý* popri prídaví na *-ný* je pri slovesách utvorených predponami od základného slovesa *hrať*, napr. *dohrať* — *dohratý/dohraný*, *nahrať* — *nahratý/nahraný*, *odohrať* — *odohratý/odohraný*, *obohrať* — *obohratý/obohraný*, *prehrať* — *prehratý/prehnaný*, *prihrať* — *prihratý/prihnaný*, *rozohrať* — *rozohratý/rozohraný*, *zohrať* — *zohratý/zohraný*, *zahrať* — *zahratý/zahraný*, *vyhrať* — *vyhratý/vyhraný*. Osobitne treba zdôrazniť, že základné sloveso *hrať* má iba tvar trpného prídavia s príponou *-ný*: *hraný*. Je teda rozdiel medzi tvarom trpného prídavia základného, bezpredponového slovesa *hrať* a tvarmi trpného prídavia odvodených predponových slovies.

Vo svojom prvom rozbere tvarov trpného prídavia slovies vzoru *chytať* sme hovorili o tom, že tvary na *-ný* a *-tý* pri slovesách utvorených od slovesa *hrať* sú vcelku vyrovnané, že sa vyskytujú v rovnakom alebo približne rovnakom počte. Vzhľadom na to a aj preto, že pri iných slovesách tohto vzoru býva prípona *-ný*, sme ďalej konštatovali, že za správne možno označiť riešenie Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré na prvom mieste uvádzajú tvary na *-ný* a na druhom mieste tvary na *-tý*. Uvedenú konštatáciu o frekvencii tvarov na *-ný* a *-tý* treba opraviť. Tvary na *-tý* sú dnes častejšie ako tvary na *-ný*. Zároveň možno uviesť ďalšie spresnenie. V odbornom štýle jazyka sú častejšie tvary na *-ný*, v bežnom hovorovom jazyku prevažujú tvary na *-tý*. Z hovorového jazyka sa tvary na *-tý* postupne stále viac dostávajú aj do iných štýlových oblastí. Ak vychádzame z týchto vývinových tendencií, možno pokladať za oprávnený taký postup, že v lexikografických prácach sa pri spomínaných slovesách vzoru *chytať* na prvom mieste budú zaznamenávať tvary trpného prídavia na *-tý* a až za nimi tvary na *-ný*.

Druhú skupinu slovies vzoru *chytať* s trpným prídavím na *-ný* a *-tý* tvoria slovesá, ktoré sú utvorené predponami od základného slovesa *pchať*, napr. *dopchať* — *dopchatý/dopchaný*, *napchať* — *napchatý/napchaný*, *prepchať* — *prepchatý/prepchaný*, *rozopchať* — *rozopchatý/rozopchaný*, *upchať* — *upchatý/upchaný*, *vypchať* — *vypchatý/vypchaný*, *vopchať* — *vopchatý/vopchaný*, *zapchať* — *zapchatý/zapchaný*. Pri základnom slovese *pchať* nemáme konkrétne doklady na tvar trpného prídavia. Morfológia slovenského jazyka (s. 498) zaznamenáva podobu *pchaný*, prakticky sa však takýto tvar vôbec alebo takmer vôbec nepoužíva. Ak je však tvar *pchaný*

správny, potom je tu rovnaká situácia ako pri slovese *hrať* a jeho derivátoch.

Táto podobnosť sa umocňuje rovnakým využívaním tvarov na *-tý* a *-ný* v jednotlivých štýlových oblastiach jazyka. Aj tu tvary na *-ný* tendujú k odbornému vyjadrovaniu, tvary na *-tý* sú charakteristické predovšetkým pre hovorový jazyk, prenikajú však novšie čoraz silnejšie aj do ostatných oblastí.

2.2. Slovesá vzoru *rozumieť* majú zvyčajne tvary trpného prídavia s príponou *-ný*. Pri niektorých predponových slovesách popri prípone *-ný* je však aj prípona *-tý*.

Trpné prídavie na *-tý* popri tvare s príponou *-ný* je pri slovesách *omdlieť*, *zamdlieť*, *zomdlieť*: *omdletý/omdlený*, *zamdletý/zamdlený*, *zomdletý/zomdlený*. Základné je tu sloveso *mdlieť*, označené v Slovníku slovenského jazyka ako básnický výraz.⁵ Tu sa zároveň pripomína, že častejšie sú dokonavé, predponové formy *omdlieť*, *zamdlieť*.

Druhú skupinu slovies vzoru *rozumieť* s trpným prídavím na *-ný* aj *-tý* tvoria slovesá, ktoré súvisia s adjektívami vyjadrujúcimi farby alebo farebné odtienky, napr. *očernieť* — *očernetý/očernený*, *sčernieť* — *sčernetý/sčernený*, *začernieť* — *začernetý/začernený*, *očervenieť* — *očervenetý/očervený*, *(z)osinieť* — *(z)osinetý/(z)osinený*, *ozelenieť* — *ozelenetý/ozelený*. Sú to zase predponové slovesá (od základných slovies *černieť*, *červenieť*, *sinieť*, *zelenieť*).

Prípona *-tý* popri prípone *-ný* je podľa nášho staršieho výskumu aj pri trpnom prídaví slovesa *prebdlieť*: *prebdetý/prebdený*.

Ďalej je prípona *-tý* popri *-ný* pri slovese *zbesnieť*: *zbesnetý/zbesnený*.

Aj predponové sloveso *skamenieť* má dvojtvary na *-ný* a *-tý*: *skamenieť* — *skamenetý/skamený*.

Príponu *-ný* a *-tý* zisťujeme ďalej pri tvaroch trpného prídavia predponového slovesa *stlieť*: *stletý/stlený*. K tomuto slovesu môžeme pripojiť variant *zotlieť*. Uvádzame príklady na tvar s príponou *-tý*:

Hrbole, jamy, pichľavý bodliak, začadené tehly, pozostatky múrov, kúsky *zotletých* trstinových rohoží (Takáčová — preklad). — Tvár mal zaborenú do zeme, pokrytej *zotletým* listím (Kaňa — prekl.).

K doteraz uvádzaným slovesám s tvarmi trpného prídavia na *-ný* a *-tý* môžeme pridať ďalšie slovesá vzoru *rozumieť* s tvarmi trpného prídavia na *-tý* popri tvaroch na *-ný*, o ktorých sa v doterajšej literatúre nič nehovorí.

⁵ Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

Ide o slovesá *zdrevenieť, scepenieť, okopniť, splsniť, odzniť, zdúpnieť, poondieť sa/poondiať sa*. Napr.:

Keby som nebol *zdrevenetý* ako vtáčik pod pohľadom hada (Zúbek). — Počúval ako *scepenetý* (Trachta — prekl.). — Na *okopnutej tráve* sa utvorila po niekoľkých hodinách mrazu na brieždení tenká mrazová škrupina (Kaňa — prekl.). — Na kráľove polia, *okopneté* už a šedivé, opieralo sa marcové slnco (tamže). — Súhlas s *odznitou* prednáškou vyslovil aj Ing. Jozef Hajdušek (Knižničný zborník, 2, Bratislava 1967). — Zavše ju neuspokojila ani zasmradnutá voda a *splsnetý* chlieb (Kocúriková — prekl.). — Pojal Catherinu, celú *zdúpnetu* (tamže). — No pred Catherininým *zdúpneným* pohľadom Sara ustavične opakovala tie strašné slová (tamže). — *Zdúpnený* (Slovník slovenského jazyka, 5. diel, heslo *zdúpnieť*² = spráchnivieť). — *Poondený/poondetý, poondiany/poondiaty* (Slovník slovenského jazyka, 3. diel, heslo *poondieť sa/poondiať sa*).

Spomenieme tu ešte trpné prídastie sloviess *sprieť* a *vyprieť*¹, ktoré 4. diel SSJ označuje ako nárečové slová. Pri slovese *vyprieť* sa tu uvádza tvar trpného prídastia *vypretý*, pri slovese *sprieť* máme tvar *spretý* doložený v tomto prípade: *Všetko bolo prepychové, ale staré, ošúchané, spreté* (Nejeschleba — prekl.). Aj bezpredponové nedokonavé sloveso *prieť* má podľa SSJ tvar trpného prídastia *pretý*. Tento prípad je zaujímavý tým, že je tu prípona *-tý* pri bezpredponovom slovese. Pri iných bezpredponových slovesách vzoru *rozumieť* sme sa s používaním prípony *-tý* nestretli. Pri predponových slovesách, ktoré sme spomínali vyššie, je aj v nárečiach prípona *-tý*, napr. *spľesniť* — *spľesnetí, očerňiť* — *očerňeti, zamdľiť* — *zamdľeti*.⁶

Celkove sa ukazuje, že pri slovesách vzoru *rozumieť* dvojtvary na *-ný* a *-tý* sa vyskytujú pri viacerých slovesách. Sú to: 1. slovesá ktoré vyjadrujú zmenu stavu týkajúceho sa sfarbenia, napr. *očerňiť, ozeleniť, sčerňiť, (z)osiniť*, 2. slovesá týkajúce sa telesných alebo duševných pocitov, napr. *zamdľiť, omdľiť, skameniť, zdreveniť, scepeniť, zdúpnieť*, 3. slovesá, ktoré označujú rozklad materiálov, napr. *stlieť, splsniť, zotlieť*. Okrem toho sú tu niektoré jednotlivé slovesá, napr. *prebdiť, zbesniť, odzniť, poondieť sa/poondiať sa*. Zároveň sa potvrdzuje naše staršie zistenie, že prípona *-tý* je pri tvorení tvarov trpného prídastia v súčasnej spisovnej slovenčine veľmi produktívna.

2.3. Pri slovesách vzoru *trieť* majú bezpredmetové slovesá zvyčajne tvary na *-ný*, napr. *trieť* — *trený, vriť* — *vrený, driť* — *drený, žrieť* — *žrený*. Pri slovese *črieť* býva však aj tvar na *-tý*, je tu teda dvojtvar: *čretý/črený*.

⁶ HABOVŠTIAK, A.: Oravské nárečia. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 286.

Pri slovese *mliet*, ktoré sa tiež bežne zaraďuje v gramatických príručkách do vzoru *trieť*, hoci jeho prítomné tvary (so vsúvaním samohlásky *e*) patria skôr do vzoru *brať* (*mliet* — *meliem*, *brať* — *beriem*), je tvar trpného prítomia na *-tý*: *mletý*. Morfológia slovenského jazyka (s. 498) uvádza pri bezpredponových slovesách vzoru *trieť* iba tvary na *-ný*. Musíme však vychádzať zo skutočného stavu doloženého v literatúre, a teda uznávať tu tvar trpného prítomia na *-tý*.

Pri predponových slovesách je pomerne komplikovaný stav. V Morfológii slovenského jazyka sa hovorí, že predponové slovesá majú dvojtvary. Takto je to však iba v jednej skupine slovies tohto vzoru.

Pri predponových slovesách tvorených od slovies *črieť*, *mliet*, *mrieť*, *zrieť* (vo významoch: 1. vidieť, 2. dozrievať) sú tvary trpného prítomia na *-tý*, napr. *načrieť* — *načretý*, *začrieť* — *začretý*, *pomlieť* — *pomletý*, *rozomlieť* — *rozomletý*, *zomlieť* — *zomletý*, *odumrieť* — *odumretý*, *pomrieť* — *pomretý*, *zomrieť* — *zomretý*, *pozrieť* — *pozretý*, *prezrieť* — *prezretý*, *vyzrieť* — *vyzretý*.

Tvary na *-tý* sú aj pri iných slovesách tohto vzoru: *udrieť* — *udretý*, *zodrieť* — *zodretý*, *vydrieť* — *vydretý*, *zaprieť* — *zapretý*, *utrieť* — *utretý* (poutieraný), *zavrieť* — *zavretý*.

Pri slovese *poprieť*¹ (pozri v 3. diele SSJ) je prípona *-tý* aj *-ný*: *popretý*/*poprený*. Pri nárečovom slovese *poprieť*² je tvar trpného prítomia *popretý* (pozri tamže).

Pri ostatných slovesách býva prípona *-tý* aj *-ný*, napr. *odrieť* — *odretý*/*odrený*, *rozodrieť* — *rozodretý*/*rozodrený*, *odoprieť* — *odopretý*/*odoprený*, *oprieť* — *opretý*/*oprený*, *uprieť* — *upretý*/*uprený*, *zaprieť* — *zapretý*/*zaprený*, *prestrieť* — *prestretý*/*prestrený*, *rozprestrieť* — *rozprestretý*/*rozprestrený*, *zastrieť* — *zastretý*/*zastrený*, *vystrieť* — *vystretý*/*vystrený*, *oškreť* — *oškretý*/*oškrený*, *natrieť* — *natretý*/*natrený*, *rozotrieť* — *rozotretý*/*rozotrený*, *vystrieť* — *vystretý*/*vystrený*, *vyvrieť* — *vyvretý*/*vyvrený*, *navrieť* — *navretý*/*navrený*. Tvary na *-tý* sú dnes produktívnejšie a postupne zatláčajú tvary na *-ný*.

Z nášho rozboru sa ukazuje, že sloveso *mliet* vybočuje zo vzoru *trieť* nielen tvarmi indikatívu prítomna, ale aj tvarom trpného prítomia.

2.4. Zo slovies vzoru *brať* tvoria tvar trpného prítomia na *-ný* bezpredponové slovesá: *brať* — *braný*, *drať* — *draný*, *hnať* — *hnaný*, *prať* — *praný*, *stlať* — *stlaný*, *žrať* — *žraný*. Prípona *-ný* je aj v trpnom prítomí slovesa *orať*: *oraný*. Predponové slovesá majú tvary na *-tý* aj *-ný*, napr. *vyprať* — *vypratý*/*vypraný*, *rozostlať* — *rozostlatý*/*rozostlaný*, *zožrať* — *zožratý*/*zožraný* atď. Produktívnejšie sú aj tu tvary na *-tý*.

2.5. Pri slovesách vzoru *žuť* sa v staršej gramatickej literatúre uvádzali popri tvaroch trpného prítomia na *-tý* aj niektoré tvary na *-ný*, napr.

chvieť — *chvetý/chvený*, *rozochvieť* — *rozochvený/rozochvetý*. V staršej literatúre sa spomínal aj tvar *odený* popri tvare *odetý*. Podrobným výskumom sme zistili tento stav: *rozochvieť* — *rozochvetý/rozochvený*, *odieť* — *odetý*, *vsť* — *vsatý*, *nasť* — *nasatý*. Morfológia slovenského jazyka uvádza tu iba príponu *-tý*. Ukazuje sa, že aj tu tvary na *-ný* ustupujú.

2.6. Slovesá vzoru *vidieť* majú bežne tvar trpného prídavia na *-ný*, napr. *musieť* — *musený*, *trpieť* — *trpený*, *myslieť* — *myslený*, *rozmyslieť si* — *rozmyslený*, *vykypieť* — *vykypený*.

Osobitný stav je pri slovese *horieť*, resp. pri jeho predponových odvodeninách. Popri tvaroch na *-ný* sa tu používajú aj tvary na *-tý*, napr. *ohorieť* — *ohorený/ohoretý*, *obhorieť* — *obhorený/obhoretý*, *dohorieť* — *dohorený/dohoretý*. Na rozdiel od stavu, ktorý sme zaznamenali v štúdiu *Trpné prídavia slovies vzoru biť, vidieť, česať a držať*, možno v súčasnosti konštatovať zvýšenie frekvencie tvarov na *-tý*, čo možno doložiť konkrétnymi príkladmi:

ohoreté mŕtvol (Večerník 1964), *obhoretých* častiach (Večerník 1965), *ohoreté* líca (Slovenské pohľady 1964), *ohoretých* postáv (Kunoši — prekl.), *ohoreté* zvyšky (Predvoj 1965), *obhoreté* kosti (Komorovský — prekl.), *obhoretý* meč (Kaňa — prekl. 1963), *obhoreté* trámy (Roháč 1962), *polozhoretej* dielne (Roháč 1962), *ohoretých* ruinách (Pravda 1973).

Morfológia slovenského jazyka (s. 499) tvary na *-tý* pri slovesách vzoru *vidieť* neprijíma. Myslíme, že starší aj novší dokladový materiál presvedčivo dokazuje, že s tvarmi na *-tý* v trpnom prídavi niektorých slovies vzoru *vidieť* súčasná kodifikácia spisovnej slovenčiny musí počítať.

2.7. Slovesá vzoru *kričať* majú bežne tvar trpného prídavia na *-ný*. Jedine pri predponových slovesách utvorených od slovesa *spať* sú dvojtvary, pričom tvary na *-tý* sú dnes častejšie, napr. *prespať* — *prespatý/prespaný*, *rozospať sa* — *rozospatý/rozospaný*, *vyspať sa* — *vyspatý/vyspaný*, *uspať* — *uspatý/uspaný*, *naspať sa* — *naspatý/naspaný*, *odspať* — *odspatý/odspaný*.

3. Z nášho výkladu *vidieť*, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa prípona *-tý* používa stále viac. Prípona *-tý* prenikla aj do trpného prídavia slovies niektorých vzorov, pri ktorých staršie kodifikačné príručky uvádzali iba príponu *-ný*. Na základe nášho rozboru môžeme podať súhrnný obraz o používaní jednotlivých prípon v tvaroch trpného prídavia, t. j. prípon *-ený*, *-ný* a *-tý*. Vychádzame pritom z doterajšieho súhrnného opisu, ktorý sa podáva v Morfológii slovenského jazyka.

Príponu *-ený* má trpné prídavia slovies vzorov *nieť* a *robiť*. Príponu *-ený* má aj trpné prídavia nepravidelného slovesa *jesť* a jeho predponových odvodenín, ako aj trpné prídavia predponových slovies utvorených

od nepravidelného slovesa *isti* (*jedený, zjedený, najedený, prejedený, po-
jedený, vyjedený, prejdený, zájdený* atď.).

Príponu *-ný* v trpnom príchasti majú slovesá vzoru *chytať*. Pri slovesách utvorených predponami od sloviess *hrať* a *pchať* sú popri tvaroch s príponou *-ný* aj tvary s príponou *-tý*. Aj slovesá vzoru *rozumieť* majú zvyčajne v trpnom príchasti príponu *-ný*. Tvary s príponou *-tý* aj *-ný* majú predponové slovesá tohto vzoru, ktoré vyjadrujú zmenu stavu týkajúceho sa sfarbenia (napr. *očernieť — očernetý/očernený, ozelenieť — ozelenetý/ozele-
nený, sčernieť — sčernetý/sčernený* atď.), ďalej slovesá týkajúce sa telesných alebo duševných pocitov (napr. *zamdlieť — zamdletý/zamdlený, skamenieť — skamenetý/skamenený, zdúpnieť — zdúpnetý/zdúpnený* atď.), slovesá, ktoré označujú rozklad materiálov, napr. *stlieť — stletý/stlený, splesnieť — splesnetý/splesnený, zotlieť — zotletý/zotlený* atď.) a niektoré ďalšie jednotlivé slovesá, ktoré sa súhrnne nedajú presnejšie vymedziť (napr. *prebdiť — prebdetý/prebdený, zbesnieť — zbesnetý/zbesnený, odznieť — odznetý/odznený, poondieť sa — poondetý/poondený* atď.). Príponu *-ný* v trpnom príchasti má aj väčšina sloviess vzoru *trieť*. Niektoré slovesá tohto vzoru majú však príponu *-tý*, a to a) bezpredponové sloveso *mlieť*, b) predponové slovesá utvorené od sloviess *črieť, mlieť, mrieť, zrieť*, c) slovesá *zadrieť, zodrieť, vydrieť, zaprieť, utrieť, zavrieť*. Slovesá vzoru *brať* majú vždy v trpnom príchasti príponu *-ný*, pri niektorých slovesách sa však používa aj prípona *-tý*, takže sú to dvojtvary. Prípona *-ný* je ďalej pri slovesách vzoru *česať* (okrem slovesa *skapáť*), pri slovesách vzoru *pracovať*, pri slovesách vzoru *vidieť* (pri predponových slovesách utvorených od slovesa *horiť* je popri prípone *-ný* aj *-tý*), pri slovesách vzoru *kričať* (okrem predponových sloviess utvorených od slovesa *spať*, kde sú dvojtvary na *-tý* aj *-ný*).

Príponu *-tý* majú v trpnom príchasti slovesá vzorov *hynúť, žať, chudnúť* a nepravidelné sloveso *stáť*, resp. jeho predponové odvodeniny. Prípona *-tý* je pravidelne aj pri slovesách vzoru *žuť*; odchýlkou je tvar *rozochvený* popri *rozochvetý* pri slovese *rozochvieť*. Okrem toho býva spravidla popri prípone *-ný* v niektorých slovesách vzorov *chytať, rozumieť, trieť, brať, česať, vidieť, kričať* (pozri vyššie pri prípone *-ný*).

Výskyt jednotlivých prípon trpného príchastia v spisovnej slovenčine naznačujeme v prehľade na s. 136 (vzory, pri ktorých sa niektorá prípona vyskytuje v menšej miere, sa uvádzajú v zátvorkách).

Tento prehľad ukazuje, že prípona *-ný* má zastúpenie v najväčšom počte slovesných vzorov. Po nej nasleduje prípona *-tý* a na treťom mieste je prípona *-ený*. Poradie je teda: 1. *-ný*, 2. *-tý*, 3. *-ený*.

Prípona *-ený* sa používa pri slovesách vzoru *nieť* a *robiť* (iné prípony

-ený	-ný	-tý
niešť	chytať rozumieť	(chytať) (rozumieť)
	trieť brať česať	hynúť (trieť) (brať) (česať) žať chudnúť
	(žuť) pracovať	žuť
robiť	vidieť kričať	(vidieť) (kričať)

sa tu nevyskytujú). Prípony *-ný* a *-tý* sa používajú pri slovesách viacerých slovesných vzorov popri sebe, pričom v niektorých jednotlivých prípadoch utvárajú tvarové dublety.

Ferdinand Buffa

SLOVOTVORNÉ VARIANTY PRI NÁZVOCH MUŽSKÝCH OSÔB

0,1. Odvođené názvy mužských osôb v spisovnej slovenčine, ktoré tvoria v systéme slovnej zásoby jasne vyhranenú skupinu¹, môžeme rozdeliť na niekoľko skupín. Predovšetkým treba oddeliť nociónálne názvy od expresívnych a v rámci týchto skupín môžeme ich ďalej členiť na deverbatívne názvy, charakterizované spravidla podľa činnosti pomenovanej slovotvorným základom a na denominatívne názvy, významovo súvisiace s menným slovotvorným základom. Takéto členenie má odôvodnenie aj vo formálnej stránke týchto odvođenín, pretože popri niektorých zhodných sufixoch (typu *-ár*, *-ník*, *-ec* a pod.) podaktoré sú typické viac pre nociónálne názvy (napr. *-teľ*, *-č*, *-ca*, *-ista*), iné pre expresíva (napr. *-oš*, *-ák*, *-áč*, *-aj*, *-áň*).

¹ HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 74.

-oň). Okrem toho pre deverbátiva sú charakteristické substantíva so sufixmi *-teľ*, *-č*, *-ca*, *-aj*, *-oň*, kým pre denominatíva sú typické názvy na *-ár*, *-ík*, *-ec*, *-ista*, *-áň*.

Z uvedeného vyplýva pre nás dôležitý fakt, že v každej skupine názvov osôb sú odvodeniny s viacerými synonymnými sufixmi. Tento fakt môže mať a skutočne aj máva za následok, že v daktorých prípadoch aj od toho istého slovotvorného základu môže byť pre ten istý pojem viacero odvodenín (napr. *lakovač* — *lakovník*, *nasledovník* — *nasledovateľ*, *roznášač* — *roznášateľ*, *vladár* — *vládca*, *svetár* — *sveták*, *textilník* — *textilák*, *žalobca* — *žalobník* a pod.). Príčiny toho bývajú rozličné; ich výskum spadá už viac do oblasti historickej lexikológie.

V tomto príspevku sa pokúsime o synchronnú charakteristiku uvedených slovotvorne variantných názvov osôb podľa jednotlivých skupín, ako sme ich vymedzili na začiatku. Začneme nociónálnymi názvami, pretože v našom materiáli získanom zo Slovníka slovenského jazyka (1959–1968) je ich väčšina. Z tohto slovníka preberáme aj významové určenie i štylistické hodnotenie nášho dokladového materiálu.

0,2. Doteraz sa v našej literatúre o tejto otázke, t. j. o slovotvorne variantných názvoch osôb, obsérnejšie nepísalo. V súhrnnej práci J. Horeckého *Slovotvorná sústava slovenčiny*² sa pri názvoch osôb iba spomínajú pomenovania odvodené od tých istých slovotvorných základov sufixom *-teľ* aj inými sufixmi, pričom sa konštatuje, že medzi takýmito dvojtvarmi sú alebo diferencie na časovej osi (názvy so sufixom *-teľ* sú spravidla staršie, dnes už nepoužívané), alebo sú medzi nimi významové rozdiely (napr. názvy na *-teľ* sú často pomenovania podľa aktuálnej činnosti, kým názvy na *-č* bývajú pomenovania podľa zamestnania a pod.). Vo svojom staršom príspevku³ J. Horecký poukázal na to, že v takýchto variantoch sa vyjadrujú i vidové rozdiely medzi menami činiteľského významu s rovnakým koreňom. V tom istom príspevku J. Horecký konštatuje aj fakt, že vo väčšine prípadov niet veľkého významového rozdielu medzi činiteľskými menami na *-teľ* a *-č* (napr. *buriteľ* — *burič*, *nadržovateľ* — *nadržovač*, *posluhovateľ* — *posluhovač*, *roznášateľ* — *roznášač* a pod.). Podrobnejšie sa však tejto otázke nevenuje.

Nociónálne názvy mužských osôb

1,1. V rámci nociónálnych názvov osôb prevažujú deverbatívne pomenovania; najčastejšie sú tieto názvy (v našom materiáli) utvorené sufixmi *-teľ*,

² Tamže, s. 76–78.

³ HORECKÝ, J.: Mená činiteľského významu. Slovo a tvar, 1, 1974, s. 84.

-č, -ca, -ník, zriedkavejšie aj sufixmi -ec, -ár, -ák, -áč a ojedinele aj inými.

Najviac zastúpené sú v tejto skupine názvy so sufixmi -teľ a -č a tie aj najčastejšie vytvárajú navzájom variantné dvojice. Často sú to dvojice s obidvoma neutrálnymi, teda rovnocennými členmi, napr. *odpisovateľ* — *odpisovač*, *zmierovateľ* — *zmierovač*, *podrývateľ* — *podrývač*, *roznášateľ* — *roznášač*, *uctievateľ* — *uctievač*. No rovnako často sú tu zastúpené aj také dvojice, v ktorých názov na -teľ je príznakový, kým pomenovanie so sufixom -č je neutrálne. Najčastejšie ide o zriedkavé slová so sufixom -teľ: *nakupovateľ* — *nakupovač*, *obsluhovateľ* — *obsluhovač*, *rozdávateľ* — *rozdávač*, *vyjednávateľ* — *vyjednávaca*, *vyvolávateľ* — *vyvolávaca*; v niektorých prípadoch sú slová na -teľ v uvedených dvojiciach hodnotené aj ako knižné zriedkavé: *pochybovateľ* — *pochybovač*, *prinášateľ* — *prinášač*, *trápiť* — *trápič*, ojedinele ako knižné (*stíhať* — *stíhač*). Inokedy sú slová na -teľ zastarané: *rozprávatel* — *rozprávač*, *uchádzateľ* — *uchádzač*.

Menej často v takýchto dvojiciach vystupujú názvy na -teľ ako neutrálne a slová so sufixom -č ako príznakové, spravidla ako zriedkavé: *obliehateľ* — *obliehač*, *poburovateľ* — *poburovač*, *predčítateľ* — *predčítač*, *rozkazovateľ* — *rozkazovač*, *vymáhateľ* — *vymáhač* a len ojedinele aj ako zastarané (*dobyvateľ* — *dobyvač*).

Zriedkavejšie sú aj také variantné dvojice názvov osôb so sufixmi -teľ a -č, v ktorých obidva tieto členy sú príznakové. Zväčša tu ide o zriedkavé slová: *popierateľ* — *popierač*, *zavádzateľ* — *zavádzač* alebo o zriedkavé slovo proti hovorovému (*rozvracateľ* — *rozvracač*); inokedy sú obidve slová zastarané (*zvoditeľ* — *zvodič*) alebo knižné zastarané slovo proti zriedkavému (*zastávateľ* — *zastávač*) a pod.

Oveľa zriedkavejšie do takýchto variantných slovotvorných dvojíc názvov osôb vstupujú názvy so sufixom -teľ s názvami utvorenými sufixom -ca (pričom sa tento sufix pripája priamo ku koreňu základového slova). Aj tu sú dvojice s neutrálnymi členmi: *platiteľ* — *platca*, *vyrábateľ* — *výrobca*, *prijímateľ* — *prijemca*, zriedkavejšie aj s obidvoma príznakovými členmi (ako odborné: *postupiteľ* — *postupca*, alebo ako zriedkavé: *zahubiteľ* — *záhubca*). Častejšie sú prípady, keď iba jeden člen je príznakový, a to názov na -teľ (ako zriedkavý): *dovážateľ* — *dovozca*, *vyvážateľ* — *vývozca*; (ako zastaraný): *dopravovateľ* — *dopravca*, *zastupiteľ* — *zástupca*; (ako knižný): *tvoriteľ* — *tvorca*, ale aj názov na -ca môže byť príznakový (ako zriedkavý): *prenajímateľ* — *prenájomca*, *prípravovateľ* — *prípravca*; ako zastaraný: *podporovateľ* — *podporca*).

Pomerne zriedkavo vchádzajú do variantných slovotvorných dvojíc so slovami na -teľ aj odvodeniny so sufixom -ník. Tieto slová na -ník bývajú zväčša príznakové, spravidla ako zastarané oproti neutrálnemu názvu so

sufixom *-teľ*: *falšovateľ* — *falšovník*, *prenasledovateľ* — *prenasledovník*. Niekedy sú v takýchto dvojiciach obidva členy príznakové, a to ako zastarané (*zastupiteľ* — *zástupník*), alebo je tu protiklad zriedkavého a zastaraného slova (*drancovateľ* — *drancovník*).

S deverbatívnymi názvami osôb zakončenými sufixom *-č* vchádzajú do variantných dvojíc (okrem spomenutých slov na *-teľ*) aj názvy so sufixom *-ník* ako neutrálne slová v prípadoch typu *lakovač* — *lakovník*, *pochlebovač* — *pochlebník*, *zabávač* — *zábavník*. V iných dvojiciach sú takéto slová na *-ník* príznakové, a to ako zriedkavé (*verbovač* — *verbovník*) alebo ako zastarané (*merač* — *merník*).

Zriedkavejšie sú k názvom na *-č* ako varianty odvodeniny so sufixom *-ca*, pričom sú tieto slová — proti neutrálnym názvom na *-č* — spravidla príznakové, a to zriedkavé (*vykupovač* — *výkupca*) alebo zastarané (*vyberač* — *výberca*). Pomerne zriedkavo stoja proti názvom na *-č* aj pomenovania zakončené na *-ár*: *kreslič* — *kresliar*, *lisovač* — *lisár* (hovor.), *valcovač* — *valciar* (star.).

Pri deverbatívnych názvoch osôb so sufixom *-ca* vchádzajú do variantných dvojíc (okrem už spomínaných slov na *-teľ* a *-č*) ojedinele ešte aj slová so sufixom *-ník*: *strážca* — *strážník*, *zvodca* — *zvodník*, *nástupca* — *nástupník* (zastar.), *záškodca* (zried.) — *záškodník* (odb.).

Názvy osôb utvorené inými sufixmi (napr. *-ák*, *-áč* a i.) vytvárajú takéto dvojice variantov iba sporadicky.

1,2. Druhú skupinu nocionálnych názvov osôb tvoria denominatívne pomenovania, ktorých je v našom materiáli menej ako deverbatívnych názvov; najčastejšie sú utvorené sufixmi *-ník*, *-ár*, *-ec* a *-ista*, zriedkavejšie aj sufixmi *-ca*, *-ák*, *-(č)an*, *-áš*, *-ér* a ojedinele aj inými.

Najviac sú v tejto skupine zastúpené názvy so sufixom *-ník* a *-ár* a tie aj najčastejšie vstupujú do variantných dvojíc. V takýchto dvojiciach sú slová na *-ník* spravidla neutrálne, kým názvy na *-ár* bývajú príznakové; často sa hodnotia ako zriedkavé (*pltník* — *pltiar*, *sladovník* — *sladár*) alebo ako zastarané (*opozičník* — *opozičiar*, *súkenník* — *súkenár*). Zriedkavejšia je opačná situácia, keď slová na *-ár* sú neutrálne, kým názvy so sufixom *-ník* sú príznakové, najčastejšie zastarané (*sokolník* — *sokoliar*, *vozník* — *voziar*). Ojedinele sú aj také dvojice, v ktorých obidva členy uvedeného radu sú príznakové: *sklepník* (hovor. zastar.) — *sklepár* (hovor. zastar.), *píšťalník* (arch.) — *píšťalár* (hovor.). Je zaujímavé, že pri tomto type niet dvojíc s obidvoma neutrálnymi členmi.

Zriedkavejšie vchádzajú slová na *-ník* do variantných dvojíc so slovami utvorenými sufixom *-ca* typu *žalobník* — *žalobca*, pričom slovo na *-ca* býva v týchto dvojiciach často zastarané (*nájomník* — *nájomca*, *odbojník* — *od-*

bojca, zbojník — zbojca). Len zriedkavé sú opačné prípady, keď proti neutrálnemu slovu na *-ca* stojí zastarané slovo na *-ník* (*odporník — odporca, záujemník — záujemca*).

Zriedkavé sú aj dvojice variantných slov zakončených na *-ník* a *-ec* typu *trhovník — trhovec*, v ktorých môže byť jeden člen príznakový (*závistník [zried.] — závistlivec*) alebo oba členy sú príznakové (trochu zastar.): *veršovník — veršovec*.

Ojedinele vchádzajú do variantných dvojíc so slovami na *-ník* aj názvy na *-ista*: *škandálník* (hovor. zastar.) — *škandalista* (hovor.), *urbárnik* (hist.) — *urbarialista* (hist.) a slová na *-ák*: *lesník — lesák* (slang.). Sporadicky sa vyskytujú ešte aj iné kombinácie: *povozník — povozka* (zried.), *hazardník* (zried.) — *hazardér, textilník* (zried.) — *textilák* (slang.) a iné.

Slová so sufixom *-ár* vchádzajú do variantných dvojíc okrem už spomínaných slov na *-ník* zriedkavejšie ešte aj so slovami na *-ák*: *lavičiar — lavičiak* (zried.), *sanitár — saniták* (slang.), *-ovač*: *vzorkár* (hovor.) — *vzorkovač, nitár* (odb.) — *nitovač* (odb.), *-ista*: *flautár* (zried.) — *flautista, husliar* (zried.) — *huslista, -ér, -er*: *magazínár* (zastar.) — *magazínér* (zastar.), *švindliar* (zried. hovor.) — *švindler* (hovor.) a iné.

Podobne aj slová so sufixom *-ec* sa vyskytujú ešte aj v dvojiciach so slovami na *-ista*: *kantovec — kantista, mendelovec — mendelista, maratónec — maratonista* (zried.), *-ík*: *poverenec — povereník* (zastar.) a iné.

Pri slovách so sufixom *-ista* treba okrem uvedených prípadov spomenúť ešte dvojice so slovami na *-ák*: *latinista — latinák* (zastar.), *-ant*: *inkasista* (zried.) — *inkasant, -áš*; *primista* (zastar.) — *primáš* (hovor.) a iné.

Expresívne názvy mužských osôb

2.1. Pri expresívnych slovotvorne variantných názvoch osôb je, pokiaľ ide o ich slovotvorný základ, iná situácia ako pri nocionálnych názvoch, pretože denominatívnych expresívnych názvov osôb je v našom materiáli dvakrát toľko ako deverbatívnych expresívnych pomenovaní. Najčastejšie sú takéto denominatívne názvy podľa nášho materiálu utvorené sufixmi *-ák, -áň, -ec, -ník, -ár, -áč, -oš*, zriedkavejšie aj sufixmi *-oň, -aj, -ál, -án, -ko, -och, -ča, -áš, -úch* a ojedinele aj inými príponami. Ako vidieť, repertoár sufixov je veľmi bohatý, čo zaiste súvisí so samotnou expresívnosťou (ktorú tu chápeme nie úzko štylisticky, ale širšie, lexikálne).

Najpočetnejšie sú v tomto type zastúpené názvy osôb so sufixom *-ák*, ktoré vchádzajú do variantných dvojíc s názvami zakončenými rozličnými príponami, pričom tieto názvy často majú ešte ďalší príznak. Ide o názvy so sufixmi: *-oš*: *sopliak — soploš, hniliak* (hovor.) — *hniloš* (hovor.), *zmrzliak* (hovor.) — *zmrzloš* (hovor.), *-áč*: *zeleniak* (zried.) — *zelenáč* (ho-

vor.), *strapák* (zried.) — *strapáč* (zried.), *-ec*: *ťarbák* — *ťarbavec* (zried.), *hlupák* — *hlupec* (kniž. zastar.), *-áň*: *tupák* — *tupáň*, *štrbák* — *štrbáň*, *-ár*: *sveták* — *svetár* (zastar.), *písmák* (arch.) — *písmár* (zried.). Slová s inými sufixmi sa tu vyskytujú iba ojedinele: *-oň*: *všivák* — *všivoň* (zried.), *-úch* (*smradliak* — *smradúch*), *-ník* (*hnusák* — *hnusník*), *-c* (*mudrák* — *mudrc*) a iné.

Menej početne sú tu zastúpené názvy so sufixom *-áň*, ktoré najčastejšie vstupujú do variantných dvojíc so slovami zakončenými na *-áč*: *bachráň* — *bachráč*, *fuzáň* — *fuzáč*, *hrbáň* — *hrbáč*, *hubáň* — *hubáč*, *chlpáň* — *chlpáč*, *strapáň* — *strapáč* (zried.), *peháň* (hovor.) — *peháč* (hovor.), zriedkavejšie aj so slovami na *-ál'*: *nosáň* — *nosál'*, *okáň* — *okál'* a na *-aj* (*hlaváň* — *hlavaj*, *brucháň* — *bruchaj*). Slová s inými sufixmi sú tu ojedinelé: *-oš*: *hrdáň* — *hrdoš* (zried.), *-ár*: *blcháň* (hovor.) — *blchár* (hovor.).

Pomerne málo početne sú doložené aj názvy so sufixom *-ec*, ku ktorým sa ako varianty pripájajú slová na *-ík*: *zvrhlec* (zried.) — *zvrhlík*, *šibenec* (hovor.) — *šibeník* (hovor.), *spustlec* (kniž. zried.) — *spustlík* (kniž.), ojedinele aj s inými sufixmi: *-ák* (*tupec* — *tupák*), *-och* (*lenivec* — *leňoch*), *-el'*: *pochabec* (zried.) — *pochábeľ* a iné.

Skromne sú tu zastúpené aj názvy osôb so sufixom *-ník*, pri ktorých ako varianty sa vyskytujú najčastejšie slová na *-ár*: *posmešník* — *posmechár*, *klebetník* — *klebetár* (zried.), *biednik* (zastar.) — *bedár*. Iné slová sú tu zriedkavejšie, napr. *ohavník* — *ohavec*, *špatník* (zastar.) — *špata*, *nezbedník* — *nezbedca* (kniž. zried.) a pod.

Z ďalších málo zastúpených slov sú to názvy so sufixom *-áč*, ku ktorým ako varianty sa priradujú slová na *-ál'* (*okáč* — *okál'*), *-aj* (*brucháč* — *bruchaj*), *-oš* (*gambáč* — *gamboš*), *-úň*: *naháč* (hovor.) — *nahúň* (zried.) a iné.

Názvy s inými ako spomínanými sufixmi sa pri denominatívnych expresívnych pomenovaniach osôb vyskytujú iba sporadicky.

2.2. Ako poslednú skupinu odvodených názvov osôb sme zaradili expresívne deverbatívne pomenovania, ktoré sú najmenej početné. Podľa nášho materiálu najčastejšie sú takéto názvy utvorené sufixmi *-oš*, *-ák*, *-áč*, *-aj*, *-oň*, zriedkavejšie aj sufixmi *-(n)ík*, *-úň*, *-áň*, *-an*, *-o*, *-ár* a ojedinele aj inými príponami.

Najviac zastúpené sú tu názvy so sufixom *-oš*, ku ktorým ako slovo- tvorné varianty sú najčastejšie slová na *-ák*: *čaptoš* — *čapták*, *chrchloš* — *chrchliak*, *babroš* (hovor.) — *babrák* (hovor.), *-áč*: *hraboš* — *hrabáč*, *smrkoš* (zried.) — *smrkáč* (zried.), *šomroš* (zried.) — *šomráč* (zried.), zriedkavejšie aj pomenovania na *-oň*: *hltoš* — *hltoň*, *skuhroš* — *skuhroň* (zried.), *-aj* (*hundroš* — *hundraj*) a ojedinele aj slová s inými sufixmi, napr. *-úň*: *chvas- toš* (zried.) — *chvastúň*, *-o* (*žgrloš* — *žgrľo*) a iné.

Početne zastúpené sú tu aj názvy so sufixom *-ák*, s ktorými do variant-

ných dvojíc (okrem uvedenej dvojice sufixov -oš : -ák) vstupujú slová na -aj: *hundrák* — *hundraj*, *trepák* — *trepaj*, *papák* (hovor.) — *papaj* (hovor.), -oň: *hlták* (zried.) — *hltoň*, *skuhrák* (zried.) — *skuhroň* (zried.) a ojedinele aj iné: -áč (*rapoták* — *rapotáč*), -an: *pijak* (hovor.) — *pijan*, -č: *ulievak* (hovor.) — *ulievač* (hovor.) a iné.

Početne málo zastúpené sú pri týchto expresívnych deverbatívnych názvoch osôb pomenovania so sufixom -áč, s ktorými vstupujú do variantných dvojíc názvy odvodené rozličnými sufixmi, napr. *žráč* — *žrút*, *spáč* — *spajo* (zried.), *papáč* (hovor.) — *papaj* (hovor.), *ruváč* (zried.) — *ruvan* (zried.) a iné. Malú skupinu tvoria aj názvy so sufixom -aj: *pobehaj* — *pobehlík* (kniž. zried.) a so sufixom -o: *šalo* (hovor.) — *šalún* (zried.).

Medzi málo doložené názvy patria aj slová so sufixom -oň: *srdoň* — *srdoš*, *chvastoň* (zried.) — *chvastúň* a so sufixom -ík: *kuchtík* (hovor.) — *kuchta* (hovor. zastar.). Názvy s inými ako uvedenými sufixmi sa vyskytujú iba sporadicky.

3. Náš materiál ukazuje, že slovotvorná variabilita pri názvoch mužských osôb je v spisovnej slovenčine značne rozšírená a týka sa všetkých druhov pomenovaní, pri nocionálnych názvoch je však častejšia ako pri expresívach. Súvisí to pravdepodobne s tým, že nocionálne názvy majú menej bohatý repertoár slovotvorných základov, takže pravdepodobnosť ich opakovania sa pri jednotlivých variantných pomenovaniach (t. j. s odlišnými sufixmi) je dosť veľká. Okrem toho vo vývoji týchto názvov nadobúda v jednotlivých ich významových skupinách prevahu typ s istým sufixom, najmä pri názvoch z terminologickej oblasti, pričom v niektorých prípadoch sa tento vývin podporuje aj dotváraním takýchto pravidelných názvov, ktoré sa v jazykovej praxi uprednostňujú pred inými, menej systémovými pomenovaniami (t. j. s inými sufixmi).

Iná situácia je pri expresívach, ktoré disponujú pomerne veľkým počtom synonymných slovotvorných základov, preto sú roztrieštené do mnohých, spravidla menej početne zastúpených skupín (dvojíc) a tým aj stretnutie rovnakých dvojíc názvov s identickým slovotvorným základom, ale s odlišnými sufixmi je zriedkavejšie. Okrem toho sa tu spravidla neuplatňujú snahy o regulovanie ani vnútorné tendencie o pravidelnosť.

V rámci nocionálnych názvov mužských osôb je v našom materiáli početnejšia skupina deverbatívnych pomenovaní, čiže názvov osôb podľa nejakého ich vzťahu k určitej činnosti (spravidla sú to vykonávatelia činnosti pomenovanej slovotvorným základom). Najčastejšie variantné dvojice tvoria názvy so sufixmi -teľ :-č a -teľ :-ca, zriedkavejšie sú dvojice typu -č :-ník a -ca :-ník; najviac neutrálnych slov (v poradí podľa počtu prípadov) je na -č, -teľ, menej na -ca a -ník. Z príznakových slov je najviac zriedkavých, menej zastaraných, ojedinele aj iných. Najpozoruhodnejšia

je tu konkurencia slov na *-teľ* a *-č*, pričom popri neutrálnych obidvoch členoch sú tu časté dvojice s príznakovým členom na *-teľ*. Menej časté sú ostatné variantné dvojice, v ktorých jednotlivé členy si spravidla dosť vyvážené konkurujú.

Menej početne sú v našom materiáli zastúpené denominatívne nociónálne názvy osôb, pri ktorých ako najčastejšie sú variantné dvojice slov so sufixmi *-ník* : *-ár* a *-ník* : *-ca*, zriedkavejšie aj iné (napr. *-ník* : *-ista*, *-ník* : *-ec*, *-ík* : *-ec*, *-ík* : *-ák*). Najviac neutrálnych slov má zakončenie na *-ník*, *-ec*, a *-ár*, menej zakončenie na *-ista*; z príznakových výrazov sú najčastejšie slová zastarané a zriedkavé, v menšom počte aj hovorové a slangové. Najpozoruhodnejšia je tu konkurencia na *-ník* a *-ár*, pričom slová na *-ník* sú spravidla neutrálne a slová na *-ár* sú často príznakové. Menej časté sú iné variantné dvojice, pri ktorých sú často obidva členy neutrálne, teda rovnocenné.

Pri expresívnych názvoch mužských osôb (v zmysle lexikálnom, nie stylistickom) je opačná situácia, pokiaľ ide o ich slovotvorný základ, ako to bolo pri nociónálnych názvoch, pretože pri nich silno prevažujú denominatívne pomenovania nad deverbatívnymi. Sú to spravidla pomenovania osôb podľa ich (nápadnej) vlastnosti, vyjadrenej v substantívnom alebo adjektívnom slovotvornom základe. Pre tieto variantné dvojice je charakteristická veľká pestrosť sufixov, ako aj nízka početnosť prípadov v jednotlivých dvojiciach. Najviac je zastúpená dvojica slov so sufixmi *-áň* : *-áč*, menej časté sú dvojice *-ec* : *-ník*, *-ák* : *-oš*, *-ák* : *-áč*, *-áň* : *-aľ*, *-ník* : *-ár* a iné. Najčastejšie do týchto dvojíc vchádzajú slová so sufixmi *-ák*, *-áň*, *-ec*, *-ník*, *-áč*, *-ár*, *-oš*, zriedkavejšie aj slová s inými sufixmi (napr. *-oň*, *-aj*, *-aľ*, *-án*, *-och* a i.). Viaceré z takýchto slov majú ešte aj ďalší príznak (často sa hodnotia ako hovorové alebo zriedkavé), čo svedčí o tom, že aj v tejto skupine je diferencovanosť a istá konkurencia medzi jednotlivými variantmi.

Podobne málo vyhranená je situácia aj pri najmenej početnej skupine, pri deverbatívnych expresívnych názvoch mužských osôb, teda pri pomenovaniach podľa ich typickej (často negatívnej) činnosti. Pri nich je najviac slov v dvojici so sufixmi *-oš* : *-ák*, ostatné dvojice sú málo početne zastúpené (napr. *-oš* : *-oň*, *-aj* : *-ák*, *-oš* : *-áč*, *-ák* : *-aj* a i.). Najčastejšie takéto dvojice vytvárajú slová so sufixmi *-oš*, *-ák*, *-áč*, *-aj*, *-oň*, zriedkavejšie aj slová s inými sufixmi (napr. *-ník*, *-úň*, *-áň*, *-an* a i.).

Uvedené variantné názvy osôb sú predovšetkým dôležitým materiálom pre stylistickú diferencovanosť spisovnej slovenčiny. Odzrkadľuje sa v nich bohatosť slovotvorných možností slovenčiny, ale aj menšia stabilizácia jej slovníka. V ďalšom vývine mnoho z členov, najmä z príznakových členov takýchto dvojíc zanikne, pokiaľ sa nezachráni tým, že sa odliší ich sféra

používania (napr. *podávač* = 1. osoba, 2. prístroj — *podávateľ* v administratívnom a jazykovednom význame; *žalobca* = podávateľ žaloby pri súdnom procese — *žalobník* = kto žaluje vôbec, nielen pri súde) alebo že sa vžívajú v inom význame (napr. *zapisovateľ* = osoba — *zápisník* = notes; *železiar* = osoba — *železník* = druh rastliny; *vrchár* = osoba — *vrchovec* = vrchol stromu; *štrbáň* = osoba — *štrbák* = druh rastliny a pod.). Pretože pri novších odvodených slovách takéto dvojice vznikajú iba ojedinele (ak aj vzniknú takéto varianty, ujme sa z nich iba jedna forma), bude sa ich počet znižovať najmä v nociónálnej oblasti slovníka.

Nakoniec ešte poznamenávame, že i keď slovotvorné variantné názvy mužských osôb sa spravidla vyskytujú v dvojiciach, sú prípady, že takéto pomenovania vytvárajú aj dlhší rad, čo pri synonymných slovách ani neprekvapuje. Pozoruhodné je, že zväčša sú to expresívne názvy osôb najmä deverbatívneho pôvodu typu *hundroš* — *hundraj* — *hundrák*, ale aj denominatívne názvy typu *tupec* — *tupák* — *tupáň* alebo *fuzáč* — *fuzáň* — *fuzoň* (zried.). Zaiste aj tento jav súvisí s tým, že expresíva disponujú oveľa väčším počtom sufixov ako nociónálne názvy. Pri nociónálnych názvoch sú takéto väčšie variantné rady zriedkavejšie (napr. *kupec* — *kupiteľ* [práv.] — *kupovač* [zastar.], *vozič* — *voziar* — *vozáč* [hovor.] — *vozník* [zastar.], *zmierovač* — *zmierovateľ* — *zmierca* [zried.] a pod.).

Mária Pisárčiková

SYNONYMICKÉ VZŤAHY PRI USTÁLENÝCH SPOJENIACH TYPU **DAŤ SÚHLAS**

0. Je známe, že v súčasnej morfolologickej stavbe slovenčiny sa veľmi pribojne uplatňujú analytické prvky jazyka (konštatuje sa to napr. v Morfológii slovenského jazyka, 1966). Toto zistenie podporuje aj stav v iných plánoch jazyka. Dost nápadne sa napr. uplatňuje analytický spôsob vyjadrovania v slovnej zásobe, kde sa ako veľmi produktívne ukazujú slovesno-menné konštrukcie typu *dať súhlas*, *uskutočniť zmenu*, *mať záujem*, *mať účasť*, *vysloviť mienku* ap. Zdá sa, že nejde len o osobitosť v slovenčine, ale že sa táto tendencia presadzuje aj v iných slovanských jazykoch, ba v niektorých sa prejavuje ešte výraznejšie. Príkladom je ruština, v ktorej sú tieto spojenia veľmi časté.

V ostatnom čase venujú sovietski lingvisti veľkú pozornosť práve ustáleným spojeniam typu sloveso + podstatné meno, a to nielen v teórii, ale aj v praxi. V Moskve vyšla špeciálna príručka slovníkového rázu od V. M.

Deribasa (1975) s názvom *Ustálené slovesno-menné spojenia ruského jazyka*. Slovník, určený predovšetkým cudzincom učiacim sa po rusky a učiteľom, prináša okolo 5000 slovesno-menných spojení. Pozoruhodné pritom je, že mnohé z týchto spojení nezachytávajú doterajšie slovníky, lebo autor spracúva najsúčasnějšíu slovnú zásobu posledného desaťročia. Vychádza zo živého jazyka spoločensko-politickej a vedeckej literatúry, z jazyka novín a časopisov, ako i z krásnej literatúry. Pohľad na túto najaktuálnejšiu oblasť spoločenskej komunikácie ukazuje, ako sa v súčasnej slovnej zásobe rozmnožuje spomínaný typ slovesno-menných konštrukcií.

1.0. Ustálené slovesno-menné spojenia majú v jazyku špecifické postavenie: tvoria istú prechodnú oblasť medzi voľnými spojeniami a frazeologickými jednotkami. S voľnými spojeniami ich spája predovšetkým ich formálna gramatická stránka: ide pri nich o spojenie slovesa s podstatným menom, a to buď v predložkovom alebo bezpredložkovom páde. Ak porovnáme dvojice ustálených a voľných spojení *mať strach* — *mať peniaze*, *dať do súladu* — *dať do skrine*, *dať sľub (dakomu)* — *dať vodu (dakomu)*, *priať uznesenie* — *priať dar*, *klásť odpor* — *klásť tanieri*, *prichádzať do styku* — *prichádzať do školy*, *vziať do úvahy* — *vziať do ruky*, presvedčíme sa, že ich formálna podoba je rovnaká. Rozdielna je však ich gramatická funkcia vo vete: pri voľných spojeniach ide o syntagmatické spojenie prísudku s predmetom (príp. s príslovkovým určením), kým ustálené spojenia spravidla vystupujú vo funkcii prísudku ako jeden celok. To súvisí už s ich sémantickou stránkou. Ustálené slovesno-menné spojenia totiž sémanticky vyjadrujú jeden pojem, čiže vystupujú ako ekvivalenty slov. Ich význam vyplýva z organického spojenia obidvoch komponentov, a nie z významov jednotlivých zložiek spojenia. Každý z komponentov pri týchto spojeniach (t. j. sloveso a podstatné meno) má svoj osobitný charakter a plní svoju špecifickú úlohu. Sloveso má isté znaky desémantizácie, t. j. jeho lexikálny význam je do väčšej alebo menšej miery oslabený, preberá však v spojení úlohu gramatického slova. Ako nositeľ gramatického významu vyjadruje vo vetnej súvislosti kategóriu času, spôsobu, osoby a vidu. V tejto funkcii je slovesný komponent blízky pomocným slovesám typu *stať sa*, *začať*, *chcieť* a pod. v recipročnej syntagme (porov. Ružička, 1959). Významová „nenasýtenosť“ týchto slovesných komponentov vyplýva z toho, že zvyčajne vyjadrujú význam veľmi všeobecne. Takými sú napr. slovesá *robiť*, *dať*, *mať*, *byť*, *brať*, *vziať*, *podať*, *viest*, *utvoriť*, *poskytovať*, *uskutočniť*, *spôsobiť*, *priať*, *nájsť*, *dosiagnuť*, *preukázať*, *vyjadriť*, *vysloviť*, *dôjsť*, *prísť*, *privešť* ap.

Menný komponent spojenia je nositeľom lexikálneho významu, je významovým jadrom celého spojenia. Aj týmto sémanticky centrálnym postavením substantíva sa odlišujú ustálené spojenia od spojení voľných. Napr.

vo voľnom spojení *nájsť prsteň* má každé slovo samostatný význam, no zmysel ustáleného spojenia *nájsť uplatnenie* vyplýva z celého spojenia; významovým centrom však je tu nepochybne substantívna zložka (*uplatnenie*). Dokazujú to aj jednoslovné synonymné slovesá majúce rovnaký koreň so substantívnym členom spojenia (*nájsť uplatnenie* — *uplatniť sa*).

Ak sme uviedli isté rozdiely medzi ustálenými slovesno-mennými spojeniami a voľnými spojeniami, neznačí to, že vždy možno určiť presnú hranicu medzi nimi. Často sa tieto javy v slovnej zásobe prekrývajú alebo majú prechodný ráz. Voľné spojenia sa napr. využívajú vo výkladových slovníkoch ako jeden zo spôsobov výkladu. V Slovníku slovenského jazyka sa pri slovesách *hnevať*, *rečniť*, *kočíkovať*, *šnurovať*, *trúbiť*, *hniť* uvádzajú takéto výklady: *popudzovať k hnevu*; *hovoríť reč*; *voziť v kočiku*; *ťahovať šnúrkami*; *hrať na trúbe*; *podliehať hnilobe*. Tieto spojenia ťažko možno pokladať za synonymné ustálené spojenia k uvedeným slovesám, majú skôr povahu výkladových voľných spojení.

1.1. Pri vymedzovaní ustálených slovesno-menných spojení v slovnej zásobe treba mať na zreteli ich odlišnosť od frazeologických spojení. V tejto otázke sú názory jazykovedcov rozličné: daktorí ich zaraďujú do frazeológie (napr. viacerí sovietski bádatelia), iní ich vyčleňujú ako istý prechodný typ medzi voľnými a frazeologickými spojeniami. Avšak aj autori, ktorí im prísudzujú povahu frazeologizmov, vyčleňujú ich v rámci frazeológie ako osobitný typ. N. L. Kameneckajta (1968) zahŕňa síce ustálené slovesno-menné spojenia do frazeológie, ale do tzv. „neidiomatickej“ skupiny (druhú skupinu tvoria „idiomatické“ frazeologizmy). V štúdiách o slovenskej frazeológii sa tento typ spojení neuvádza ako súčasť frazeológie.

Naším cieľom nie je na tomto mieste riešiť teoretický problém hraníc frazeológie, no predsa uvedieme pri slovesno-menných spojeniach aspoň daktoré vlastnosti, ktoré ich k hraniciam frazeológie (alebo aj za ne) posúvajú. Tomuto typu spojení predovšetkým chýba idiomatickosť, t. j. nemotivovanosť významu a metaforická obraznosť. Aj ich ustálenosť má odlišnú povahu ako pri iných frazeologických jednotkách. V. V. Rozanovová (1966) uvádza, že na rozdiel od frazeologizmov, ktoré sa vybavujú v mysli ako hotové celky (vyznačujú sa teda individuálnou ustálenosťou), ustálené slovesno-menné spojenia fungujú vo vedomí ako modely, pri ktorých slovesný komponent sa nemení, kým substantívum je meniteľnou zložkou spojenia. Napr. *dať rozkaz, príkaz, výstrahu, pokyn, podnet, odpoveď, výpoveď*; *dať do daru, do prenájmu*; *robiť žarty, vtipy, narážky, krik, ústupky, okolky, poriadok*; *dopustiť sa zrady, omylu, chyby, nevery*; *vyjadriť protest, obdiv, sympatie, nesúhlas*; *spôsobiť radosť, zármutok, bolesť, krivdu, rozruch, rozvrat, pohoršenie* atď. Ako vidieť, okruh substantív, s ktorými sa spájajú slovesá, nie je uzavretý. Podľa uvedeného

modelu možno potenciálne tvoriť ďalšie spojenia. Podľa Rozanovovej vlastnosti týchto ustálených slovesno-menných spojení byť modelom zblízuje ich s typom konštrukcií pomocné sloveso + meno; pravda, tu ide o gramatický jav, kým pri našom type ide o jav lexikálny. Na druhej strane pri frazeologických jednotkách variabilnosť mennej časti spojenia je zriedkavá alebo nejestvuje vôbec (napr. *balíť kufre, spustiť gajdy, stratiť hlavu*). Treba však pripustiť, že ani prítomnosť alebo neprítomnosť variantnosti substantíva nie je vždy presným ukazovateľom hraníc medzi frazeologickými jednotkami a ustálenými slovesno-mennými spojeniami. Prechod je tu plynulý, stupeň frazeologizácie rozličný.

2.0. Doteraz sme o ustálených slovesno-menných spojeniach konštatovali, že sa na jednej strane odlišujú od voľných spojení, na druhej strane od frazeologických spojení. Od frazeologických spojení sa odlišujú tým, že vyjadrujú jeden pojem (sú ekvivalentmi slov), pričom lexikálny význam spojenia určuje substantívum; sloveso má lexikálny význam veľmi oslabený a vystupuje v spojení ako nositeľ všeobecných gramatických významov. Zo skupiny frazeologických spojení sa vyčleňujú najmä tou vlastnosťou, že fungujú ako model, v ktorom vystupuje sloveso ako stály komponent, kým substantívna zložka je meniteľná. Naša hlavná pozornosť pri ustálených slovesno-menných spojeniach sa ďalej zaciela na to, ako sa pri týchto lexikálnych jednotkách prejavujú synonymické vzťahy.

2.1. Istou osobitosťou ustálených slovesno-menných spojení je to, že v sémantickom pláne utvárajú synonymické vzťahy s jednoduchým slovesom, ktoré nielenže významovo súvisí so substantívnou zložkou spojenia, ale zväčša je tým východiskovým slovom, z ktorého sa toto substantívum odvodzuje. Z tohto hľadiska možno vyčleniť dve skupiny ustálených slovesno-menných spojení: a) spojenia, ktoré pri sebe majú synonymné sloveso (tých je veľká väčšina), b) spojenia, ktoré jednoslovné synonymum alebo nemajú, alebo je utvorené z iného základu.

Príklady na prvú skupinu:

robiť kontrolu — kontrolovať, robiť žarty — žartovať, robiť prekážky — prekážať, dať možnosť — umožniť, dať prednosť — uprednostniť, dať príkaz — prikázať, vysloviť súhlas — súhlasiť, uskutočňovať zjednotenie — zjednotiť, prijať rozhodnutie — rozhodnúť sa, klásť odpor — odporovať, podať vysvetlenie — vysvetliť, priviesť do zúrivosti — rozzúriť, udeliť pochvalu — pochváliť, dosiahnuť víťazstvo — zvíťaziť, vziať do úvahy — uvážiť, vziať pod ochranu — ochrániť, prejavovať ľútosť — ľutovať, prejavovať záujem — zaujímať sa ap.

Druhá skupina spojení je oveľa menšia a príklady na ňu uvádzame iba pre úplnosť (centrom nášho záujmu sú spojenia prvej skupiny): *zastávať stanovisko, prijať rezolúciu, uzavrieť mier, dostať nádchu, dopustiť sa ne-*

very, dostať chuť (na dačo), dať pokyn (dakomu). Sem zaraďujeme aj spojenia, ktoré síce majú jednoslovné synonymá, ale s iným základom ako menné časti ustálených spojení; chýbanie synonyma s rovnakým základom tu často poukazuje na väčší stupeň frazeologizácie: *byť v ceste — prekážať, dať za pravdu — súhlasiť, dať do novín — uverejniť, pustiť z mysle — zabudnúť, mať v úmysle — hodlať, mať za následok — spôsobiť*.

Tak ako pri iných lexikálnych synonymách aj pri dvojiciach *slovesno-menné spojenie* — *sloveso* možno pozorovať sémantické vzťahy charakterizované úplnou významovou zhodou alebo čiastočnou významovou zhodou (čiže istými významovými rozdielmi). Synonymické vzťahy sú tu napokon určované aj štylistickými rozdielmi.

2.2. Najcharakteristickejší pre tento typ synonym je vzťah významovej zhody. Vyplýva z významovej totožnosti slovesa a menného komponentu spojenia. Významovú zhodu podmieňuje aj rovnaká lexikálna spájateľnosť: *podať objasnenie (problému) — objasniť (problém), vyslovovať námietky — namietvať (proti istému postupu), dosiahnuť víťazstvo — zvíťaziť (v športe ap.), vzdať úctu (pamiatke dakoho) — uctiť si (pamiatku dakoho), mať pochopenie (pre slabosti) — chápať (slabosti), mať záujem — zaujímať sa (o podrobnosti), mať účasť — zúčastniť sa (na tvorbe), vyjadriť súhlas — súhlasiť (s rozhodnutím)*.

2.3. Neúplná (čiastočná) významová zhoda pri dvojiciach *slovesno-menné spojenie* — *sloveso* vyplýva z viacvýznamovosti slovesa, prípadne z väčšej sémantickej členitosti substantívneho člena spojenia. Napr. *sloveso prihovoriť sa* je synonymné so spojením *predniesť príhovor* iba vo svojom základnom význame, a aj to iba v istých spojeniach *prihovoriť sa rozhlasovým poslucháčom na Nový rok — predniesť príhovor rozhlasovým poslucháčom na Nový rok*; vo významoch *prihovoriť sa cudzincovi, prihovoriť sa za dakoho* nemá *sloveso prihovoriť sa* synonymné *slovesno-menné spojenie*. Čiastočnú významovú zhodu podmieňuje aj rozdielna lexikálna spájateľnosť. Napr. dvojica *robiť krik — kričať* je synonymná v spojeniach ako *dieťa robí krik, kričí; robiť krik, kričať od rozčúlenia*. Synonymický vzťah sa však neuplatňuje v spojeniach *kričať o pomoc, kričať z p'ného hrdla* alebo v prenesenom význame *zúfalstvo mu kričí z očí*. Pri dvojici *vyrovnať si účty — zúčtovať* jestvuje synonymický vzťah zasa iba vo význame „porátať sa, vyrovnáť sa s dakým za dačo“: *vyrovnať si účty, zúčtovať s nepriateľom*; spojenie *zúčtovať zásielku* s významom „vyúčtovať“ nemožno obmeniť synonymným spojením „vyrovnať si účty so zásielkou“. *Slovesno-menné spojenia* sú často významovo užšie ako synonymné *sloveso* (napr. *tvoriť porast — rásť, nájsť uspokojenie — uspokojiť sa, robiť rozbor — rozoberať, robiť prekážky — prekážať, prichádzať do styku — stýkať sa* ap.). Synonymický vzťah medzi ustálenými *slovesno-mennými* spojeniami a slo-

vesami určujú tu vcelku sémantické vzťahy medzi substantívnym členom spojenia a jednoslovným slovesom.

2.4. Pre štylistické vzťahy medzi synonymnými spojeniami a slovesami je charakteristická štylistická príznakovosť, ktorá je vlastná mnohým slovesno-menným spojeniam. Táto príznakovosť smeruje raz ku knižnému, inokedy k publicistickému, administratívne alebo odbornému štýlu. Uvedená príznakovosť vystupuje do popredia najmä vedľa jednoslovných synonym, ktoré sú štylisticky živšie, dynamickejšie a prirodzenejšie (najmä v hovorovej reči). Treba však konštatovať, že pri ustavičnom rozširovaní slovesno-menné spojenia sa stávajú štylisticky neutrálnymi. Štylisticky neutrálné sú najmä tie spojenia, ktoré nemajú jednoslovný pendant.

3.0. Synonymické vzťahy sa pri ustálených slovesno-menných spojeniach neprejavujú iba v pomere k ich jednoslovným náprotivkom, ale špecifickým spôsobom a v rozmanitej miere sa uplatňujú aj v rámci týchto spojení. Možno skúmať synonymické vzťahy medzi slovesnými zložkami spojení a medzi zložkami substantívnymi.

Ako sme už konštatovali, význam slovies, ktoré vstupujú do ustálených slovesno-menných spojení, je zväčša veľmi všeobecný a okrem toho sa do značnej miery oslabuje aj tým, že sémantiku spojení určujú substantíva. Na základe toho vstupujú do synonymických vzťahov aj slovesá, ktoré mimo týchto spojení nemajú nijaké znaky významovej blízkosti. Ako významovo zbližujúci činiteľ tu pôsobí spojenie s tým istým podstatným menom: *byť ako dôkaz* — *slúžiť ako dôkaz*, *robiť evidenciu* — *viesť evidenciu*, *urobiť výskum* — *podniknúť výskum*, *byť v styku (s dakým)* — *mať styk (s dakým)*, *mať stráž* — *byť na stráži*, *mať možnosť* — *vládnuť možnosťou*, *mať starosť* — *prejavovať starosť*, *podávať informácie* — *odovzdávať informácie*, *prísť na pomoc* — *poskytnúť pomoc*, *dávať otázky* — *klásť otázky*, *dať rozkaz* — *vysloviť rozkaz*. Je len prirodzené, že pevné synonymické vzťahy viažu také dvojice spojení, pri ktorých slovesné zložky sú synonymami aj v iných kontextoch: *urobiť* — *uskutočniť objav*, *spôsobiť* — *zapríčiniť rozvrat*, *dať* — *udeliť požehnanie*, *nadobudnúť* — *získať bohatstvo* ap. Ako vidieť, varírovaním slovesného komponentu sa rozširujú synonymické prostriedky slovnej zásoby (popri jednoslovnom slovese stoja dve alebo aj viaceré spojenia).

Možnosti varírovania sú aj pri substantívnom komponente. Tu sa však uplatňujú iba výrazy, ktoré sú lexikálnymi synonymami aj mimo týchto spojení: *prejaviť vďaku* — *prejaviť vďačnosť*, *dať názov* — *dať meno*, *dať signál* — *dať znamenie*, *mať odvahu* — *mať smelosť*, *byť v súlade* — *byť v zhode*, *byť na prospech* — *byť na osoh*. Takéto sémantické osobitosti prispievajú k tomu, že medzi ustálenými slovesno-mennými spojeniami a slovesami jestvujú mnohostranné synonymické vzťahy. Napr. k spojeniu *mať*

obavy možno priradiť synonymné spojenia *prejavovať obavy*, *mať strach*, *prejavovať strach* a slovesá *báť sa*, *obávať sa*, *strachovať sa*.

4.0. Vzťahy medzi synonymami vo všeobecnosti charakterizuje nielen miera významovej a štylistickej zhody (prípadne miera významových a štylistických rozdielov), ale aj stupeň gramatickej zhody (alebo gramatických rozdielov). Pri dvojiciach synonym typu *slovesno-menné spojenie* – *sloveso* vystupuje v tejto súvislosti do popredia niekoľko osobitostí.

4.1. Základnú gramatickú súvislosť medzi slovesno-mennými spojeniami a synonymnými slovesami ukazujú gramatické väzby. Túto spätosť zdôrazňuje napr. J. Filipec (1961), keď slovesno-menné spojenia typu *mať námietky*, *robiť prekážky* charakterizuje ako spojenia s rozloženou slovesnou väzbou používané vo funkcii slovies. Určujúca je tu teda väzba synonymného slovesa. Ak ide o prechodné sloveso, väzba pri spojení sa mení, a to preto, lebo spojenie už samo predstavuje väzbu so 4. pádom. Na menný komponent sa potom viažu substantíva v iných pádoch. Najčastejšie to býva väzba s 2. alebo s 3. pádom: *objasniť (problém)* – *podať objasnenie (problému)*; *prestavať (dom)* – *uskutočniť prestavbu (domu)*; *kontrolovať (dochádzku)* – *robiť kontrolu (dochádzky)*; *sprístupniť (knížnicu)* – *umožniť prístup (do knižnice)*; *ochraňovať (deti)* – *poskytovať ochranu (deťom)*; *obdivovať (ženu)* – *vyjadrovať obdiv (žene)*; *pohoršiť (koho)* – *spôsobiť pohoršenie (komu)*. Zriedkavejšie sú tu väzby so 6. pádom: *zradiť (priateľa)* – *dopustiť sa zrady (na priateľovi)*.

Keď je pri spojení substantívna zložka v inom ako vo 4. páde, potom sa väzba jednoslovného slovesa a synonymného spojenia zhoduje: *dokaličiť* – *urobiť kalikou (dakoho)*; *usporiadať* – *dať do poriadku (záležitosť)*; *zladíť* – *dať do súladu (pohyby)*; *penzionovať* – *dať do penzie (dakoho)*; *vyskúšať* – *podrobiť skúške (študenta)*.

Pri neprechodných jednoslovných slovesách sú pomery vo vzťahu k väzbe synonymného spojenia zasa iné. Zhodu alebo nezhodu vo väzbe tu podmieňuje charakter väzby substantívneho komponentu spojenia a synonymného slovesa. Keď je táto väzba totožná, ostáva aj pri dvojici spojenie – sloveso; napr. s 3. pádom *prekážať* – *robiť prekážky (komu)*; *protestovať* – *vyjadriť protest (proti dakomu)*; *dôverovať* – *prejaviť dôveru (dakomu)*; so 4. pádom *hlasovať* – *odovzdať hlas (za dakoho)*; *obávať sa* – *mať obavy (o dačo)*; *poďakovať sa* – *vysloviť poďakovanie (za dačo)*; *zaujímať sa* – *prejaviť záujem (o dačo)*; so 6. pádom *uplatniť sa* – *nájsť uplatnenie (v dačom)*; *presvedčiť sa* – *utvoriť si presvedčenie (o dačom)*; so 7. pádom *zvíťaziť* – *dosiagnúť víťazstvo (nad dakým)*; *dohodnúť sa* – *uzavrieť dohodu (s dakým)*. Keď sa väzba jednoslovného slovesa odlišuje od väzby substantívneho člena spojenia, nezhodná je aj väzba medzi dvojicou syno-

ným: *dôverovať* (*dakomu*) — *mať dôveru* (*k dakomu*); *súhlasieť* (*s dačím*) — *dať súhlas* (*na dačo*) ap.

4.2. Ku gramaticko-sémantickým vlastnostiam slovesno-menných spojení patrí aj schopnosť rozvíjať mennú zložku zhodným prívlastkom, ktorým býva prídavné meno. Tomu rozvíjaciemu členu pri synonymných slovesách zodpovedá príslovka. Gramatická spájateľnosť (porov. Kačala, 1976) sa potom pri dvojiciach *slovesno-menné spojenie* — *sloveso* prejavuje tak, že substantívny komponent spojenia rozvíja prídavné meno a sloveso zasa príslovka: *byť stálou prekážkou* — *stále prekážať*, *byť v ustavičnom styku* — *ustavične sa stýkať*, *byť dostačujúcim dôkazom* — *dostačujúco dokazovať*, *byť súkromným vlastníkom* — *súkromne vlastniť*, *mať dobrý vplyv* — *dobre vplývať*, *mať priamu súvislosť* — *priamo súvisieť*, *mať veľké trápenie* — *veľmi sa trápiť*, *robiť dôkladnú analýzu* — *dôkladne analyzovať*, *klásť tuhý odpor* — *tuho odporovať*, *podávať výstižný obraz* — *výstižne zobrazovať*. Toto gramatické spájanie je podmienené aj lexikálnou spájateľnosťou, čo značí, že spojenie *prídavné meno* + *substantívum* nemožno vždy mechanicky zameniť spojením *príslovka* + *sloveso*. Nie je to možné napr. v takýchto prípadoch: *položiť (pevný) základ* — *založiť*, *mať (skvelú) možnosť* — *môcť*, *mať (nočnú) stráž* — *strážiť*, *mať (zlé) tušenie* — *tušiť*. A zasa naopak, daktoré slovesno-menné spojenia, najmä predložkové spojenia vyznačujúce sa značným stupňom frazeologizácie, nemožno rozvíjať prívlastkom, kým ich slovesné náprotivky môžu mať pri sebe príslovku: *vziať do úvahy* — (*dobre*) *uvážiť*, *vziať do ochrany* — (*spoľahlivo*) *ochrániť*, *mať na mysli* — (*stále*) *myslieť*, *mať na pamäti* — (*ustavične*) *pamätať*, *dať si rady* — (*šikovne*) *si poradiť*, *byť na príčine* — (*nevyhnutne*) *zapríčiňovať* ap.

4.3. Sloveso ako nositeľ gramatických kategórií v ustálených slovesno-menných spojeniach môže vystupovať spravidla v obidvoch vidoch. Vo vzťahu k synonymnému jednoslovnému slovesu sa to prejavuje ako výhoda, keďže tomuto slovesu chýba v daktorých prípadoch vidový korelát. Tak je to napr. pri dokonavých slovesách ako *uctiť si*, *presláviť sa*, *roz-zúriť*, *poradiť si* ap.; nedokonavú formu tu môžu zastupovať slovesno-menné spojenia *prejavovať úctu*, *získavať slávu*, *privádzať do zúrivosti*, *dávať si rady*. Iné slovesá sa zasa používajú iba v nedokonavej podobe, napr. *obdivovať*, *dôverovať*; *protestovať*, *zaujímať sa*, *vystrihať sa*; dokonavú podobu často nahrádzajú analytické výrazy *vyjadriť obdiv*, *prejaviť dôveru*, *vyjadriť protest*, *prejaviť záujem*, *dať výstrahu*. Na základe toho, že slovesno-menné spojenia majú schopnosť jednoznačne vyjadriť vid, uprednostňujú sa často pred obojvidovými slovesami typu *inštruovať*, *investovať*, *cenzurovať* (*dať*, *dávať inštrukcie*; *vložiť*, *vkladať investície*; *robiť*, *urobiť cenzúru*).

4.4. Gramaticko-sémantickou osobitosťou ustálených slovesno-menných spojení je využívanie plurálovej formy substantíva. Plurálový tvar sa upotrebuje pri slovách istého sémantického okruhu, do ktorého patria deverbatívne substantíva vyjadrujúce abstraktné pojmy typu *námietka*, *pripomienka*, *narážka*, *prekážka*, *ústupok*, *dôkaz*, *dôvod*, *informácia* ap. Použitie plurálu dodáva celému spojeniu všeobecnejšiu platnosť, ktorá významovo viac korešponduje s významom jednoslovného slovesa: *robiť žarty* – *žartovať*, *robiť prekážky* – *prekážať*, *robiť ústupky* – *ustupovať*, *robiť narážky* – *narážať*, *používať vyhrážky* – *vyhrážať sa*, *uštedrovať urážky* – *urážať*, *mať zásluhy* – *zaslúžiť sa*, *mať obavy* – *obávať sa*, *vy-slovovať námietky* – *namietaať*, *uvádzať dôvody* – *dôvodiiť*, *uvádzať argu-menty* – *argumentovať*, *podávať informácie* – *informovať*, *dávať inštrukcie* – *inštruovať*, *uvádzať dôvody* – *dokazovať* ap. Singulárový tvar v substan-tívnych zložkách konkretizuje spojenie na jednotlivý prípad použitý v reči (*uviesť dôvod*, *vysloviť námietku*, *poskytnúť dôkaz*).

5. Pri rozbere analytických spojení typu *dať súhlas* sme zistili, že v sú-časnej slovnej zásobe ide o typ veľmi progresívny, a to najmä v odbornom, publicistickom a administratívnom štýle spisovného jazyka. Poukázali sme na viacero vlastností týchto lexikálnych jednotiek, predovšetkým na ich prechodné postavenie, ktorým sa zaraďujú na hranice voľných a frazeolo-gických spojení. V súlade s tradíciou sovietskej jazykovedy sme ich po-menovali názvom ustálené slovesno-menné spojenia, keďže toto pomeno-vanie dobre vystihuje ich podstatu. Ustálené slovesno-menné spojenia sme si všimli najmä z hľadiska synonymických vzťahov k ich jednoslovným náprotivkom (*dať súhlas* – *súhlasiiť*). Konštatovali sme, že tieto vzťahy sú veľmi rozmanité, že sa utvárajú na základe úplnej alebo čiastočnej význa-movej zhody a že ich charakterizuje raz štylistická zhoda, inokedy štylis-tické rozdiely. Z formálnej stránky sme pri synonymických dvojiciach po-rovnávali väzbu, gramatickú spájateľnosť, slovesný vid a využitie grama-tického čísla v substantívnych komponentoch slovesno-menných spojení. Naše pozorovania v uvedených okruhoch nemôžu byť úplné, lebo bohat-stvo problematiky a bohatstvo materiálu by si vyžadovalo venovať pozor-nosť osobitne každému problému. Nedotkli sme sa otázky spracovania ustálených slovesno-menných spojení vo výkladových a synonymických slovníkoch.

Literatúra

DERIBAS, V. M.: Ustojčivyye glagoIno-imennyje slovosočetaniya russkogo jazyka. Moskva, Izdatel'stvo Russkij jazyk 1975. 239 s.

FILIPEC, J.: Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. 1. vyd. Praha, Nakladatelství CSAV 1961, s. 249.

KAČALA, J.: Sémantická spájateľnosť adjektív *významný* a *vážny*. Slovenská reč, 41, 1976, s. 134.

KAMENECKAJTE, N. L.: Charakter sinonimii ustojčivých glagol'nych slovosoečtanij. Voprosy jazykoznanija, 13, 1964, s. 91.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 58.

ROZANOVA, V. V.: Sinonimija ustojčivých glagol'no-imenných sočetanij v sovremennom russkom jazyke. In: Očerki po sinonimike sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. A. P. Jevgenjeva. Moskva—Leningrad, AN SSSR 1966, s. 51.

RUŽIČKA, J.: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: Jazykovedné štúdie 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 14, 17.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.

Ján Oravec

KONFRONTAČNÉ ODPOROVACIE SÚVETIA

V predchádzajúcom článku (Slovenská reč, 41, č. 6, s. 321—330) sme opísali základné odporovacie súvetia. Uviedli sme, že v odporovacom súvetí druhá veta prináša niečo nové, čo rozvíja prvú vetu v inom zmysle, ako by sa dalo z jej obsahu čakať, čo sa v nejakom ohľade nezhoduje s obsahom prvej vety, alebo čo ho podstatne dopĺňa a tým zároveň obmedzuje. Zdôraznili sme, že v základnom odporovacom súvetí z významovej stránky charakterizuje vety neprítomnosť spoločného významového prvku, z gramatickej stránky zasa neprítomnosť (nezáväzná prítomnosť) paralelného sformovania viet, (ľubo)voľnosť časových plánov viet a napokon osobitný súbor spájacích prostriedkov, t. j. osobitné odporovacie spojky.

V *k o n f r o n t a č n ý c h*¹ odporovacích súvetiach sa porovnávajú dva deje, dva stavy, dej a stav, dve vlastnosti... Nemusia to byť výslovne protikladné deje, ale iba deje do protikladu stavané. Konfrontačné odporovacie súvetia vyjadrujú odporovanie voľnejšie. Tvoria stupnicu prechodných prípadov od odporovacích súvetí k zlučovacím.

Sémantiku konfrontačných súvetí tvoria z jednej strany spoločné významové črty v obidvoch vetách, z druhej strany významové prvky, ktoré sa v danom prípade chápu ako odchodné, rozdielne až kontrastné. Lexikálne obsadenie takýchto súvetí môže obsahovať antonymické výrazy. V konfrontačných súvetiach sa spájajú vety preto, aby sa porovnávali ani nie tak ich spoločné, ako skôr odlišné črty. Keďže ide o porovnávanie dejov,

¹ Termín „konfrontačné súvetia“ používame iba pracovne, kým sa nájde vhodnejší termín. Zodpovedá ruským termínom *sopostaviteľnyje* a *protivopostaviteľnyje složnyje sočinenija*. Nepoužili sme tu slovenský termín *porovnávacie súvetia*, lebo ten sa už používa v syntaxi v iných súvislostiach. Označuje sa ním jeden druh spôsobových vedľajších viet.

prispôsobuje sa tomuto cieľu aj syntaktická štruktúra viet v konfrontačných súvetiach (syntaktický paralelizmus, spoločný gramatický čas v obidvoch vetách a pod.).

Zo spájacích výrazov sa konfrontácia v najčastejšej podobe vyjadruje spojkou *a* (nie spojkou *ale*). Konfrontačný význam spojky *a*, hoci sa zvyčajne neuvádza v normatívnych príručkách, je jeden z hlavných významov spojky *a*. Spojka *a* ho má nielen v súvetí, ale najmä v členskej koordinácii, napr. *sen a skutočnosť, osud a ideál; Dieťa a jar* (Ondrejov); *reč ľudových piesní a nárečová norma*.

Dalej sa konfrontácia vyjadruje pôvodne odkazovacími zámennými výrazmi, ktoré vznikli z predložky *za* (= namiesto) a ukazovacích alebo zvratných zámen. Ide o tri výrazy: *zatiaľ* (príslovkové odkazovacie zámeno poukazuje na zhodu času, v ktorom sa obidva deje konajú), *zato* (*za* + *to*, substitučná predložka *za* a odkazovacie zámeno *to*; týmto výrazom sa zdôvodňuje druhý z porovnávacích dejov), *zasa, zas, zase* (substitučná predložka *za* + zvrtné zámeno *sa*; týmto výrazom sa druhý z porovnávaných dejov oslabuje, porov. Kopečný 1958). Antonymným výrazom k spojke *zasa* je spojka *predsa*, ktorá vznikla z antonymnej predložky *pred* (*za* — *pred*) a zvratného *sa*. Tá vždy zdôrazňuje, vyzdvihuje pri porovnávaní druhý dej, preto jej konfrontačný význam vždy sprevádza odtienok príпустky.

K týmto základným konfrontačným spájacím výrazom sa radia ich synonymá z oblasti spojok: *avšak, však, jednako, ale, no* . . .; z oblasti prísloviek: *zároveň, súčasne, hneď, skôr, radšej, popri tom, pritom* (synonymá slova *zatiaľ*): z oblasti častic: *ešte — už, ešte — (a zatiaľ) už, už — ešte ne, už — ešte ani*. K zámenným, príslovkovým a časticovým výrazom môžu (fakultatívne) pristupovať synonymné spojky: *a, však, avšak, ale, no*. Takto vznikajú zložené konfrontačné výrazy: *a zatiaľ, ale zatiaľ, no zatiaľ, avšak zatiaľ, zatiaľ však; a zato, ale zato, no zato, avšak zato, zato však; a zasa, ale zasa, no zasa, avšak zasa, zasa však; a zároveň, ale zároveň, no zároveň, avšak zároveň, zároveň však; a hneď, ale hneď, no hneď, avšak hneď, hneď však; a popri tom, a pritom, ale pritom, no pritom, avšak pritom, pritom však; ešte — a už, ešte — ale už, ešte — no už, ešte — avšak už; ešte len — a už, ešte len — ale už, ešte len — no už, ešte len — avšak už; ešte iba — a už, ešte iba — ale už* . . . Konfrontačný vzťah môžu vyjadrovať aj (pôvodom) zámená *ono, inak*: *a ono, a inak*. Zámeno *inak* a ostatné odlišovacie zámená zo základu *in-* (*inde, inokedy* . . .) môžu byť aj pomocným indikátorom konfrontačného vzťahu, keď ho vyjadrujú spolu so spojkou *ako*: *inak — ako, inde — ako, inokedy — ako*; prvá veta v takýchto súvetiach býva záporná, a spojka *ako* je v nich rovnoznačná s obmedzovacou spojkou *len, iba*.

Zrejmý kontrast vyjadrujú príslovkové výrazy, ktoré vznikli z predložky *proti* (*oproti*, *naproti*), a príslovka *naopak*, napr. *a (na)proti tomu, ale (o)proti tomu, no (na)proti tomu, ale naopak*...

Konfrontačné súvetia na rozdiel od vlastných odporovacích súvetí sa môžu spájať i hypotaktickými spojkami. Ide o kontrastové spojky *kým, zatiaľ čo, pričom, ak — tak, kdežto* (zastar.). Tie majú vlastnosti odlišné od parataktických spojok. Napr. kontrastová spojka *kým* môže stáť i na začiatku súvetia a v druhej vete jej môže odpovedať konfrontačný spájací výraz *zatiaľ*, takže vznikne typická hypotaktická súvzťažná dvojica *kým — zatiaľ*, ktorá vyjadruje konfrontáciu najplastickejšie. Okrem toho sa konfrontačné súvetia môžu spájať (nepravými) vzťažnými zámenami *čo, začo, pričom*.

Ako vidieť už z významu spájacích výrazov, konfrontačné odporovacie súvetia nie sú celkom rovnaké. Zreteľné sú tri varianty (modifikácie): vlastné konfrontačné súvetia, kompenzačné konfrontačné súvetia a prípustkové konfrontačné súvetia.

Vlastné konfrontačné súvetia

Vety vo vlastných konfrontačných súvetiach vyjadrujú čisto rozdiel medzi konfrontovanými dejmi (javmi, vlastnosťami, stupňami vlastností...), iba občas s nevýrazným príslovkovým odtienkom času (súčasnosti, zriedkavo následnosti). Konfrontovať sa v nich môžu nielen prísudky viet, ale aj iné vetné členy (podmety, predmety, príslovkové určenia...).

Štruktúra viet v takýchto súvetiach vykazuje istý paralelizmus. Časové plány viet v takomto súvetí sú koordinované, ich deje prebiehajú spravidla v jednom časovom pláne (porov. akademická gramatika ruštiny, 1970). Modálnosť však pripúšťajú rozličnú. Základným spájacím výrazom je v nich konfrontačná spojka *a*.

Pri zreteľnom sémantickom obsadení konfrontovaných členov (napr. antonymami) možno spojku vynechať:

Svet má zbroje, tys' bez zbroje, svet veľký, tys' malá, [a nevie, nevie tvoja mať, komu ťa chovala]. (Kuzmány). — My o voze. ty o koze. (príslovie).

Najbežnejšie sú však konfrontačné súvetia so spojkou *a*:

Rečnite veľa, *a* málo konáte. (Zván) — Iba jej žičí, *a* mne všetko odšomre. (Kukučín) — Ostatne papier je mŕtvý, *a* jazyk živý. (Kukučín)

Sponové i plnovýznamové slovesá sa môžu vynechať pri zreteľnom (najmä antonymnom) lexikálnom obsadení porovnávaných vetných členov.

Do konfrontačného súvetia sa môžu spájať i jednočlenné vety s dvojčlennými.

Gajdy veľké, *a* dychu málo. (príslovie) — Taká stará, *a* nemá rozumu. (Chudoba) — Vraj pes, *a* psa ste pre chlpy ani nevideli. (Urban) — Naoko chlap ako hora, *a* nápady detské. (Ďuričková)

Osobitne silný kontrast sa dosahuje, keď sa konfrontujú nerovnaké javy pomenované rôznymi slovnými druhmi:

Chacha! Ja — *a* nešťastná. (Zúbek) — Hrozné: mužský — *a* priasť! (Kukučín) — Starý známy — *a* nevykrútiť ma ani raz! (Kukučín) — Odrieť [po maďarsky], nuž *a* my prváci *a* druháci. (Mihál)

Spojka *a* vo vlastných konfrontačných súvetiach sa nedá niekedy nahraďiť spojkou *ale*, napr. v súvetiach s prvou vetou zvolacou, druhou zápornou opytovacou alebo infinitívnou.

Ako ťa počúvať, *a* neletieť za tvojimi zvukmi! (Jesenský) — Človek má z niečoho takú radosť, napríklad z Gagarina, *a* či ti ju nepokazia? (Ďuričková) — Pri cirkuse byť, *a* nevojsť doň? (Urban)

Osobitnou modifikáciou (obmenou) základného konfrontačného súvetia je tzv. konfrontačné rozvíjacie súvetie. Vety v ňom majú nerovnaký časový plán, druhý z nich označuje neskorší čas. Druhá veta prináša zmenu, s ktorou sa porovnáva dej (stav) prvej vety.

Bicykel je modrý, *a* o chvíľu bude červený. (Ďuričková) — Boli v ňom motuťné duby, *a* ostali len pne. (A. Matuška)

V základných konfrontačných súvetiach ku spojke *a* fakultatívne pristupujú aj príslovky (aspoň pôvodom) *a* tvoria s ňou zložené spájacie výrazy: *a* *hneď*, *a* *zároveň*, *a* *súčasne*, *a* *zatiaľ*, *a* *popri tom* . . . , ktoré naznačujú, že podkladom porovnávania je súčasnosť dejov, javov . . . Časový odtienok súčasnosti je jediným príslovkovým odtienkom vlastných konfrontačných súvetí. Tvorí predpoklad na porovnávanie dejov *a* vyzdvihuje význam druhej vety:

Vyjasňuje sa jej duša *a* zároveň trpkó bolí. (Alexy)

Spojka *a* tu ešte nemá prípusťkový odtienok. Dokazujú to zložené súvetia, kde po vete s konfrontačnou spojkou *a* nasleduje veta s prípusťkovou spojkou *a*:

Niečo tento rozbor odkryl a hneď to i zakryl; *a* (= hoci) nemá zmysel zakrývať to. (A. Matuška)

V konfrontačných súvetiach s časovým odtienkom sa už používajú aj odporovacie spojky *ale*, *no*:

Začalo mu byť teplo, *ale zároveň* aj smiešne. (Urban) – Myšlienka ho teší, *ale zároveň* i znepokojuje. (Steinhíbel)

Z odtienkov, ktoré sa vyskytujú v iných priraďovacích súvetiach, sa v konfrontačných súvetiach vyjadrujú dva: stupňovací a obmedzovací (ktorý je v istom zmysle odstupňovaním).

Bežný je stupňovací odtienok, lebo patrí k podstate konfrontačnej súvetnej konštrukcie. Stupňovanie sa naznačuje tak, že sa k spojkám *a*, *ale*, *no* pridávajú častice *aj*, *i*, *ani*, *tiež*, *ešte aj*, *ešte i*, *ešte ani* . . ., príslovky *hneď*, *skôr*, *radšej*, *naopak* . . . Častice môžu byť rozptýlené po vete:

Iste zjedol viacej mäsa ako ja, *ale aj* viacej grúňov istotne zliezol. (Švantner) – Prikrývala panské deti, *ale i* na svoje myslela. (Tajovský) – Patrón má niektoré patronátne oprávnenia, *ale má aj* rad povinností. (Luby) – Koľko sa už natrápila pre Jožkovo rozhodnutie nechať školu, *a teraz ju* vyprovokoval *ešte aj* k súhlasu. (Ďuričková) – Ustanovizeň vlastníctva bytov neohrozuje štátny sektor bytového fondu, *naopak*, preberá jeho funkcie tam, [kde na výstavbu nových bytov alebo na údržbu existujúcich nestačí]. (Luby) – Stromov po obidvoch stranách ubúda, *a naopak*, pribúda najprv hustých borievok a neskôr liesok a iných kriakov. (Jaroš)

Poznámka. Stupňovacie častice *aj*, *i*, *ani* a silnejšie stupňovacie výrazy dali podklad konfrontačným súvetiam s príslovkovými odtienkami kompenzácie (vlastne účelu) a najmä prípustky.

Konfrontácia s obmedzovacím odtienkom sa vyjadruje porovnávacími spojkami *ako*, *než*. Prvá veta súvetia musí záväzne obsahovať vymedzovacie zámená odlišovacie (*iný*, *inšie*, *inak* . . .) a záporný prísudok. Spojky *ako*, *než* v tejto pozícii sa stávajú synonymami spojok *iba*, *len*. Takáto konštrukcia sa vyskytuje i vo vetnom pričlenení.

Hajdúchom nezostávalo *iné*, *než* sa naň vrhnúť. (Nižnánsky) – Celý deň sme *inšie* nerobili, *ako* lietali od radka k radku. (J. Mihál) – A keď sa len chvály o Valentovi rozchyrovali, ani nemohlo byť *ináč*, *ako* že neraz prišli po neho až z piatej dediny. (J. Horák)

Konfrontácia sa vyjadruje aj hypotaktickými spojkami: *kým*, *pokým*, *zatiaľ čo*, *ak-tak*, *kdežto* (zastar.). Spojky *kým*, *pokým*, *zatiaľ čo*, *kdežto* sú hypotaktickými ekvivalentmi parataktickej spojky *zatiaľ*. Odlišujú sa od nej tým, že vyjadrujú kontrast:

Na jednom sedel Januš. *kým* druhý niesol Pikika. (Štiavnický) — A panstvo na hrade má hladovať, *kým* vy si budete plniť bruchá baraninou! (Štiavnický) — Vrhajú frázy do priestoru, *zatiaľ* čo predsa ide o samú podstatu kultúry a jej tvorenia v tejto krajine. (A. Matuška)

Spojka *kdežto* je zastaraná. Dá sa popri spojke *kým*, ktorá ju celkom nahradila, nájsť už iba u nežijúcich autorov.

On sa potom hneď oženil, *kdežto* ja nepoznám familiárnych radostí. (Tajovský) — Ona osebe gazdovala, *kdežto* ja som všetky tarchy splácal. (Kukučín)

Konfrontačná súvzťažná dvojica *ak — tak* zdôrazňuje obidve vety v konfrontačnom súvetí. Používa sa prevažne v odbornom a publicistickom štýle. Je to síce prostriedok prevzatý z iných európskych jazykov, ale možno ho pripustiť v odbornom a publicistickom štýle na zdôrazňovanie argumentácie. Na zvýraznenie napätia medzi konfrontovanými dejmi stačí aj sama (podradňovacia) spojka *ak*:

Ak totiž Beethoven, jeden z najväčších hudobníkov sveta, umieral v žalári hluchoty, Baudelaire, jeden z najväčších majstrov hovoreného a písaného slova, umieral v žalári nemoty. (Felix) — *Ak* Balzac hyperbolickými prostriedkami vytvára reálne (aj „ekonomicky“ reálne), Kafka budí reálnymi prostriedkami dojem skutočnosti až prízračnej, fantastickej. (A. Matuška) — *Ak* mu [= Jašíkovi] už v jeho prvom románe išlo len málo o objektívny spoločenský obraz, tu sa naň upína ešte menej. (A. Matuška)

Kompenzačné konfrontačné súvetia

K vlastným konfrontačným súvetiam bližšie stoja kompenzačné súvetia. Dva deje (stavy, vlastnosti, javy...) sa v nich konfrontujú tak, že druhým z nich sa vyvažuje, kompenzuje, čo sa nedostáva prvému. Pri kladnom obsahu prvého deja, stavu... znižujú sa druhou vetou jeho účinky. Od čisto konfrontačných súvetí sa kompenzačné súvetia odlišujú príslovkovým odtienkom účelu. Druhá veta v kompenzačných súvetiach obsahuje spájací výraz, ktorý naznačuje účelový odtienok lexikálne, napr. predponou, porov. *namiesto* (z účelovej predložky *na* a zo substantíva *miesto*, *ktoré* tu označuje náhradu, substitúciu), *zato* (zo substitučnej predložky *za* a z odkazovacieho zámena *to*), *zasa* (zo substitučnej predložky *za* a zvratného zámena *sa*). Výrazy *zato*, *zasa*, *namiesto* (*toho*) sa môžu kombinovať s konfrontačnými spojkami *a*, *ale*, *no*, *však*, *avšak* a utvárať s nimi zložené kompenzačné spájacie výrazy *a zato*, *ale zato*, *no zato*, *avšak zato*, *zato*

však, ale zasa, no zasa, avšak zasa, a (na)miesto toho, ale (na)miesto toho, avšak (na)miesto toho...

Spájacím výrazom *zato, zasa, namiesto (toho)* a zloženým výrazom s nimi, napr. *ale zato, ale zasa*, môže v prvej vete odpovedať častica *síce*, a tak utvárať spájacie dvojice *síce — ale zato, síce — ale zasa, síce — zato však...*

Úderov je menej, *zato* krik ranených niet konca. (Štiavnický) — Kdeže bola veselosť. Málo jej ľudia poznali, *zato* viac plaču a bolesti. (Horák) — Štepigovci sa nevadievajú, *ale zas* mama Zuzanka často plače. (Ďuričková) — Teraz som ho [= dom] už mal, *a* strácal som *zas* ju [= Magdalénu]. (Figuli) — Ďaleko je Jašíkov realizmus od zbásňovania skutočnosti, *zato* je blízko k jej spríznačovaniu. (A. Matúška)

K nim sa priradujú služby *síce* menej intímne, *no zato* prakticky významné, ako: vypožičať si niečo... (Jurovský) — Sabina bol tiež konfidentom, *ale* libreto k Predanej neveste nie je *zato* horšie. (A. Matúška) — Mesencefalom sa nerozdelí, *zato však* pôvodné rombencefalom sa rozčlení tiež na dve oddelenia. (Stanek) — Raz slabnú, *ale* hneď *zas* zosilnejú. (Jaroš)

Spojky *zato, zas(a), ale zato, ale zas(a), no zato...* pripájajú aj vetné pričlenenie, členy viacnásobných výrazov a súvetné členy zložených súvetí:

Jožo je *síce* na konci asi dvadsaťčlennej skupiny, *ale zato* úplne pri sile. (Ďuričková)

Spájacie výrazy so základom *zato* sa využívajú na vyjadrenie stupňovania, keď sa v obidvoch vetách súvetia uvádzajú neželateľné stavy, vlastnosti, javy... Stávajú sa rovnoznačnými so stupňovacími spojkami *a navyše, a nadto, a k tomu...* Patria medzi štylistické prostriedky irónie.

Nebol vysoký, *zato* chudý. (Jašík) — [... ukázalo sa, že] to nebola veda romantická, *zato však* pseudoveda. (A. Matúška) — On je malý, *ale zato* slabý. (úzus)

Že kompenzačné súvetie vyjadruje odtienok účelu, to dokazujú hypotaktické kompenzačné spojky *aby, namiesto aby, miesto aby, namiesto toho aby, namiesto čo, namiesto čo by*; môžu stáť na začiatku súvetia:

Ten prebehne popri nás, *namiesto toho aby* sa zastavil. (Jaroš) — *Namiesto aby* sa [Povstanie] poznávalo, predstierali sa o ňom falošné tézy. (A. Matúška) — Pluha naničhodná, *namiesto aby* sa fahal hore komínom, rozvaľuje sa po kuchyni. (Zúbek) — Mať, *namiesto aby* sa tešila, dá sa usedavo nariekať. (Hečko) — *Namiesto čo by* nás oni mali priúčať novotám, vravia [, že čo vždy vyhutujeme]. (Topoľský)

Prípustkové konfrontačné súvetia

Prípustka sa definuje v syntaktickej literatúre ako dôsledok, ktorý kontrastuje s tým, čo by sa na základe deja prvej vety očakávalo (porov. Šmilauer 1947), ďalej ako kontrast medzi príznakom (náznakom) a skutočnosťou (Kopečný 1958). Prípustkový odtienok sa teda tiež vyvinul z konfrontačného vzťahu, a to zo vzťahu kontrastu. V konfrontačnom súvetí s prípustkovým odtienkom druhá veta kontrastuje s tým, čo by bolo očakávaným dôsledkom prvej vety. Skutočný dôsledok však chýba (nie je vyjadrený). Ide tu o druh logickej elipsy.

Prípustkový odtienok sa v konfrontačných súvetiach vyjadruje odkazovými výrazmi *pritom*, *napriek tomu* (druhotne aj výrazom *zato*), spojkami *predsa*, *jednako*, *však*, *avšak* a vzájomnými kombináciami týchto špecifických výrazov *pritom však*, *napriek tomu však*, *pritom predsa*, *napriek tomu predsa*, *pritom jednako*, *napriek tomu jednako* ...:

Preváži v ňom poňatie dejinnej perspektívy a spolupráce človeka na vlastnom osude, *pritom však* i tu nezmizlo bezčasie. (A. Matuška) — Bývam teda obyčajne len trpným poslucháčom, myšlienky *zato* voľne púšťam na prechádzku. (Mitrovský) — Fujara je z tvrdého dreva, *predsa* tak mätko rozpráva. (Ondrejov) — Dedo už hodne pamätal, *jednako* takúto ovcu ešte nevidel. (Horák) — Čakanie je naveky dlhé a v noci najdlhšie, *jednako* sa skončiť musí. (Horák)

Prípustkový odtienok vyjadruje i základná konfrontačná spojka *a*, sama i v kombinácii s uvedenými spájacími výrazmi *a predsa*, *a jednako*, *a pritom*, *a napriek tomu*, *a zato*:

V novembri mal prísť Martin na bielom koni, *a* neprišiel. (Jaroš) — Starý je, *a* ešte srandu nepozná. (Jaroš) — Strom ku stromu neuteká, *a predsa* si vo víchrici pomáhajú. (Štiavnický) — Veď nič nerobím, *a predsa* som ustatý ako po ťažkej práci. (Zúbek) — Strieborná trojbordúra na obraze „Hráč na organe“ je maličkosť, *a jednako* má ohromný výraz. (Mitrovský)

Aj v spojení „a len“ (s obmedzovacou časticou *len*) spojka *a* vyjadruje prípustkový odtienok:

Čo si ty už škody narobil — *a len* ťa držia [a šintrovi nedajú!] (A. Bednár) ... nakármili, podojili, napojili, *a* nás dvoch *len* nebolo ... (Mihál)

S konfrontačnými prípustkovými výrazmi sa často kombinujú aj odporovacie spojky *ale*, *no*: *ale pritom*, *ale napriek tomu*, *ale zato*, *ale predsa*, *ale jednako*, *no pritom*, *no napriek tomu*, *no zato*, *no predsa*, *no jednako*:

Toto mestečko sa ničím nelíši od ostatných, približne či rovnako veľkých slo-

venských mestečiek, *ale napriek tomu sa v ňom zdržíme nejaký čas.* (Jaroš) — Nik nečakal nijaký list, *ale predseda len* jeden ohlásili. (Zelinka) — Hlúpe počasie na blic, *no aj tak* sa oddá. (Ďuričková) — Susedia jej sem-tam potiahli zopár klátikov, *ale zato* ich neprekliala. (Jaroš)

Jedine spojky *však, avšak* sa nekombinujú so spojkami *ale, no, a*. Tie uvádzajú prípusťkový odtienok samy, a to aj pri konfrontácii vedľajšej vety s hlavnou vetou:

Obyčajne prebehnú bez osobitných ťažkostí, niekedy sa *však* môžu aj patologicky vystupňovať. (Stanek) — Potom sa nebude môcť povedať, že sme nemali ľudí, ktorí *však* nemali nás. (A. Matuška)

Prípustkové chápanie konfrontácie podporujú aj pomocné indikátory v prvej hlavnej vete, najmä častice *síce, iba, len*. Tie vytvárajú s uvedenými výrazmi mnoho rozmanitých spájacích dvojíc, napr. *síce — a predseda, síce — ale predseda, síce — no predseda, síce — jednako, síce — a jednako, síce — ale jednako, síce — no jednako, iba — a predseda, iba — ale predseda, iba — no jednako, iba — ale ...*

Nemý *síce* zaostal, *ale* poriadne nás prehnal. (Mihál) — Svedčí *síce* proti nemu veľa vecí, *no jednako* môže byť nevinný ... (Ďuričková)

Kombinovať sa môžu i samé častice: *ešte — už, ešte ani — a už, ešte iba — ale už, už — (a) ešte ...* V takýchto súvetiach je nielen prípusťkový odtienok konfrontačného vzťahu medzi nimi, ale aj poukaz na časový súvis dejov, na nezhodu nastúpenia druhého deja a skončenia prvého deja:

Ešte vlka nezabili, *už* na jeho kožu pili. (príslovie) — *Ešte* sa so svojím tanečníkom ani nerozlúčila, *už* zrejme vzrušená sa ponáhľala za slúžnym. (Nižnánsky) — *Ešte* jej slzy tiekli, *a už* smiech zacvendžal spomedzi drobných bielych zubov. (Nižnánsky) — *Ešte* si *ani* neposedeli, *a už* sa chcú s chalúpkami rozlúčiť. (Jaroš)

V konfrontačných súvetiach sa spájajú protikladné, čiastočne protikladné a iné deje, ktoré do protikladu stavia iba sám hovoriaci na základe nejakého preň dôležitého znaku. Ostatný prípad je najbežnejší. Voľnejšie významové spojenie dejov v konfrontačnom súvetí umožnilo jednak vznik príslovkových odtienkov, jednak ich diferenciaciu a v jej dôsledku vlastné formálne stvárnenie variantov konfrontačného súvetia. Príslovkové odtienky vznikli aj na základe vlastnosti, ktorú majú konfrontačné súvetia spoločné so základnými odporovacími súvetiami: pri konfrontácii (odporovaní) sa druhý dej (stav, vlastnosť, jav ...) zdôrazňuje. Vo vlastných konfrontačných súvetiach sa zdôrazňuje časový súvis konfrontačných dejov

(najmä ich súčasnosť). V kompenzačných a prípustkových konfrontačných súvetiach okolnostný príslovkový odtienok súčasnosti a zdôrazňovanie druhého deja prejavuje sa v prenesenom zmysle: a) súčasnou účelovou kompenzáciou (= rovnocennou náhradou) za isté (obyč. nedostačujúce) vlastnosti prvého deja, b) neočakávanou kontrastnou náhradou dôsledkov prvého deja (= prípustkou). Na formálnom pláne sa tieto významové vzťahy prejavujú jednak konfrontačnou spojkou *a*, ktorá je v týchto súvetiach základnou a frekventovanejšou spojkou ako spojka *ale*, jednak špecifickými spájacími výrazmi (v kompenzačných súvetiach výrazmi *zato*, *zasa* . . . , v konfrontačných prípustkových súvetiach výrazmi *predsa*, *pritom*, *napriek tomu* . . . , v obidvoch týchto variantoch výrazmi *však*, *avšak* . . .), jednak sprievodnými a súvzťažnými príslovkovými výrazmi, ktoré lexikálne zvýrazňujú vzťahy súčasnosti, kompenzácie a prípustky, a napokon aj osobitnými hypotaktickými spojkami.

Literatúra

- BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 142–143.
 Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. J. Švedova. 1. vyd. Moskva, Nauka 1970, s. 668, 670.
 KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 263.
 POPOVA, I. A.: Složno-sočinennoe predloženie v sovremennom ruskom jazyke. In: Voprosy sovremennogo russkogo jazyka. Red. V. V. Vinogradov. Moskva, Gospizdat 1950, s. 378–395.
 SMILAUER, V.: Novočeská skladba. 1. vyd. Praha, nakl. Ing. V. Mikuta 1947, s. 385–391.

Milan Majtán

SLOVNÁ ZÁSoba SLOVENSKÝCH TERÉNNYCH NÁZVOV*

Donedávna sme mohli iba viac alebo menej zodpovedne všeobecne konštatovať, že aj mikrotoponymický materiál významne dopĺňa pohľad na vývin jazyka, najmä na vývin slovnej zásoby, a jednotlivými dokladmi alebo menšími sériami dokladov bolo možné tieto konštatovania ilustrovať.

* Príspevok odznel v okruhu Program slovenskej onomastiky na VII. slovenskej onomastickej konferencii (Zemplínska šírava 20.–24. 9. 1976). Ref. o konferencii pozri v Slovenskej reči, 42, 1977, s. 117–119.

V rokoch 1966—1975 sa uskutočnil základný heuristický výskum súčasných slovenských terénnych názvov. Zozbieral sa prakticky úplný toponymický materiál (slovenské terénne názvy) z celého slovenského jazykového územia. Je vyexcerpovaný na lístkoch, usporiadaný v kartotékach a pripravený na ďalšie odborné spracúvanie a využitie. Pripravuje sa heslár a začalo sa pokusne s mapovaním, vyhotovilo sa niekoľko desiatok pracovných máp.

Kartotéka slovenských terénnych názvov má značný význam pre skúmanie súčasnej i historickej slovnej zásoby slovenského jazyka, pre slovenskú historickú dialektológiu, i pre súčasnú štandardizačnú činnosť pri ustaľovaní slovenského geografického názvoslovía. Už pri zhodnotení prvej tisícky vyplnených dotazníkov v r. 1968 sa ukazovalo, že by bolo vari najprimeranejšie spracovať zozbieraný toponymický materiál jazykovozemepisnou metódou, prípadne vhodne kombinovať jazykovozemepisné a slovníkové spracovanie (Majtán, 1968). Inštruktívne boli tam uverejnené mapky znázorňujúce hláskovú (*šafranica* — *šefranica* — *šofranica*) a slovotvornú diferenciáciu apelatívnych názvov miesta (*vinica* — *vinohrad*; *chmeľnica* — *chmeľín* — *chmeľínek* — *chmeľník*; *konopnica* — *konopište* — *konopisko* — *konopnisko* — *konopianka*; *zelnica* — *kapustnica* — *kapustnisko* — *kapustisko* — *kapuscanka* — *kapustná hrada*) v slovenských terénnych názvoch.

Zaujímavé výsledky priniesli aj sondy do tohto materiálu z rokov 1971—1973, v ktorých sme sa usilovali ukázať, akým cenným materiálom sú terénne názvy pre komplexné poznanie slovnej zásoby národného jazyka a ako tento materiál možno využiť pri výskumnej práci pri výskume súčasnej i historickej slovnej zásoby slovenčiny, i v oblasti jazykovej kultúry. Naznačili sme, ako možno pritom sledovať vývinové tendencie v slovnej zásobe slovenčiny, dynamiku tohto vývinu, geografické i štruktúrne začlenenie jednotlivých slov a slovných základov do slovnej zásoby v súčasnosti i v minulosti. Predstavili sme väčšiu sériu slov (*dol*, *dolok*, *dolec*, *dolka*, *dolina*, *debra*, *deber*, *jazvina*, *slatina*, *luh*, *niva*, *kopa*, *kopec*, *kopok*, *chopok*, *chopec*, *chrib*, *hrb*, *grúň*, *chlm*, *hrúd*, *nákel*, *náklo*, *nárt*, *nártie*, *snoh*, *snoha*, *snož*, *snoža*, *hrebeň*, *brdo*, *chrbát* — *kozí chrbát*, *rigel*, *úboč*, *bok*, *bočina*, *stráň*, *stráňa*, *báň*, *bán*, *baňa*, *púť*, *závoz*, *úvoz*, *súvoz*, *vývoz*, *draha*, *prť*, *slač*, *skotňa*, *skoteň*), aby sa dalo názornejšie ukázať, čo možno pre poznanie slovenčiny z tohto materiálu získať (Majtán, 1971—1973). Ukázalo sa napr., že po slovenskom jazykovom území idú starobylé (praslovanské) topoizoglosy *chrib/hrb*, *slatina/slatvina*, že v najstaršej slovenčine bolo (inak celoslovanské) slovo *skot*, ktoré ako apelatívum nie je doložené, rovnako ako slovo *chrib*, ani v najstarších slovenských jazykových pamiatkach, že v staršej slovenčine mali iné, pevnejšie miesto v slovenskej

slovnej zásobe slová — topografické termíny *dol, luh, niva, brdo, rígeľ, pút* atď.

Za prvú a základnú úlohu pokladáme aj dnes spracovanie slovnej zásoby apelatívneho pôvodu (teda nie napr. terénne názvy z osobných mien, z osadných názvov a pod.), a to slovných základov (topolexém) aj slovo-
tvorných prípon, najmä slovotvorných prípon so špecifickým príznakom
miesta (topoformantov).

Pri príprave heslára apelatívnych slovných základov sa využije metóda
hniezdovania. V záhlaví lístka sa uvedie slovný základ a základné slovo,
v prvej časti substantívne deriváty, v druhej adjektívne deriváty, v tretej
časti menej pravidelné a nepravidelné hláskové a iné varianty, napr. slovo-
tvorné, slovného základu. Z deminutívnych podôb sa uvedú iba prípony.
Deriváty sa členia na slovný základ (koreň) a prípony (mohlo by sa zaviesť
aj morfematické členenie).

Pracovné mapy sa vyhotovujú symbolovou metódou na osobitne vyho-
tovené podkladové mapy (s hlavičkou *Atlas slovenskej toponymie*, pra-
covná mapa č.) v mierke 1 : 400 000 s úplnou sieťou, to značí, že sú na nej
vyznačené všetky obce, hranice katastrov a hranice okresov. Ráta sa pred-
všetkým s mapami, na ktorých sa zobrazí výskyt 1. slovného základu (topo-
lexémy), príp. jeho hláskových variantov, 2. slovotvornej prípony (topoform-
mantu) v slovách z jedného významového alebo vecného okruhu, alebo
3. slova, lexémy (topolexémy + topoformantu) v slovenských terénnych
názvoch.

Na ukážku uvedieme heslárové lístky a náčrty mapiek s komentárom
k slovným základom *bahn-*, *bar-*, *blat-*, *črchľ-*:

BAHN-   bahn-o, -ce

1.   bahn-(n)ica
              bahn-(n)ík

          bahn-isko
          bahn-ište
          bahn-ovka

2. -ný, -ský, -ový

3. —

BAR-   bar-a

1. bar-ina,   -inka   bar-inčie   bar-inec   bar-inovec
          bar-isko
          bar-ište

2. -(in)ný, -(in)ský, -(in)ový, -(in)ovský

3. bahrina, bahrina, bačorina
          bažina

2. -ný, -ový, -ský, -ivý, -istý, -nivý, -navý, -nastý, -natý
3. balát, balata, balota
balaton, balatan, balatom, balatín
balton, baltacín

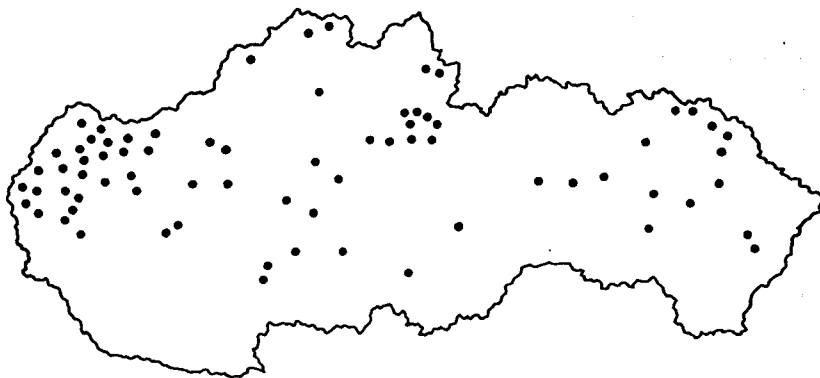
ČRCHĚ- črchľ-a, -ica, -ička   črcheľ, -ka

1. črchl-ina	črchl-enina
	črchl-enica
črchl-isko	
črchl-ianka	

2. —

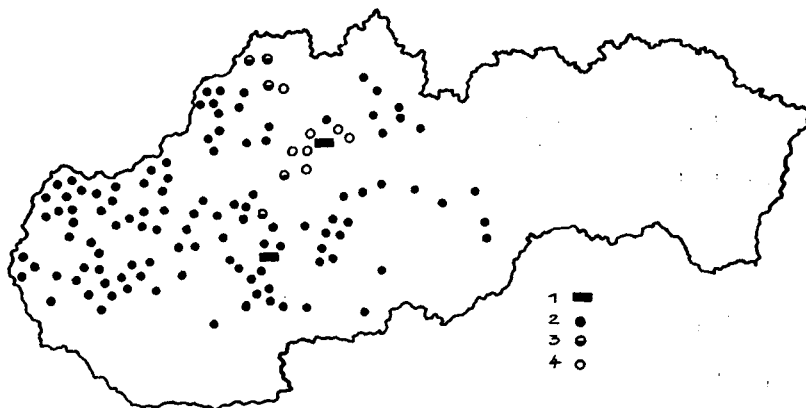
3. črch-	črš-			
čerch-	čerš-	šerš-	cerch-	cer-
čerech-				
čorch-				
čarch-		šarš-		
				cyr-

Zo slovného základu BAHN- sa na Slovensku utvorilo pomerne málo terénnych názvov. Okrem Záhoria a susednej malokarpatskej oblasti je ich výskyt iba sporadický. (Väčšie zoskupenie je ešte v Liptove.)

Slovenské terénne názvy so slovným základom BAHN-

Názvy utvorené zo základu BAR- sú rozšírené na západnom a strednom Slovensku, z východného Slovenska dokladov niet. Pritom základné slovo *bara* je zriedkavé, supluje ho substantívny derivát *barina*, v Turci, v západnom Liptove pri Žiline a pri Prievidzi *bahurina*, na severozápadnom okraji Slovenska *bahrina*. Ďalšie deriváty (*barište*, *barisko*, *barinčie*, *barinec*, *barinovec*) sa v názvoch veľmi nevyskytujú.

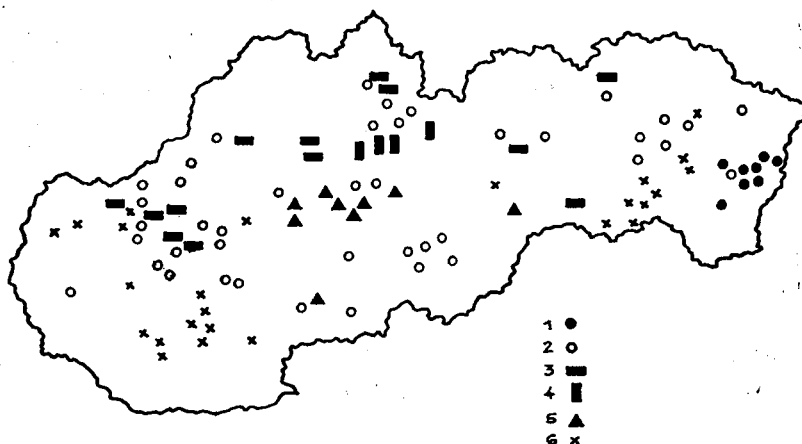

Slovenské terénne názvy so slovným základom BAR-:

1. *bara*, 2. *barina* ..., 3. *bahrina*, 4. *bahurina*

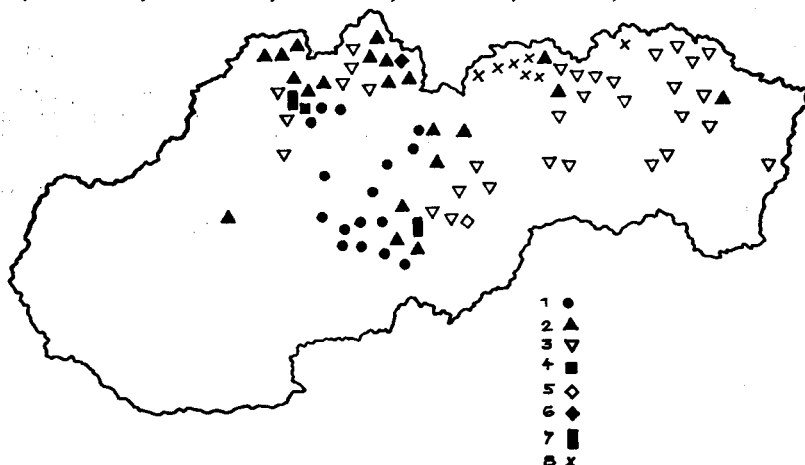
Názvy zo slovného základu BLAT- sa vyskytujú na celom Slovensku. Charakteristické areály majú napr. zdobenina *blatco* (spis. *blatce*) pri Michalovciach, substantívne deriváty *blatník* v Liptove a v Gemeri, na strednom Slovensku *blatište* a *blatisko*, na Východoslovenskej nížine *blatňanka* (v tejto oblasti sú rozšírené aj *konopianka*, *kapuscanka*, *repianka* atď.). Na dolnom Považí, Ponitří a Požitaví, na dolnom toku Hornádu, ale aj na Záhorí a inde sa vyskytujú z maďarčiny späť prevzaté podoby *balát*, *balata*, *balaton* a i.

Slovný základ ČRCH- je doložený v slovenských terénnych názvoch na strednom a na východnom Slovensku v hláskových podobách *črch-*, *čerch-*, *čerš-*, *cer-*, *cyr*, zriedkavé sú doklady s *čerech-*, *čorch-*, *čarch-*, v Gemeri *šerš-*, *šarš-*. V názvoch sa vyskytujú najmä základné substantíva typu *črchľa*, *črchel*, zdobeniny typu *črchlica*, *črchlička*, *črchelka*; deriváty s príponami *-ina*, *-enina*, *-enica*, *-isko*, *-anka* sú zriedkavejšie. Prípony *-enina*, *-enica* signalizujú východiskové sloveso (*črchliť*).

Slovenské terénne názvy so slovným základom BLAT-:

1. blatco, 2. blatina, 3. blatnica, 4. blatník, 5. blatište, blatisko, 6. balat-

Slovenské terénne názvy so slovným základom ČRCH-:

1. črch-, 2. čerch-, 3. ečrš-, šerš-, 4. čorch-, 5. šarš-, 6. čarch-, 7. čerech-, 8. cer-, cyr-

Na záver možno povedať, že prvou úlohou bude monografické jazykovedné spracovanie apelatívnej slovnej zásoby slovenských terénnych názvov s využitím jazykovo-geografickej a slovníkovej metódy, resp. atlasové spracovanie v osobitnom (jednom) zväzku Atlasu slovenskej toponymie.

Prípravné práce sa uskutočňujú podľa personálnych a finančných možností v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v súčasnom období.

Súčasná možnosť i perspektíva ukazujú, že túto úlohu sotva bude možné splniť do konca roku 1980, do konca tejto päťročnice.

Podľa našej mienky terénne názvy (so všetkými ich špecifickými črtami)

možno a treba spracúvať aj v Slovenskom onomastickom atlase, v osobitnej časti. Mapovať možno pomenúvacie modely, slovotvorné modely (štruktúrne typy názvov), lexikálne základy i jednotlivé lexémy, formanty, a to i napriek tomu, že terénne názvy nemajú také výrazné a jednoznačné formálne prostriedky ako napr. osadné názvy. A nebude to ani ako duplicitnosť dialektologickej práce, lebo areály výskytu slovných základov, lexém ani sufixov v terénnych názvoch sa často nekryjú s výskytom v apelatívnej zložke slovnej zásoby (Majtán, 1975).

Z toho vyplýva, že spracovanie slovnej zásoby slovenských terénnych názvov bude aj pramennou základňou pri príprave Slovenského onomastického atlasu, pri výbere z celoslovenského (zo západoslovenského) hľadiska významných a mapovateľných javov, pri samotnom koncipovaní atlasu.

Literatúra

MAJTÁN, M.: K výskumu slovenskej mikrotoponymie. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 205–215 (6 mapiek).

MAJTÁN, M.: séria 21 príspevkov uverejnených v čas. Kultúra slova, 5, 1971, s. 248; 6, 1972, s. 24–27, 50–53, 85–88, 120–122, 172–174, 213–216, 249–251, 280–282, 306–309, 357–358; 7, 1973, s. 25–26, 52–55, 88–91, 115–118, 152–157, 214–216, 238–240, 278–280, 307–309, 345–346 (20 mapiek).

MAJTÁN, M.: Terénne názvy a Slovenský onomastický atlas. Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 31–35.

Eugen Pauliny

VELÁRNE [ŋ] V SLOVENČINE

Velárne [ŋ] sa v slovenčine pokladá tradične a bez argumentácie za pozičný variant fonémy (n). Tak hodnotí tento zvuk L. Novák (1934). To je, pokiaľ viem, prvé fonologické hodnotenie tohto zvuku. Najnovšie ho takto fonologicky hodnotí aj Á. Král (1976). Ale také hodnotenie vychodí aj z formulácií H. Bartka (1944), J. Stanislava (1953) a iných. Citácie by sa dali rozmnožiť. I ja sám som zvuk [ŋ] takto hodnotil (1961, 1968).

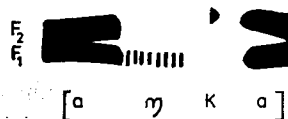
Oveľa zriedkavejšie sa stretávame s názorom, že zvuk [ŋ] môže byť variantom dvoch foném, a to (n) a (ň). Pokiaľ viem, tento názor u nás vyslovil prvý J. Ružička (1963) v recenzii mojej knihy z r. 1961. Hovorí tam toto: „Velárna nosovka /ŋ/ je variantom fonémy /n/, lebo pri zachovaní istých vlastností namiesto relatívnej vlastnosti alveolárnosti pri /n/ (porov. protiklady: *na* — *ma*, *ony* — *oni*) uplatňuje sa pri /ŋ/ irelevantná vlastnosť velárnosti. Pravda, hlásku /ŋ/ možno pokladať aj za variant fonémy /ň/, ako to ukazujú dvojice príkladov: *sviňa* — *sviňka*, *huňa* — *huňka* (takže netreba nevyhnutne počítať s predbežnou neutralizáciou protikladu *n* — *ň* pred konsonantom, ako to uvádza E. Pauliny na s. 96). Velárna nosovka je teda variantom foném /n ň/...“. Obdobný náhľad, vyslovený v krátkej poznámke, je aj v knihe *Spektrografická analýza slovenských hlások* (1968, s. 195). Možno bol inšpirovaný Ružičkovým výkladom, hoci sa naň neodvoláva. Na názor J. Ružičku som odpovedal v tom zmysle, že s ohľadom na jazykové vedomie rodených Slovákov treba pokladať zvuk [ŋ] za variant fonémy (n) (Pauliny, 1963). Táto argumentácia sa mi zdá i dnes dostačujúca, ale jednako by som ju rád doplnil, vlastne posilnil dôkazom, ktorý som v tom čase nemal k dispozícii.

Ale najprv by som chcel upozorniť na rozdielnú terminológiu u J. Ružičku a u mňa. To, čo J. Ružička vo svojej recenzii nazýva vlastnosť „alveolárnosti“, sú podľa dnes bežne prijímanej terminológie dve dištinktívne fonologické vlastnosti, a to: difúznosť /Cp^o/ a ostrosť /Gr^o/. Ružičkovej vlastnosti „velárnosti“ zasa odpovedajú dve vlastnosti, a to: „kompaktnosť /Cp/ a tuposť /Gr/. V probléme, o ktorý tu ide, je však dôležitý iba protiklad „kompaktnosť — difúznosť“ /Cp — Cp^o/.

Vo svojej štúdií o fonologických vlastnostiach slovenských konsonantov (1977, s. 65–79) ukazujem, že fonologický protiklad „kompaktnosť – difúznosť“ má svoj akustický korelát v segmentoch rečového signálu v tom jave, že formant F_2 vokálu $[a]$ pred konsonantom a za konsonantom s vlastnosťou difúznosti smeruje nízko, kým pri konsonantoch s vlastnosťou kompaktnosti smeruje vyššie alebo zreteľne vysoko. Ukážem to na schémach, ktoré sú urobené podľa sonagramov Atlasu slovenských hlások.

Pri zvuku $[n]$ má formant F_2 také isté smerovanie ako pri konsonante $[n]$. Signifikantná môže byť, pochopiteľne, len hláska $/a/$ pred spoluhláskou $[n]$, pretože za touto spoluhláskou nasleduje záverová velárna spoluhláska. Schéma vyzerá takto:

Teda aj objektívne akustické ukazovatele dokazujú, že zvuk $[ŋ]$ je v slovenčine variantom fonémy (n) . Vec je o to zaujímavejšia, že zvuk $[ŋ]$ má ústny záver zreteľne zadopodnebný (spoločný s nasledujúcou velárnou okluzívou), a teda z artikulačného hľadiska spĺňa fonetické predpoklady fonologickej vlastnosti kompaktnosti. A hoci je koartikulácia zvukov $[nk]$ zrejmá, jednako akustické parametre zvuku $[ŋ]$ ukazujú jednoznačne na fonologickú vlastnosť difúznosti, vlastnú fonéme $/n/$. Všimneme si ešte, že pri hláske $[a]$, ktorá nasleduje po konsonante $[k]$ vo výraze $[aŋka]$, smeruje F_2 hore k lokusu hlásky $[k]$. Rovnako tak smeruje F_2 pri vokáli $[a]$, ktorý je pred konsonantom $[k]$ na sonagrame venovanom konsonantu $/k/$.

Túto poznámku som nepísal preto, aby som obnovoval starú diskusiu, ale preto, aby som podporil tézu vyslovenú vo svojom článku o fonologických vlastnostiach slovenských konsonantov. Ide mi o tézu, že dištinktívne vlastnosti foném majú svoje fonetické koreláty v príslušných segmentoch rečového signálu. Ale k tej veci by som sa chcel vrátiť podrobnejším výkladom.

- BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava – Turč. Sv. Martin, Ján Horáček 1944, s. 322.
- DVONČOVÁ, J. – JENČA, G. – KRÁL, A.: Atlas slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 108.
- KRÁL, A.: Spoluhláska n. Kultúra slova, 10, 1976, s. 307.
- NOVÁK, L.: Fonológia a štúdium slovenčiny. Slovenská reč, 2, 1933/34, s. 14–15 (štúdiá vyšla aj ako osobitný separát r. 1934).
- PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 27 (2. vyd. 1968, s. 23).
- PAULINY, E.: Niekoľko poznámok z fonológie. Slovenská reč, 28, 1963, s. 176.
- PAULINY, E.: Dištinkatívne vlastnosti konsonantických foném v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 42, 1977, s. 65–79.
- RUŽIČKA, J. (rec.): Pauliny, E., Fonológia spisovnej slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961. In: Slovenská reč, 28, 1963, s. 57.
- STANISLAV, J.: Slovenská výslovnosť. Martin, Osveta 1953, s. 164–165.

Ivan Masár

NÁZVY TYPU *PODBÍJANÁ* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

1. Názvy typu *podbíjaná* sú pôvodom tvary trpného prídavia v ženskom rode, ktoré sa substantivizovali. Tento typ substantivizovaných prídaví sa v našej jazykovednej literatúre kvalifikuje ako český slovotvorný typ, ktorému „zodpovedá v slovenčine rad rozličných pomenovacích modelov, čím dochádza k lexikálnej medzijazykovej asymetrii, podmienenej vnútornými, systémovými zákonitosťami obidvoch národných jazykov“ (Šalínová, 1973, s. 143). V zhode s výsledkami výskumu sa zaujíma kritický postoj k niektorým slovám utvoreným podľa tohto slovotvorného typu – ide o slová *čakaná* a *podívaná* – aj v samostatných kratších článkoch a poznámkach v rámci jazykových recenzií určených najširším vrstvám používateľov spisovnej slovenčiny (Betáková, 1971; Jacko, 1968; Michalus, 1969; Považaj, 1975; 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny, 1974). S náležitým vecným odôvodnením sa odobruje iba športový termín *hádzaná*, t. j. názov loptovej hry, ktorá „má v našej československej tradícii hlbšie a mocnejšie korene ako ostatné loptové hry“ (Ružička, 1966). Aj na bratislavskej konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku (2.–4. apríla 1962) sa konštatovalo, že z českých názvov športových hier typu *házená* sa prevzal do slovenčiny iba názov *hádzaná*. „Namiesto českého názvu *zaháněná* sa používa slovenský názov *hra na zaháňanie*, český názov *středová*¹ má

¹ Názov *středová* je substantivizované prídavné meno. V tejto súvislosti sa však uvádza vhodne, pretože v slovenskom názvosloví loptových hier sa neuplatnil ani tento pomenovací typ (porov. čes. *košíková* – slov. *basketbal*).

slovenský ekvivalent *hra na stredného*, namiesto českého *vybíjaná* má slovenčina výraz *hra na národy*“ (z diskusného príspevku významného telovýchovného odborníka J. Chovana — podľa Šalingovej, 1973, s. 145).

2. Konštatovanie J. Chovana vo veľkej miere potvrdzuje aj telovýchovná publikácia *Športové hry*, ktorú pripravila Slovenské pedagogické nakladateľstvo (vyšla r. 1976). Ale v iných telovýchovných odboroch situácia už nie je taká jednoznačná. V pedagogickej praxi sa zrejme používajú viaceré názvy rozličných hier utvorené z tvaru trpného prídavia. Usudzujeme tak z rukopisu telovýchovnej príručky zaoberajúcej sa nešportovými hrami a ich systematikou, ktorú napísali M. Rovný a D. Zdeněk a ktorú pod názvom *Pohybové hry* vydá Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Názvoslovie pohybových hier, najmä ich triedenie, je v tejto príručke vypracované starostlivo a je v ňom zreteľná tendencia k systematickosti, čo sa výrazne prejavuje výberom slovotvorných prostriedkov na vyjadrenie vzťahu nadradenosti a podradenosti. Názvy vyšších systematických jednotiek sa zväčša tvoria príponou *-ačka* (dôsledne sa zavádzajú plurálové formy, napr. *vyzývačky*, *odrážačky*), nižšie jednotky viacerými slovotvornými postupmi, medzi nimi aj substantivizáciou trpných prídaví. Ukazuje to prehľadná schéma:

Nadradené názvy	Podradené názvy
vyzývačky zaháňačky	vyzývaná ² vrhaná o preteky, zaháňaná s ušiakom
prihrávačky	prehadzovaná s dvoma loptami, skladaná
odrážačky	podbíjaná
páľkovačky	prerážaná (baran)
prekážkové hry	preliezaná, podliezaná
skákačky	skákaná vo vreci

V schéme sú uvedené iba tie názvy vyšších systematických jednotiek, do rámca ktorých sa zahrňajú názvy utvorené substantivizovaním trpného prídavia. Okrem nich jestvujú aj ďalšie názvy utvorené príponou *-ačka*, napr. *naháňačky* (*chytačky*), *predbiehačky*, *tríafačky* a i. Paralelné české názvy sú v istých prípadoch utvorené odlišnými slovotvornými prostried-

² Ostatné podradené názvy neuvádzame zámerne, aby schéma bola prehľadnejšia. Napr. v skupine vyzývačiek sú na tej istej úrovni ako názov *vyzývaná* názvy *na debnára*, *na smrďáka* (*na nožnice*) a i.

kami (porov. slov. *dobiedzačky* — čes. *vyzývané*, slov. *zaháňačky* — čes. *zaháněčky/zaháněné*).

2.1. Jeden z argumentov v prospech názvov typu *vyzývaná* — tak sa to aspoň na prvý pohľad ukazuje zo schémy — je v tom, že sa tento typ používa na vyjadrenie vzťahu podradenosti. Na rozdiel od českého názvoslovia v slovenskom názvosloví pohybových hier sa názvy typu *podbíjaná* nepoužívajú na pomenovanie nadradených jednotiek. Pravdaže, takýto argument by platil iba za predpokladu, že by používanie uvedeného pomenovacieho typu bolo dôsledné. Vnútri nižších jednotiek sú však pomenovacie postupy a prostriedky oveľa variabilnejšie a nesmerujú (z pochopteľných príčin ani nemôžu smerovať) k systematickosti, ktorá je preukazná pri vyšších jednotkách. Variabilnosť dobre vidieť v názvoch hier patriacich do skupiny pokojné hry; používajú sa tu jednoslovné názvy (*kocúr*), predložkové výrazy ako tradičné názvy (*na motúz*, *na Kuba*, *voda v krčahu*, *o slepého kohúta*), dvojslovné názvy so zhodným alebo nezhodným prívlastkom (*tajný dirigent*, *vône kvetov*, *tieň pioniera*), opytovacie vety (*Kto zapískal?*) i súvetia (*Všetko letí, čo má perie*) a ďalšie typy názvov (*žaba krk*, *vlnu čuchrať*). V iných skupinách sa uplatňujú aj motivačne nezreteľné, zrejme prevzaté názvy (napr. v skupine *pasovačky* sú to názvy *longo*, *kampa*). Ukazuje sa teda, že zaradenosť nižších jednotiek vnútri konkrétnych skupín nesignalizujú slovotvorné, resp. pomenovacie prostriedky. Neplatí to o všetkých skupinách. Zaujímavá je napr. skupina *naháňačky*, v ktorej sa vzťah podradenosti vyjadruje morfológicko-syntaktickými prostriedkami (prívlastok a singulár podradeného termínu oproti plurálu nadradeného termínu: *obyčajná naháňačka*, *železná naháňačka*, *mohamedánska naháňačka*, *akrobatická naháňačka*, *smiešna naháňačka*, *bodyčková naháňačka*, *naháňačka s loptou*).

Zavedením substantivizovaných trpných prídastí ako pomenovacieho typu sa iba zväčšuje už aj tak široký výber pomenovacích postupov a modelov. Z terminologického hľadiska je skôr výhodné tento výber nerozširovať; vhodnejšie by bolo zvoliť daktorý jestvujúci model. Dostačujúcu pomenovaciu a klasifikačnú silu má napr. singulár (oproti plurálu nadradeného názvu) a zhodný alebo nezhodný prívlastok, ako ukazuje dvojica *naháňačky* — *obyčajná naháňačka* (analogicky potom aj *vyzývačky* — *vyzývačka* a i.). Pri všetkých názvoch uvedených v schéme sa však tento postup nedá uplatniť. Najmä vo viacslovných názvoch je pre spisovnú slovenčinu adekvátnejšie slovesné podstatné meno, teda *vrhanie o preteky*, *prehadzovanie s dvoma loptami*, *skákanie vo vreci*.

2.2. Zdá sa však, že v názvosloví pohybových hier sa slovesné podstatné mená ako názvy hier nepoužívajú zámerne. V rukopise príručky sa ako samostatné názvy hier nepoužili vôbec a aj ich výskyt vo viacslovných

názvov je pomerne zriedkavý. V rámci rozličných skupín sa vyskytujú názvy *sádzanie chleba*, *napájanie káčera*³, *preskakovanie šibeníc*, *rozraďovanie kužeľov*, *dobýjanie zákopu*, *váženie cibule*. Uvedený zámer pravdepodobne súvisí s úsilím odlišne pomenovať hru a charakteristickú činnosť v konkrétnej hre, ktorá niekedy býva motívom pomenovania samej hry. Slovesné podstatné mená sa teda rezervujú na označenie činnosti typickej pre hru s cieľom vyhnúť sa pri jazykovom styku možnej kolízii. Názorný príklad na odstránenie predpokladanej kolízie poskytuje časť opisu hry pomenovanej názvom *skladaná* (*územie na skladanie* [rozumej lopty] *vyznačíme len do hĺbkky pár metrov. Skladanú možno hrať na basketbalovom ihrisku...*) a názvy *zaháňaná s ušiakom*, *prehadzovaná s dvoma loptami*. Tento argument čiastočne podporuje stav názvoslovia v niektorých športových disciplínach, napr. v ľahkej atletike, kde sa na pomenovanie jednotlivých disciplín vcelku dôsledne používajú deverbatívne substantíva — *vrh guľou*, *skok do výšky*, *skok do diaľky*, *skok o žrdi*, *hod oštepom*, *beh cez prekážky* —, kým slovesné podstatné mená *vrhanie*, *skákanie*, *hádzanie*, *behanie/bežanie* označujú konkrétnu činnosť v rámci disciplíny aj mimo nej. Ukazuje sa však, že ani táto tendencia sa v celom športovom a telovýchovnom názvosloví neuplatňuje dôsledne. Veď iba v zozname názvov športov na tiketoch športky, ktoré sú zrejme oficiálnymi názvami, sa slovesné podstatné mená používajú pomerne hojne. Z celkového počtu 49 názvov je osem, t. j. vyše 16 %, slovesných podstatných mien (*lyžovanie*, *plávanie*, *sánkovanie*, *vzpieranie*, *zápasenie*, *veslovanie*, *krasokorčuľovanie*, *rýchlokorčuľovanie*). Je prirodzené, že potenciálne by sa dali utvoriť aj názvy iného typu — porov. *jazdectvo*, *strelectvo*, *plachtárstvo*.

Absolutizovať neslobodno ani možnosť kolízie názvu hry alebo športu s názvom činnosti typickej pre hru, resp. šport. Dá sa totiž odstrániť vhodnou formuláciou, napr. tak, že sa namiesto slovesného podstatného mena použije príslušný slovesný tvar. (Formulácia *Územie, v ktorom sa skladá lopta/na ktorom skladáme loptu* je významovo zhodná s vyjadrením *územie na skladanie lopty*.)

2.3. Dôvody, pre ktoré sa slovesné podstatné mená ako názvy hier obchádzajú, nie sú celkom presvedčivé ani z vecnej, ani z terminologickej stránky. V názvoch *vrhaná o preteky*, *zaháňaná s ušiakom*, *prehadzovaná s dvoma loptami*, *skákaná vo vreci* substantivizované trpné prídavné mená sú v plnom rozsahu zastupiteľné slovesnými podstatnými menami *vrhanie*, *zaháňanie*, *prehadzovanie*, *skákanie*. Viacslovné názvy so substantivizovaným trpným prídavným sa pocifujú v súčasnej spisovnej slovenčine ako

³ Ide o obrazný názov prevzatý z niektorého nárečia. V slovenských nárečiach sa táto hra pomenúva rozlične, napr. v hornonitrianskych nárečiach názvami *Koľko pánov prehodíš/prevezieš*, *prevážanie panákov/pandrlákov* a i. (v okolí Chynorian).

umelé, hoci v českom odbornom názvosloví sú bežné a pokladajú sa za plne spisovné (porov. *přenášena o závod, válena nad hlavou, stěhovaná v dvojstupech*, ba i *vyvolávaná čísel, obíhaná zástupu, stěhovaná družstev*). Oproti jednoslovným názvom *vyzývaná, podliezaná, preliezaná, prerázaná, podbíjaná* sú v spisovnej slovenčine popri slovesných podstatných menách naporúdzi jednoslovné názvy s príponou *-ačka*, alebo opisné názvy (porov. *zaháněná — hra na zaháněnie*).

3. Okrem názvoslovia športových a pohybových hier sa substantivizované trpné príčastia v iných vecných okruhoch vyskytujú iba sporadicky. Izolovaný je napr. názov (spojenie slov) *tichá ležaná*, ktorý sa v tatranských ozdravovniach a liečebniach používa v prejavoch súkromného i verejného styku. Na objasnenie vecného významu tohto spojenia sa žiada uviesť, že pri ochoreniach dýchacích orgánov je klasickým liečebným prostriedkom ticho a oddych. Čas tohto oddychu i sám oddych volajú v tatranských ozdravovniach *tichá ležaná*. Netreba osobitne dokazovať, že aj táto pomenovacia potreba sa uspokojí v plnej miere slovesným podstatným menom *ležanie*. Takýto spôsob pomenovania má nespornú prednosť aj v tom, že je jednoznačný a plne zrozumiteľný.

3.1. Iná je problematika pri názvoch typu *dostřižná*, pravdaže, nie iba preto, že nejde o substantivizované trpné príčastia, lež o adjektíva. Spomíname ich tu aj pre možnosť zámeny so substantivizovanými príčastiami. Názov *dostřižná* s významom „záverečná oslava dokončenia striže stáda oviec za účasti strihačov, ošetrovateľov oviec a pomocníkov zamestnaných pri striži“ patrí do oblasti pomenovaní príležitostných slávností. Doložený je v rukopisnom názvoslovnom materiáli⁴, v ktorom sa komplexne spracúva české a slovenské poľnohospodárske názvoslovie. Lenže vo vecných okruhoch zvykoslovia, slávnostných obradov, príležitostných slávností sa v slovenčine ako názvy obradov, slávností a pod. nevyskytujú ani substantivizované adjektíva, ani trpné príčastia; bežné sú tu názvy typu *oberačky, dožinky, páračky* (pozri Šalingová, 1973, s. 145–146). V nárečovej kartotéke JÚLŠ SAV sme našli dva doklady na pomenovanie zábavy po skončení strihania oviec: *strehačkovej udomáš, strehačke*. Doklady sú z obce Čelovce na južnom strednom Slovensku.* Z tradičných oblastí chovu oviec niet v kartotéke dokladov. Ako ekvivalent českého výrazu *dostřižná* možno odporúčať opisný výraz *zábava po striži*, príp. *strihačky*. Keby sa názov *dostřižná* vôbec vyskytol, treba ho vysvetľovať ako elipsu (porov. *ran-*

⁴ V spolupráci so slovenskými odborníkmi pripravuje tento materiál Ústav vedecko-technických informáci v Prahe.

* Za doklady ďakujem J. Nižnanskému, pracovníkovi nárečového oddelenia JÚLŠ SAV.

ná/nočná smena — ranná, nočná, analogicky aj dostrižná slávnosť/zábava — dostrižná).

4. Podstatné mená typu *podbíjaná* patria do kategórie dejových podstatných mien. Historický výskum tejto skupiny podstatných mien ukázal, že niektoré z českých slovotvorných modelov mali tendenciu preniknúť do slovenčiny (Furdík, 1971), ale pri spomínaných substantivizovaných príčastiach sa to nestalo, a to napriek tomu, že slovenčina má na prevzatie tohto modelu vnútrojazykové predpoklady. Dôsledkom toho je, že oproti jednému pomenovaciemu typu v češtine a v slovenčine konštituovalo viacero typov. Najmä preto sa aj v súčasnej spisovnej slovenčine názvy typu *podbíjaná* pociťujú ako neorganické. Lexikálne rozdiely, ktoré vznikli medzi češtinou a slovenčinou v dôsledku rozličného vývinu skupiny dejových podstatných mien, by sa mali rešpektovať aj v celoštátnej učebnici, v ktorej budú niektoré kapitoly napísané po česky, iné zasa po slovensky. Zavádzanie nového pomenovacieho typu do slovenského názvoslovia pohybových hier nie je odôvodnené terminologicky a nie je v súlade s vývinom ani so súčasným stavom používania dejových podstatných mien v spisovnej slovenčine.

Literatúra

BETÁKOVÁ, V.: Ako rozvíjať jazykovú kultúru žiakov. Kultúra slova, 5, 1971, s. 313.

FURDÍK, J.: Zo slovotvorného vývoja slovenčiny. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Safranicae. Spoločenskovedný zväzok 7. Red. L. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 84 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Jeden typ lexikálnych rozdielov v slovenčine a v češtine. Slovenská reč, 38, 1973, s. 143—150.

JACKO, J.: Postriežka, a nie čakaná. Kultúra slova, 2, 1968, s. 190.

MICHALUS, Š.: Na postriežke, nie na čakanej. Kultúra slova, 3, 1969, s. 320.

POVAŽAJ, M.: Slovenčina v praxi televízie. Bratislava, Čs. televízia 1975, s. 15 (rotaprint — príručka pre vnútorné potreby).

ROVNÝ, M. — ZDENĚK, D.: Pohybové hry (rukopis).

RUŽIČKA, J.: Názvy loptových hier. In: Jazyková poradňa. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 93.

1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 182.

František Kopečný

ODPOVEĎ PROFESORU ODRUŠOVI

Na môj článok v Slovenskej reči, 41, 1976, 110—114 reagoval prof. Š. Ondruš niekoľkoma zmienkami v č. 5 a potom obširným článkom v č. 6 Slovenskej reči téhož ročníku. Čtěl bych k tomu zaujmout stanovisko.

A) Nejprve k věcem, které se netýkají podstaty výkladů a které v diskusi ani neměly nebo nemusely být:

1.1. Merita věci se netýká to, zda považujeme laryngály za indoevropské, či předindoevropské¹. Víme, že jsou badatelé, kteří s nimi pro tradičně chápanou epochu ide.² nepracují, např. zrovna přímo hetitolog H. Kronasser³ — ale hlavně: nepatřily najisto do té nejmladší vrstvy indoevropštiny, jejímž pokračováním jsou jazyky baltské a slovanské (jak to myslím, ukazují ve Slavii, 40, s. 423 nahore). Proto také v oblasti slovanského lexika normálně není zapotřebí operovat s laryngálami.

1.2. Nevím, na základě čeho napsal tedy Š. O. nepodloženou větu, že „za pomerne krátky čas F. Kopečný zmenil svoj názor na túto [tj. laryngálnu] teóriu“. Nezmenil. Nezmiňoval se prostě a nezmiňuje se ani nyní o laryngálach, když to není zapotřebí. Ovšem u etymologií Š. Ondruše to zapotřebí je.

2.1. O trojsouhláskových kořenech s laryngálou jako třetím konsonantem říká správně sám O., že se v nich sonóry nebo laryngály vokalizovaly (s. 350). Tedy potvrzuje, že se trojsouhláskový kořen neudržel.

2.2. Pravdu má i v tom, že se tato trojsouhláskovost mohla rušit i tak, že laryngála, když se nevokalizovala, v takovém skupení zanikla. Rozpor je ale v tom, že předpokládá zánik *sonorizované* laryngály. Základ slov *statek*, *stádo* a *stoka* píše *sHt-*.

B) Nyní k věcem meritorním, ke skutečným názorovým rozdílům ve výkladech slov:

3. I bez použití laryngál bychom po stránce hláskové mohli spojit *svat* se *syťý*. Ondruš poukázal na analogický poměr *chvat-* proti *chytiti*, *chytrý*, *kvap-* proti *kypěti*, *kyprý*, *kvas* proti *kysati*, *kyselý*. Tomu, abychom spojovali *svat* a *syťý*, je na překážku stránka významová. Kdyby slovo *svat* do této souvislosti patřilo, čekali bychom u něho význam dějového jména; takový, jaký máme u *kvas*⁴, tedy význam „sycení“, jak opravdu je v gótském (podle Ondruše responzibilním) *sōth*. Podobně je tomu ostatně i u ji-

¹ Do protoide. hláskového systému je klade např. také Erhart (Studien zur indoeuropäischen Morphologie s. 15 a 20, odst. 122 aj.). Jindy je zase označujeme za ide. Viz i další poznámku.

² Tím myslím ono projekční stadium indoevropské, které se obráží v grafice všech dosavadních ide. slovníků (i Š. O. užívá někdy této grafiky). Jistě patří laryngály, jakožto souhlásky předpokládané pro celo u indoevropštiny, do staršího stadia jejího nežli např. Ondrušova delabializace, v jejíž realizaci jsou zřejmě i dost mladé dialektické rozdíly; stačí uvést, že Ondrušovu *svat* by odpovídalo germ. *sōth-*. A přece pokládá O. ty případy, kde se jim předpokládaná delabializace provedla integrálně, za „praindoevropské“, nikoli za ide. (např. ve Slawische Wortstudien s. 119). Také svůj špatně konstruovaný slovansko-germánský základ *stōd-* kvalifikuje (s. 351) bezdůvodně jako „praindoevropský“. Jen na jiné je přísný.

³ Ve své *Laut- und Formenlehre des Hethitischen* s. 78 pochybuje o tom, zda tato teorie odpovídá skutečnosti, a zejména odmítá (jakožto hetitolog) názor, že by nalézala potvrzení v hetitském materiálu (hetitské *h*, od něhož se badatelsky vyšlo, se tam vyskytuje převážně ve slovech cizích, přejatých).

⁴ Realizace je ovšem rozmanitější: krom dějového jména (nomen actionis) i nomen acti, např. těsto na kvašení, kyselý (kvašený) nápoj; pak „hostina“ — až i „svatba“.

ných zdložených kořenů, *var*, *žár* aj. Ve slovanštině bychom pak čekali řadu *svatъ* „jezení“ → kauzativní denominativum *svatiti* „krmiti“, popř. nekauzativní „hodovati“ (podobně jako jsou oba tyto významy, kauzativní i nekauzativní, doloženy u *kvasiti*) → případné další dějové jméno *svatbba* by pak bylo pochopitelnější při východisku z kauzativa, tedy jako „krmení“ (někoho) nežli jako subjektové „hodování“. Ondruš však předpokládá u *svatъ* ne očekávané jméno dějové, ale neočekávané jméno činitelské. Jeho nemotivovaný skok od „sycení“ k „bohatě jedoucí“ nelze odstranit poukazem na význam „svatební host“ (doložený opravdu častěji⁵, nejen tedy v bulharštině, jak jsem napsal a jak mne Š. O. správně pokáral). Ten je od samého činitelského jména „bohatě jedoucí“ příliš daleko a pak: mezeru mezi jménem dějovým a činitelským nijak nevysvětluje.

Kdyby bylo doloženo *svatiti* jako „hodovati“ nebo „krmiti“, pak by šlo říci, že vzhledem k existenci *svatbba* „hodování“ změnilo se jeho starší synonymum *svatъ* na činitelské jméno (což se nestalo u *kvas*, protože neexistuje *kvasba*). Ale *svatiti*, pokud vím, v takovém významu doloženo není. — Z dějového jména vzniká leckdy označení nástroje (*holení* = nářadí na holení) nebo místa děje (české *stání*, ve chlévě aj.) nebo výsledku děje (*stavení*, *psaní*), kdežto dějová jména se od činitelských odlišovala v ide. přízvukem (srov řecké *tomós* „kdo/co řeže; ostrý“ proti *tómos* „odřezek, část, oddíl“). Ale nakonec i tato polysémie, tento přechod jména dějového v činitelské je za jistých podmínek možný (máme ho ve slov. kompozitech: srov. rus. *pivovár* „sládek“ proti *var* v jiných významech). Ale pořád zůstává ta nevysvětlená a velmi relativně motivovaná mežera mezi „jedlík“ a „svatební host“.

4. Šlo mi o to, poukázat na etymologickou identitu *stádo* — *Stute*. Tato identita je nesporná, všemi včetně Ondruše uznávaná, O. ji však vykládá tak, že germánské slovo není v samé germánštině dobře motivováno, pokládá je za přejaté ze slovanštiny.⁶ Nevíme ovšem, proč by se i v germánštině nemohlo motivovat stejně jako ve slovanštině (tam by *sHt-* nedalo *st-?*) — a nepřijímáme-li Ondrušovu motivaci, nechápeme zase, proč by nemohlo jít v obou jazycích o stejné ide. lemma **st(h)ā-dh-* (ať už je vykládáme jakkoli). Ondrušovo „indoeurospské“, vlastně dokonce „praindoeurópske“ (sic!, s. 351) *stōd-* přirozeně neobstojí, nikdo je také krom něho takto nekonstruuje, protože ide. *stōd-* by do němčiny nemohlo dát *Stute*, ale *Stuße*.⁷ Správně uvedený ide. základ *st(h)ā-dh-* se obecně přiřazuje ke

⁵ Je nejen v celé jihoslovanštině, jak píše O., ale dokonce i v češtině, třebaže podle Přír. slovníku jen u Holečka, kde je podezřelý jako jugoslavismus. Možná, že je ještě i jinde, ale to je nepodstatný detail. Hlavní je, že slovo *svat* jako „svatební host“ doloženo je.

⁶ V textu na s. 351 se vyskytly dvě nemilé chyby v odstavci c: ve druhém jeho řádku má být „L₂“, v našem případě ze slovančiny“.

⁷ Takže toto „praide.“ *stōd* nemůže představovat ani jen dialektní ide. podobu slovansko-germánskou.

kořeni, který je ve *státi*. O. se domnívá, že toto nemůže být motivace pro tak movitý majetek, jakým je stádo, že právě pohyb je pro pojmenování tohoto pojmu nutný. Všimněme si tedy trochu (suplujíce na ide. půdě Bucka), jak bývá tento pojem motivován:

Kluge předpokládá pro společné germánskoslávské lemma **st(h)ā-dh* význam „Stand“. A tu stojí za upozornění i srbochorvátské *stād* „Stand, status“. Také podle Machka „stádo bylo množství stojící v ohradě“.⁸ Klein předpokládá (s. v. *stud*) „standing place of horses“, ostatně angl. *stud* ze staroangl. *stōd* je „chovná nebo dostihová stáj“, rozuměj koňská. Také italský název pro stádo, totiž *mandra*, znamená pův. „ohrada, stáj“ (jde nakonec o přejetí z ř. *mandra*, srov. i stind. *mandurā* „koňská stáj“). Též litevské *bandà* je i „stádo“ i „Kuhstall“ (mimo další významy), na rozdíl od synonymního *kaimenė*, derivátu od *káimas* „vesnice“, popř. „venkov“ (variantní *kiemas* je „selský dvorec“). V maďarském *állatállomány* máme dokonce *ál(l)-* „státi“ v obou jeho komponentech, přirozeně už deetymologizované, doslova jde o „stav zvířectva“.⁹

Konkrétně doložený význam starohornoněmeckého *stuot* vystihuje ovšem Kluge tak, že jde o „Pferdeherde, die halbwild in den Wäldern weidete“. A tu jsme velmi blízko hebrejskému *mar'ith* „pasoucí se stádo“ a „stádo vůbec“. Jasná etymologická motivace je tu „pastva; to, co je na pastvě“. Tady by měl Š. O. příklad na to, že se i ze jména dějového a potom místa děje může vyvinout až něco, co lze chápat za jméno činitelské. Také řec. *poimnē* je „(pasené) stádo, zejm. ovčí“. Pasoucí se stádo pak z povahy věci samé víc stojí než se pohybuje, i když implikuje nutně o b ě tyto představy. — Představu konečného stání implikují však ještě i takové výrazy pro „stádo“, které vycházejí z motivace „něco shromážděného, sehnaného dohromady“, jako je řec. *agélē*, lat. *grex* (it. *gregge*, šp. *grey*), ale i franc. *troupeau*, angl. *flock* s motivací „houf“ (v holand. má dokonce i *gemeente* „obec“ arch. význam „stádo, houf“).

Všechny až dosud uvedené výrazy pro „stádo“ souvisí tedy ať už explicitě nebo implicitě s významovým polem „státi“.

Některé výrazy ukazují na motivaci „něco uspořádaného“. Tak druhý hebr. název stáda, totiž *ēder* (*‘ādār* „ordnen“), germánské **herda* (něm. *Herde*, angl. *herd* atp.) a slov. *čerda* s jejich etymologickou rodinou.¹⁰ Na

⁸ Machek ovšem pokládá nakonec psl. i germ. slovo za „praevropské“, jen kvůli nesprávnému předpokladu, že „pouhé -do se u nás jako sufix neobjevuje“ (o tom dál). Není také pravda, že by na překážku (nepotřebného ovšem) předpokladu přejetí slovanského slova z germánčiny byl jeho rod. Ten byl původně i v germ. stejný, neutrum.

⁹ Z ostatních maď. označení pro „stádo“ je *nyáj* etymologicky nejasné, *csorda* přejaté ze slovanštiny, *falka* významově rozbité (i „kus“ i „skupina/hejno/stádo“); *gulya* je spíš „dobytek“ než „stádo“.

význam „něco uspořádaného“ ukazuje výrazně jak čes. *třída*, tak r. *čereda*, většinou mají však slov. jazyky zde význam „stádo“, ukr., sch. a slovinština pak obojí. — Španělské *ganado* je už svým původem (ptc. pf. od *ganar* „získat“) spíš „dobytěk“ než „stádo“, další výraz, *manada*, je podobného původu od *manar* „prýštit“ a „oplývat“.

O pohybové motivaci svědčí málo doložené slovanské *jato*, spojované se stind. *yātām* „chůze, jízda“ (i když se poukazuje též na stind. *yatati* „porádá, spojuje, shromažďuje“, tady zase „něco shromážděného“). Řekli jsme už, že pohyb je přirozeně implikován i v motivaci „pastva; to, co se pase“ — zde ovšem vedle „stání“.

Vidíme prostě i tady, že motivace pojmenování není nikdy předem dána. Přes sebelepší a sebečetnější sémantické paralely nejsme oprávněni čekat jejich opakování a nějaký motivační moment zabsolutňovat.

Formanty s *-d* jsou ve slovanštině opravdu řídké, samo *-do* zná Fr. Ślawski ve svém výborném *Zarysie słowotwórstwa prasłowiańskiego*¹¹ jen u tří slov, totiž *čędo*, *čudo* a naše *stado* (které přirozeně také spojuje se *státí*). Protože jsou řídké, také se různě chápou: u Brücknera „przyrostki z *-d* tworzą nazwy zbiorowe“,¹² u Skoka „izvedenice na *d* (*upor. čředa, krdo*)“ jsou „u značenju mjesta, obora, gdje se nalaze domaće životinje“. Ale nejsou ojedinělé, ani to *-do*, takže netřeba vykládat u *stado* zakončení podle *govędo*, i když toto mělo původně také kolektivní význam a obě slova se vzájemně co do zakončení jistě asociovala. Při dokonale deetymologizované podobě *govędo* můžeme i tu počítat prakticky se sufixem *-do*, takže se starším sch. *krdo* (vedle *krd*) máme celkem 5 slov zakončených na *-do*.

5. Mnoho místa věnoval Š. O. poměru slov *svak* a *svojak*. Přesto nevyšvětil ani teď, proč je v češtině *svak* s krátkým *a*, když forma *svakъ* není podle něho psl., ale vznikla kontrakcí ze *svojakъ* (že jsou i formy z tohoto *svojak* kontrahované, jsem řekl). Přímo roztomilý je také důkaz nepraslovanskosti slova *svakъ*: protože ho nenacházíme ve staroslověnině! Podle toho by ovšem nemohl být psl. nejen např. *bokъ* nebo *znakъ*, ale ani sám *svojakъ*, kterému to Š. O. předpisuje, ale který v kanonických památkách stsl. taky doložen není.

Je překvapující, že v 6. čísle tohoto časopisu (roč. 41) opakuje Š. O. i ty nesprávnosti z č. 5, na něž byl upozorněn:

6. Tvrdí, že „zmena *sppojašb* na *sopašb* je zákonitá, pravidelná (!), in-

¹⁰ Ze slov. je maď. *csorda* a rum. *cireada*. — Poměr mezi germ. *herda* a slov. *čerda* zde neřešíme.

¹¹ V 1. svazku *Słownika prasłowiańskiego*, s. 62–63.

¹² Je zajímavé, že to říká Brückner a ne Skok, když právě v sch. je nejčastější sufix *-jadъ* na označení kolektiv.

terne jazyková, jej výsledek je podľa všeobecných zákonitostí jednoznačne (!) prediktabilný“ (výkřičníky jsou moje). Ale nikdo na světě nepochopí, jak může vzejít prediktabilní výsledek z neprediktabilních předpokladů. A pro všechny slavisty je při předpokladu psl. **sopojasb* jediným očekávaným, tedy prediktabilním slovenským jeho výsledkem **súpáš*, respektive později **súpaš*. Abychom došli k *sobáš*, musíme se Š. Ondrušem přijmout dvě naprosto neprediktabilní, tj. předem nijak nečekané změny: první je dokonce ve slovenštině zcela ojedinělá a jen pro tento konstrukt ad hoc postulovaná „denazalizace“ prefixu *sq-* v *so-*. Je pro slovenštinu tak „interně jazyková“, že Š. O. musí pro ni hledat oporu mimo slovenštinu v ruštině. Druhá je — zase nečekaná — sonorizace *p* v *b*. U galolatského *paraverēdus* je nutno při přechodu do germánštiny čekat přesun přízvuku na první slabiku — a s tím jsou nutně, prediktabilně, spjaty redukce slabik ostatních, notabene významově nijak nezatížených, s domácím germánským výrazivem neasociovaných. Neprediktabilní je tu jen rozsah této redukce. Ale zmíněná sémantická nemotivovanost a nezařazenost do domácích morfémů už předem umožňuje až to dosažené jednoslabičné maximum. Pro názornost: nelze (až na eventuální kamelotské polknutí třetí slabiky) krátit domácí německé *Arbeiterzeitung*, ale lze dobře zkrátit starohornoněm. *parevred* a jeho varianty (a prediktabilní je přirozeně i hornoněm. posun *p* — *pf*). Obdobně třeba posuzovat změnu *archiātros* — *arzāte* — *Arzt*.

Leč vrátme se ještě k *sobáši*. Neobstojí analogie mezi derivací *plakati* — *plačb* a **sopojasati* — **sopojasb*. Dějové jméno *plačb* je jistě odvozeno od nějakého primárního slovesa typu **plak-ti*, od něhož je odvozeno samo *plakati*. Pro stručnost nechme však Ondrušovo *plakati* — *plačb*. Jenže poměr **sopojasati*: **sopojasb* není analogický — sloveso **sopojasati* nelze chápat za derivační východisko, jak ukazuje už jeho prefix. Ten ukazuje, že ono samo by musilo být odvozeninou od nějakého **sopojasr*; že to tedy není prefigované **sq-pojasati*. Nedokonavá slovesa s prefixem *sú-* (*su-*), jako *súťažit*, *súložit*, *susedit* ukazují i prefixem i videm na svůj původ ze substantiv *súťaž*, *sused* apod. (dokonavé *sústredit* je přitvořeno k *ústredie* opravdu prefixem, ovšem *s-*). Derivační poměr je tu tedy obrácený, než jak chce O. Nedělejme si však starosti s konstruktem, který by měl slaboučkou možnost existence jen jako **sopojas-ati*, tj. jako denominativum od nedoloženého **sopojasr*, ale který jako primární **sq-pojasati* (od něhož chce O. derivovat **sopojasb*) krom na papíře vůbec existovat nemohl, protože jde o hybrid sloveso *plus* j m e n n ý prefix! Jako by mohlo existovat *sq-vęzati* místo *sr-vęzati*. Jak to kdysi řekl Brückner: „Es wird einem unbehaglichen Worte auf dem geduldigen Papier so lange zugesetzt, bis es nachgibt und einer vermeintlichen Regel sich fügt.“

Nelze nechat stranou ani tu okolnost, že Š. O. nazývá změnu prefixu *so-* v *so-* denazalizací. Ve skutečnosti jde v ruštině (kde je tato náhrada nejčastější) o postupné nahrazování jmenného prefixu *su-* (tedy už po změně *o* v *u*) slovesným prefixem v jeho vokalizované podobě. Mnohá slova, kde je dnes *so-*, mají ještě ve staré ruštině *su-* (*suprb*, *suprbnikb*, *susědb*, *sužitije* atd.). Ani v ruštině nedošel tento proces ku konci: máme tam např. *sumerki*, *sudoroga*, *suprug*, *supruga* (ač ve staré ruš. je i varianta *stprugb*), proti *sopěrbnik* máme *suprún* atp. — A na nějakou jinou, prastarou denazalizaci nelze myslet. I ta by dala vzhledem k úzké výslovnosti severoslovanského *o* zase *u*, jak ukazují např. disimilační denazalizace v polštině (*smutny*, míst. jm. *Kutno* ap.).

7. V 5. čísle SR, 41 mi Š. Ondruš vytýkal, že nerespektuji učebnicový poznatek, že střední slovenština nemá *a* ani *neměla* [podtržení moje] tvar *sobe*. V 6. čísle s. 356 výtku, že nerespektuji učebnice, sice neopakuje, ale věc samu ano.

Já však jsem ve svém článku nic o tvaru *sobe* netvrdil. Pro svůj poznámkový dohad, jak lze chápat *sobáš*, jsem potřeboval existenci slovesa (*o*)*sobiť si* a výslovně jsem poznamenal, že nevím, zda pro ně máme (tj. v dosud sebraných staroslovenských a slov. dialektických materiálech) přímé svědectví ve slovenštině (na rozdíl od češtiny). Nepřímých svědectví je dost: jednak slovní rodina *osoba*, *osoblivý* atp., jednak doložené nedokonavé *osobovať si*, které přímo předpokládá výchozí dokonavé *osobiť si* (a to zase dovoluje soudit i na možnost řidšího deprefigovaného *sobiť si*).

Když už se však prof. Ondruš tvaru *sobe* dotkl, třeba upozornit, že Stanislav na svém místě ve 2. svazku svých Dějin řadu starších dokladů na dat.-lok. *sobe* uvádí (dokonce i na gen.-akuz.!) a jsou mezi nimi i doklady z území středoslovenských nářečí (Žilinskou knihu přirozeně nepočítám). Kromě toho uvádí i nepřímá svědectví pro původní *tobe*, *sobe*. Snad je tedy třeba respektovat i tato učebnicová fakta.

Diskreditovat lze každou vědu. Pokud se pokoušíme důsledně převádět indoevropské kořeny do všech jejich ablautových a švébeablautových podob, je to hra záslužná. Ale vidět v tom hlavní oporu pro etymologii a myslet, že každému možnému konstruktu musí při tom ve slovanském slovníku odpovídat nějaká realita, je už pochybené. — A dělat nemožné konstrukty jako *sHt-* > *st-*, „praindoevropské“ *stōd-* (pro německé *Stute*!) nebo *so-pojasati* (!) a nazývat černé bílým (tvrdit, že změna **sopojasb* v *sobáš* je jednoznačně prediktabilní), to by už mělo patřit (jak to kdysi řekl K. Moszyński o jednom nepodařeném etymologickém nápadu) „chyba pomiedzy żarty“.

Životné jubileum Jozefa Lišku

Na jar 1977 sa dožíva šesťdesiat rokov doc. PhDr. Jozef Liška, CSc., vedecký pracovník Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach, priekopník a zakladateľ logopédie na Slovensku a predseda Slovenskej logopedickej spoločnosti. Jozef Liška pochádza z východného Slovenska. Narodil sa 2. IV. 1917 v Trebejove, okr. Košice v chudobnej mnohohodetnej rodine. Do školy začal chodiť v susednej obci Obišovce. Absolvoval reálne gymnázium v Košiciach. Po maturite 1935 odišiel študovať na Filozofickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe slavistiku a anglistiku. Jeho učiteľmi boli slavisti M. Weingart, A. Pražák, anglisti V. Mathesius, B. Trnka a fonetici J. Chlumský a B. Hála. Neskôr študoval fonetiku na University College v Londýne u známeho fonetika D. Jonesa. V r. 1948–1950 študoval postgraduálne vo Fonetickom ústave FFUK v Prahe. Po štúdiách pôsobil ako stredoškolský profesor slovenčiny a angličtiny v Prešove, v Humennom, dlhší čas na Obchodnej akadémii v Bratislave a napokon na Vyššej hospodárskej škole v Košiciach. Od r. 1952 pracuje v službách zdravotníctva ako klinický logopéd a neskôr ako krajský logopéd Východoslovenského kraja. R. 1963 bol J. Liška prijatý do služieb JÚĽS SAV. Ostal však pracovať v Košiciach a ponechal si znížený úväzok v zdravotníctve ako logopéd. Ako vedecký pracovník JÚĽS bol poverený vykonávať fonetický výskum slovenčiny. Na tento cieľ vybudoval v Košiciach fonetické laboratórium. R. 1975 prešiel do novozriadeneho Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach. R. 1968 dosiahol hodnosť kandidáta filologických vied a r. 1973 sa habilitoval na FF UJEP v Brne na odbor fonetika.

Hlavným pracovným poľom J. Lišku je logopédia. Logopedickej práci sa venuje už 25 rokov s neochabujúcou energiou a s obdivuhodnou obetavosťou. Vybudoval sieť 120 logopedických poradní vo Východoslovenskom kraji, vyškoliť logopedických pracovníkov z celého Slovenska, vypracoval základnú metodiku terapie hlavných druhov rečových porúch, vynášiel prístroj na nápravu chybné výslovnosti (r. 1974 bol jeho vynález patentovaný), podal zlepšovaci návrh pomôcky na prevýchovu pri oneskorenom vývine detí, zorganizoval rozvetvené preventívne akcie proti poruchám reči, organizuje logopedický výskum a logopedické konferencie, rediguje periodický *Logopedický zborník*, založil Slovenskú logopedickú spoločnosť. Ako praktický logopéd pomohol stovkám detí zbaviť sa rozličných porúch reči. Ako logopéd je J. Liška známy nielen v ČSSR, ale aj v zahraničí. Aktívne sa zúčastňuje na medzinárodných logopedických konferenciách. Záslužnú činnosť J. Lišku v odbore logopédie zhodnotia povolání odborníci. Najbližšie číslo Logopedického zborníka prinesie bibliografiu jeho prác. Tu spomenieme aspoň tri Liškove väčšie práce z logopedického výskumu: *Rotacismus. Foneticko-logopedická štúdia o chybné výslovnosti hlásky r a jej ná-*

prave (1956), *Hlásky r a ř v normální a patologické výslovnosti* (1974), monografia *Čítanie a reč dvoj- a trojročných detí* (1976).

Druhou pracovnou oblasťou J. Lišku je fonetika. Vyzbrojený teoretickými vedomosťami z fonetiky i modernou aparátúrou, mohol spoľahlivo zisťovať fonetické vlastnosti charakteristických hlások slovenčiny a svojho rodného nárečia. Napr.: *Slovenská mäkká spoluhláska ĺ* (1956); *O kvantite sotáckych samohlások* (1968); *Palatálna laterála v slovenčine* (1971); *Slovenské vibranty r, ř* (1971); *Mäkké sykavky v šarišských nárečiach* (1965) a i.

J. Liška sa viackrát zaoberal problémami slovenskej spisovnej výslovnosti (ortoepie): *O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti* (1964), *Kodifikácia spisovnej výslovnosti* (Kultúra spisovnej slovenčiny, 1967), *Základy slovenskej ortofoúnie a ortoepie pre logopedickú prax* (Logopedický zborník 1, 1972).

V prvom období svojej publikačnej činnosti vydal J. Liška prácu o pôvode východoslovenských nárečí (1944, predtým po častiach v časopise Slovenská reč).

Ako anglista napísal J. Liška dve dobré učebnice angličtiny.

Pri životnom jubileu želáme dr. Jozefovi Liškovi dobré zdravie, ďalšie úspechy v jeho životnom povolani a vo výskumnej práci i trochu voľných chvíľ na pestovanie tých rozličných športov, ktoré v mladosti tak obľuboval.

Š. Peciar

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v r. 1976

Základnou smernicou pre činnosť JÚĽŠ SAV v r. 1976 vo vedeckovýskumnej práci, v oblasti plánovania, riadenia a organizácie, vo výchove vedeckých pracovníkov i v prenášaní výsledkov výskumu do praxe boli závery XV. zjazdu KSC a zjazdu KSS a realizačné opatrenia stranických a vládnych orgánov i orgánov SAV, zahrnuté v ústavnom pláne i v akčnom pláne na r. 1976.

Ústavný plán na r. 1976 zahrnoval jednu čiastkovú úlohu štátneho programu základného výskumu VIII-6-6 *Princípy marxistickej jazykovedy a kritika buržoáznych koncepcií v lingvistike*, päť čiastkových úloh štátneho programu základného výskumu VIII-5-11 *Štruktúra a vývoj slovenčiny a jej vzťahy k iným jazykom*, ako aj tri ústavné úlohy.

V čiastkovej úlohe *Princípy marxistickej jazykovedy a kritika buržoáznych koncepcií v lingvistike* (koordinátor prof. dr. Ján Horecký, DrSc.) sa skúmal vývin slovenského jazykovedného štrukturalizmu a jeho podiel na formovaní československého štrukturalizmu v období medzi dvoma vojnami, ako aj filozofické základy štrukturalizmu vo všeobecnosti. Výsledky tohto výskumu sa predniesli na konferencii Marxizmus a štrukturalizmus (7.—9. 10. 1976) a budú sa publikovať v Jazykovednom časopise.

Do rámca tejto úlohy treba zahrnúť aj práce na novej teórii spisovného jazyka. Pracovníci ústavu vypracovali základné referáty na konferenciu o teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry (21.—23. 1. 1976), ako aj na medzinárodnú konferenciu o jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti (14.—18. 6. 1976 v Libliciach), ktorú organizoval Ústav pre český jazyk, JÚĽŠ a Katedra češtiny a slovenčiny FF UK v Prahe. Zborníky materiálov z obidvoch konferencií sú pripravené do tlače.

Ustavičná pozornosť sa na seminároch venovala riešeniu národnostných vzťahov v ZSSR, najmä pokiaľ ide o jazykovú problematiku.

Filozofickým otázkam jazykovedy sa okrem prác na uvedených úlohách venovala pozornosť aj na filozoficko-metodologických seminároch. Okrem toho sa pripravil a odovzdal do výroby preklad ukrajinskej monografie *Filozofické otázky jazykovedy*.

V čiastkovej úlohe *Výskum spisovnej slovenčiny* (zodpovedný riešiteľ prof. dr. Ján Horecký, DrSc.) sa veľa času a pozornosti venovalo revízii rukopisu Česko-slovenského slovníka. najmä spracovaniu rozsiahlych pripomienok recenzentky z Ústavu pre český jazyk ČSAV. Vo výskume syntaktickej problematiky sa pracovalo na priradovanom súvetí a jeho typoch, ako aj na zloženom priradovanom súvetí. Spracovali sa niektoré okrajové typy podradovacieho súvetia, pokračovalo sa vo výskume polovetných väzieb. V oblasti morfológie sa venovala pozornosť niektorým špeciálnym otázkam súčasnej spisovnej slovenčiny. Vo výskume slovnej zásoby sa spracúvala problematika tvorenia slov (predponové slovesá, slovesné okazionalizmy, zložené slová) a významu slov (sémantika adjektíva). Pokračovalo sa v morfematickej a morfologickej analýze spisovnej slovenčiny.

Ortoepická komisia prediskutovala prvú verziu základných pravidiel výslovnosti a začala revidovať pripravený rukopis ortoepického slovníka.

V práci na čiastkovej úlohe *Výskum kultúry spisovnej slovenčiny* (zodpovedný riešiteľ PhDr. Ján Kačala, CSc.) sa pokračovalo v spracúvaní teoretických otázok. Skúmalo sa fungovanie jazyka v spoločnosti, osobitná pozornosť sa venovala používaniu jazyka v odbornej literatúre a v masových komunikačných prostriedkoch. Čiastkové výsledky tohto výskumu sa priebežne publikovali v časopise *Kultúra slova* a v iných, sčasti aj mimoústavných publikačných orgánoch. Sústavne pracovala komisia pre revíziu puristických poučiek, prediskutovali sa tradičné puristické poučky o výrazových prostriedkoch slovenčiny po písmeno O. Pokračovalo sa v prípravných prácach na revidované vydanie *Slovníka slovenského jazyka*: zdokonaľovala sa koncepcia, skúmali sa otázky normy v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny, pojem výslovnosti a problematika štylistického hodnotenia slov. Pokračovalo sa v budovaní, dopĺňaní a usporadovaní materiálnej základne pre lexikografické práce.

Vo výskume slovenských dialektov (zodpovedný riešiteľ PhDr. Ivor Ripka, CSc.) sa pozornosť sústredila na výskum slovnej zásoby. Dopĺňal sa lexikálny archív: získalo a zaradilo sa do 20 000 lístkov, ďalej sa získalo 125 špeciálnych dotazníkov a z nich vyše 30 000 lexikálnych jednotiek. Osobitná pozornosť sa venovala slovotvornej problematike. Pokračovalo sa v príprave ukážkového zoznamu *Slovníka slovenských nárečí*: spresňovala sa jeho koncepcia, vypracoval sa návrh na štruktúru heslovej state. Vypracovalo sa do 300 hesiel. Vykonaný lexikálny výskum v teréne (v rozsahu troch týždňov). Pokračovalo sa v spresňovaní syntaktického dotazníka. Pripravila sa prvá verzia monografie o slovníku dolnotrenčianskych nárečí.

V práci na *Slovanskom jazykovom atlase* sa vyhodnotili tri lexikálne mapy a vypracoval sa komentár k jednej mape. Podľa záverov medzinárodnej komisie sa prepracovalo päť lexikálnych máp a komentáre k nim. Pripravoval sa komentár k ďalším mapám.

Výskum vývinu slovenčiny (zodpovedný riešiteľ PhDr. Štefan Peciar, CSc.) pokračoval najmä archívnym heuristickým výskumom. Pokračovalo sa v doku-

mentovaní jazykových pamiatok zo 17.—18. stor. a v príprave textov na mikrofilmovanie a excerpovanie. Transliterovalo sa takmer 1000 strán rukopisných textov. Získalo sa okolo 12 000 fotokópií, vyše 8000 záberov na mikrofilmoch. Do centrálnej kartotéky pribudlo okolo 268 000 nových excerpčných lístkov, kartotéka heslára vzrástla o 4200 hesiel, kartotéka latinských výrazov sa doplnila o vyše 2200 lístkov. Úplnou alebo výberovou excerpciou sa získalo 62 300 excerpčných lístkov. Roztriedili sa regesty podľa archívov a vypracovalo sa vyše 500 nových registrov. Pokračovalo sa v spresňovaní koncepcie Slovenského historického slovníka, vypracovalo sa 130 hesiel, z toho sa zredigovalo 60 hesiel. V podstate sa dokončila monografia o teoretických otázkach historickej lexikológie.

Pokračovalo sa vo výskume vlastných mien. Do kartotéky vlastných mien pribudlo 80 000 lístkov. Začal sa výskum slovenskej hydronymie. Usporiadala sa VII. slovenská onomastická konferencia (v septembri 1976) za účasti vedeckých pracovníkov z ČSR i zo zahraničia. Monograficky sa spracúvala toponymia východnej časti býv. Hontianskej stolice.

V čiastkovej úlohe *Konfrontačný výskum ruštiny a slovenčiny* (zodpovedná riešiteľka doc. dr. Ella Sekaninová, CSc.) sa pokračovalo v koncipovaní II. zv. Veľkého slovensko-ruského slovníka (časti písmen O, N) a v redigovaní vypracovaných textov. Do výroby sa odovzdal I. zväzok tohto slovníka.

V lexikologickom slovensko-ruskom výskume sa vypracovali referáty na slavistický zjazd a pokračovalo sa vo výskume priamej a nepriamej reči.

V ústavnej úlohe *Porovnávací výskum slovenčiny a iných jazykov* (zodpovedná riešiteľka PhDr. Klára Buzássyová, CSc.) sa pokračovalo vo výskume gramatických kategórií v slovenčine a maďarčine. Vypracovala sa štúdia o gramatickej kategórii osoby v porovnávaných dvoch jazykoch. Pripravil sa predbežný návrh koncepcie maďarsko-slovenskej gramatiky.

V ústavnej úlohe *Jazyková kultúra v praxi* (zodpovedný riešiteľ PhDr. Ján Kačala, CSc.) sa pokračovalo v poradenskej a expertíznej činnosti. Vypracovalo sa do 500 listových odpovedí, telefonicky sa vybavilo do 1500 dopytov. Zrevidovalo sa vyše 3000 strán názvoslovných a technických noriem, vykonávala sa jazyková a štylistická revízia textov pre rozličné inštitúcie. Pokračovalo sa v ustáľovaní terminológie. Terminologické komisie (12) mali 50 pracovných schôdzok. Na základe dohody medzi Predsedníctvom SAV a Ministerstvom školstva SSR sa začali zriaďovať ďalšie terminologické komisie. Sústavne pracovali aj komisie pre miestne názvy pri Slovenskom úrade pre geodéziu a kartografiu, pri Ministerstve vnútra SSR a pri Národnom výbore hlavného mesta SSR Bratislavy. Pracovníci oddelenia za výdatnej spolupráce ostatných pracovníkov ústavu sa zúčastňovali na besedách o jazykovej a štylistickej úrovni publikácií v jednotlivých redakciách a vydavateľstvách. Sústavne prispievali do jazykovej poradne Čs. rozhlasu a do jazykových rubriík v dennej tlači. Pokračovala aj spolupráca so Zväzom divadelných umelcov pri výskume a hodnotení výslovnosti v slovenských divadlách.

V ústavnej úlohe *Bibliografia slovenskej jazykovedy* (zodpovedný riešiteľ PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.) sa pokračovalo v sústavnom spracúvaní bibliografických záznamov o slovenskej jazykovednej produkcii. Okrem toho sa pripravovali osobné bibliografie a bibliografické prehľady do viacerých zahraničných časopisov.

Aj v r. 1976 spolupracoval JÜLS s mnohými inštitúciami a organizáciami.

V oblasti jazykovej kultúry, najmä pri uštalovaní terminológie sa rozvíjala spolupráca s Národopisným ústavom, s Ústavom štátu a práva, s Ústavom experimentálnej psychológie, s Astronomickým ústavom, s Ústavom polymérov a s Ústavom teórie merania. Ďalej ústav spolupracoval s Ústavom vedeckého ateizmu na príprave Slovníka vedeckého ateizmu a s Encyklopedickým ústavom na príprave príslušných hesiel a na jazykovej úprave celého textu Encyklopédie Slovenska.

S Ústavom pre český jazyk ČSAV a s Kabinetom cudzích jazykov ČSAV spolupracoval JÚĽŠ v oblasti jazykovednej teórie, najmä teórie spis. jazyka a lexikológie a lexikografie. V tých istých oblastiach pokračovala aj spolupráca s filologickými katedrami FFUK v Bratislave a s Katedrou slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ v Prešove. S Výskumným ústavom pedagogickým sa okrem prípravy osnov spolupracovalo na projekte maďarsko-slovenskej gramatiky, s Novinárskym študijným ústavom na výskume jazyka v masových komunikačných prostriedkoch. Konkrétnych jazykových otázok sa týkala spolupráca s Čs. rozhlasom a Čs. televíziou. Pokračovalo sa v spolupráci s nakladateľstvom Pravda na príprave spisov klasikov marxizmu-leninizmu.

S vysokými školami sa rozvíjala spolupráca aj na pedagogickom úseku, viacerí pracovníci JÚĽŠ mali pedagogické úväzky na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove a na Pedagogickej fakulte v Nitre. Viacerí pracovníci ústavu prednášali na letnom slavistickom seminári Studia Academica Slovaca.

JÚĽŠ pokračoval aj v spolupráci so zahraničnými jazykovednými pracoviskami v akadémiách, a to na základe dvojstranných dohôd medzi ústavmi. Ide o Jazykovedný ústav Maďarskej akadémie vied, Jazykovedný ústav Poľskej akadémie vied, Ústav bulharského jazyka Bulharskej akadémie vied a Centrálny jazykovedný ústav Akadémie vied NDR. Na základe mnohostrannej dohody sa pokračovalo v spolupráci na Slovanskom jazykovom atlase. Osobitne plodná bola spolupráca s vydavateľstvom Russkij jazyk v Moskve na príprave Veľkého slovensko-ruského slovníka.

Popri konferencii o teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry v Smoleniciach, konferencii o jazykovej kultúre v Libliciach a onomastickej konferencii v Prešove (o ktorých bola reč v prvej časti správy) treba ešte spomenúť účasť na pracovných zasadnutiach viacerých komisií Medzinárodného komitétu slavistov – komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov v Kunčiciach, komisie pre lexikológiu a lexikografiu vo Varne a komisie pre jazykovednú terminológiu v Göteborgu, ako aj komisie pre Slovanský jazykový atlas v Moskve. Pracovníci JÚĽŠ dobre reprezentovali slovenskú, resp. aj československú jazykovedu v zahraničí, najmä na fonologickom sympóziu vo Viedni, na spomenutých zasadnutiach slavistických komisií a na zasadnutí Medzinárodného komitétu slavistov. Piatí pracovníci JÚĽŠ boli na slavistických letných školách.

Z edičnej činnosti treba spomenúť vydanie dvoch zborníkov z konferencií: *VI. slovenská onomastická konferencia, Aktuálne problémy lingvistickej terminológie*. V spolupráci Slovenského pedagogického nakladateľstva a vydavateľstvom Russkij jazyk vyšiel *Slovensko-ruský slovník*, ktorý autorsky pripravili pracovníci JÚĽŠ. V spolupráci so Slovenským pedagogickým nakladateľstvom vyšiel zborník *Kapitoly o slovenčine*. Jeho autormi sú zväčša pracovníci JÚĽŠ. Redaktorom zborníka je dr. J. Kačala.

R. 1976 riadne vychádzali všetky ústavné časopisy: Jazykovedný časopis, Slovenská reč, Kultúra slova, Slavica Slovaca.

J. Horecký

Texty k všeobecnojazykovednému štúdiu

Boris Izraelovič K o s o v s k i j je známy predovšetkým ako autor široko koncipovanej viacdielnej vysokoškolskej učebnice *Všeobecná jazykoveda*. K doterajším trom zväzkom tejto príručky (1968, 1969, 1974) nedávno pribudol štvrtý záverečný diel s názvom *Všeobecná jazykoveda. Chrestomatia* (1. vyd. Minsk, Vyšejšaja škola 1976. 432 s.). Autor teda dokončil prácu v plánovanom rozsahu, hoci vyjdenia jej poslednej časti sa už nedočkal (ostatný zväzok vychádza za redakcie A. E. Supruna).

O dôležitosti čítaniek tohto druhu sa netreba osobitne zmieňovať. I tak chceme podčiarknuť ich význam pre vysoké školy, pre mladých adeptov filológie. Texty dôležitých lingvistických prác najmä zo všeobecnej jazykovedy nie sú vždy dostupné študentom. Časť z nich je roztrúsená po časopisoch a zborníkoch, iné možno nájsť iba vo veľkých alebo špeciálnych knižných fondoch, mnohé sú napísané v cudzích jazykoch atď. Je tu však ešte ďalšia závažná otázka: z čoho študovať? Zo záplavy publikácií a stále vzrastajúcej masy informácií začínajúci filológ si nevie vždy vybrať to najhodnotnejšie a najdôležitejšie. Pomoc pri prekonávaní týchto ťažkostí a prekážok sa očakáva práve od chrestomatií.

V Sovietskom zväze jestvuje už niekoľko lingvistických čítaniek, určených študentom filológie. Kosovského príručka sa líši od svojich predchodkýň najmä tým, že nie je venovaná ani úzkej problematike, ani nejakému výseku z dejín lingvistiky. Približuje sa k známym všeobecnojazykovedným čítankám V. A. Zveginceva, ktoré už zohrali významnú úlohu pri výchove mladých pokolení jazykovedcov. Kosovského kniha je orientovaná na súčasnú jazykovedu (z 32 lingvistov, ktorých práce sa tu odtláčajú, je 16 súčasných). Tomu zodpovedá i kompozícia príručky, spočívajúca nie na chronologickej, ale na tematickej báze: I. *Predmet a úlohy jazykovedy* (s. 9–86), II. *Špecifika jazyka a jeho úloha v spoločnosti* (s. 87–120), III. *Zákonitosti historického vývinu jazyka* (s. 121–179), IV. *Fonetika a fonológia* (s. 180–236), V. *Gramatika* (s. 237–345), VI. *Náuka o slove a slovnej zásobe jazyka* (s. 346–422).

Odtláča sa tu naozaj rôznorodý materiál, takže vlastne ani nie je možné dobre sledovať autorovu koncepciu, resp. princíp, ktorý uplatňoval pri výbere autorov a ich prác. Všimneme si niektoré z nich podrobnejšie.

Prvým textom je úryvok z práce poľského lingvistu J. M. R o z w a d o w s k é h o *Význam vedy v jazyku* (1923), kde sa teoretickej jazykovede pripisuje nielen úloha zabezpečiť dostatočne vysokú úroveň školskej výuky, ale vidí sa i jej blahodarný účinok na rozvoj myslenia, na schopnosť hlbšie a presnejšie chápať a osvojovať si dôležité poznatky. Nemožno povedať, že by táto téma v súčasnosti stratila niečo na aktuálnosti. S jej umiestnením na začiatku knihy možno súhlasiť. Druhou v poradí je štúdia V. V. I v a n o v a. vedúceho sektoru

strukturálnej typológie v Inštitúte slavistiky a balkanistiky AV ZSSR, *Niektoré problémy súčasnej lingvistiky* (1963), ktorá sa dotýka takých otázok, ako je úloha kybernetiky pri riešení lingvistických problémov, formálny opis rečových mechanizmov, modely jazykovej štruktúry atď. Za využívanie nových štruktúrnych metód (aj v oblasti historického štúdia jazyka) sa stavia vo svojej štúdií *Metodologické problémy lingvistiky* (1969) i bulharský jazykovedec V. Georgiev.

Druhá časť sa začína fragmentom z knihy poľského lingvistu T. Milewského *Jazykoveda* (1965), kde sa odpovedá na otázku, čo je jazyk. Pri odpovedi na túto otázku sa vytvoril istý stereotyp, pričom však obyčajne nejde o čisto lingvistickú definíciu. Ďalej sa tu odtláča úryvok z knihy nemeckého filozofa G. Klause *Sila slova* (1965), venovanej základným pojmom sémantiky, najmä znaku, jeho syntaktickému, sémantickému, syntagmatickému a pragmatickému aspektu. Vhodné je aj zaradenie prekladu jednej z novších štúdií R. Jakobsona *Jazyková komunikácia* (1972), ktorá vyšla v menej známom periodiku. Autor tu rozvíja svoju „starú tému“ — úlohu diferenciálnych príznakov v štruktúre a fungovaní jazyka.

V tretej časti, venovanej dejinám jazyka, sa okrem 9. kapitoly z knihy D. N. Ušakova *Krátky úvod do vedy o jazyku* (1925), 3. kapitoly z knihy V. M. Žirmunského *Národný jazyk a sociálne dialekty* (1935) a 4. kapitoly z knihy A. Meilleta *Porovnávací metóda v historickej jazykovede* (1925) odtláča aj štúdia E. D. Polivanova *V čom sú príčiny jazykovej evolúcie* (1931). Za hlavnú hybnú silu pri jazykových zmenách sa tu pokladá „ľudská lenivosť“, t. j. snaha komunikujúcich vydať čo najmenej energie. Pravda nie je to jediný faktor a možno ani nie najdôležitejší. Oveľa presvedčivejšia je tá časť Polivanovej práce (azda sa mohla uviesť skôr ona), kde sa uvažuje o tzv. vonkajších príčinách jazykového vývoja, t. j. o diferenciácii a integrácii jazykov. Uvádza sa tu aj menej známa štúdia bieloruského lingvistu P. A. Buzuka *Lingvistická geografia ako pomocná metóda pri výskume dejín jazyka* (1932).

Časť, ktorá má záhlavie *Fonetika a fonológia*, obsahuje takmer čisto fonologickú problematiku (fonetika v súčasnom chápaní tam nie je zastúpená). Vidieť to aj z prehľadu uvádzaných vzťahov: úryvok z prác F. F. Fortunatova *Porovnávací jazykoveda* (1902), A. N. Trubeckého *Základy fonológie* (1939), L. V. Ščerbu *Fonetika francúzskeho jazyka* (1948), Ch. Hocketta *Úvod do modernej jazykovedy* (1964) a A. A. Reformatského *Z domácej fonológie* (1970). Z Trubeckého knihy sa vhodne uvádza 1. kapitola, obsahujúca výklad elementárnych pojmov modernej fonológie. Aj úryvok z knihy Ch. Hocketta umožňuje získať dobrý obraz o prístupe tohto autora k fonologickým problémom. Málo známe fakty z jazykov amerických Indiánov sa tu konfrontujú fonologickým systémom anglickým, francúzskym a ruským. Z Reformatského knihy sa uvádza kapitola, v ktorej sa hovorí o rozdieloch medzi Moskovskou fonologickou školou a leningradskými fonológmi. Z danej pasáže, kde sa analyzujú základné fonologické pojmy z pozícií Moskovskej fonologickej školy, čitateľ nepriamo získava predstavu aj o názoroch prívržencov leningradskej školy.

Gramatiku, t. j. morfológiu, syntax a slovotvorbu, reprezentujú úryvky z prác A. A. Potebňu (1888), P. I. Avanesova a V. N. Sidorova (1945), G. O. Vinokura (1946), V. N. Kruševského (1883), A. A. Šachmatova (1941), V. V. Vinogradova (1952) a A. I. Beliča (1958).

Lexikologická problematika je zastúpená výťahom z prác A. I. Smirnického (1956), O. S. Achmanovovej (1957), W. Doroszewského (1973), J. Kurylowicza (1955), T. P. Lomteva (1969) a A. I. Meľčuka (1960).

Je dosť dôvodov domnievať sa, že Kosovského knižka si nájde svoj okruh čitateľov a stane sa populárnou nielen v Sovietskom zväze, ale aj u nás.

S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

Jula Barbeyho alebo Julia Barbeya? — Povšimli sme si istú nejednotnosť medzi pravopisnými príručkami slovenčiny, pokiaľ ide o skloňovanie mena *Jules Barbey d'Aurevilly*. Chceme k tejto otázke zaujať stanovisko.

Pravidlá slovenského pravopisu (11. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 67) uvádzajú pri mene *Jules Barbey d'Aurevilly* formu genitívu v podobe *Jula Barbeyho d'Aurevilly*.

Príručka slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 99) uvádza tvar genitívu *Jula Barbeya d'Aurevilly*.

Zaunerova Praktická príručka slovenského pravopisu (Bratislava, Obzor 1966), ani Slovenská gramatika E. Paulinyho, J. Ružičku, J. Štolca (5. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968) toto meno nezaznamenávajú.

Podľa nášho názoru treba vychádzať z francúzskej výslovnosti a nie z grafickej podoby slova. Vo francúzštine sa koncovky *-ai*, *-ay*, *-ey* vyslovujú ako *e*. Pri skloňovaní sa teda treba riadiť poučkou: Slová zakončené na samohlásku *-i* (*-y*), *-e*, *-é*, *-ä* majú v jednotnom čísle zámenné koncovky *-ho*, *-mu*, *-m*, v množnom čísle, pokiaľ sa tvorí, skloňujú sa podľa vzoru hrdina (Pravidlá slovenského pravopisu, s. 66). Podľa tejto poučky je náležité skloňovanie *Barbey*, *Barbeyho*, *Barbeymu* s výslovnosťou (*barbe*, *barbeho*, *barbem*).

Uvedená nejednotnosť v skloňovaní mohla vzniknúť aj preto, že francúzske mená končiace sa na *-ai*, *-ay*, *-ey* sa vyskytujú u nás dosť zriedkavo a chýba tak opora v úze. K bežnejším menám tohto typu patria napr. *Pinay*, *Vinay*, *Ancey*, *Donnay*, *Quesnay* a tiež *Joachim du Belley* a *Baudouin de Courtenay*. Skloňovanie so šľachtickým predikátom sa však riadi osobitnými pravidlami (pozri o tom náš príspevok *O skloňovaní mien typu Valéry Giscard d'Estaing*, Kultúra slova, 10, 1976, s. 244–247).

Poznámka: Francúzskou výslovnosťou sa treba riadiť aj pri skloňovaní mien zakončených na nemé *-e*, ktoré sa nevyslovuje, napr. *Merle*, *Barre* (vyslovujeme *merl*, *bar*). Tieto priezviská treba skloňovať takto: *Merle* — 2. p. *Merla*, *Barre* — 2. p. *Barra*. Príslušné privlastňovacie tvary budú mať podobu *Merlov*, *Barrov* (napr. *Merlov román*, *Barrova vláda*), nie „*Merleho*, *Barreho*“.

M. Figmíková — K. Sekvent

Srí Lanka — srílanský. — V auguste 1976 sa konala v hlavnom meste Srí Lanky Kolombe 5. konferencia nezúčastnených krajín na najvyššej úrovni. V dennej tlači sme sa počas tejto konferencie stretli so zápisom štátu Srí Lanka (bývalý Cejlón) výlučne so začiatočnou literou *S-*: *Srí Lanka*. V rozhlasových a televíznych reláciách sme si všimli dvojakú výslovnosť názvu *Srí Lanka*. Niektorí hlásatelia vyslovovali názov tohto štátu so začiatočnou spoluhláskou *s-* (*Srí Lanka*), iní so začiatočnou spoluhláskou *š-* (*Šrí Lanka*). V 6. zv. Slovníka

slovenského jazyka (1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 264) je pri hesle *Cejlón* uvedený aj názov štátu v podobe *Šrí-Lanka* (na začiatkovej litere je nevýrazné diakritické znamienko). Příruční slovník náučný 1 (red. V. Procházka, 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1962, s. 318) pri hesle *Ceylon* uvádza poznámku, že úradný názov je *Šrí Lanká*. V textovej časti publikácie *Přední Indie* (1. vyd. Praha, Ústřední správa geodézie a kartografie 1960, s. 9) sa uvádza názov tohto štátu v podobe *Sri-Lanka*. L. Dvonč v príspevku *Bogotá, či Bogota?* (Slovenská reč, 40, 1975, s. 191–192) rieši otázku kvantity názvu *Bogota* (na konci krátka samohláska -a), pričom poznamenáva, že podobu *Bogota* podporuje aj podoba názvu *Šrí Lanka*. Forma *Šrí Lanká*, ako konštatuje ďalej L. Dvonč, sa zmenila na *Šrí Lanka*, a tak sa aj tento názov plne zaradil do vzoru žena.

V dennej tlači sme sa v súvislosti s 5. konferenciou nezúčastnených krajín v Kolombe ani raz nestretli so zapisovaním tohto štátu v takej podobe, aká je uvedená (na informáciu, nie ako kodifikovaná podoba) v SSJ VI (*Šrí-Lanka*). Názov tohto štátu sa nezapisoval ani v podobe *Šrí Lanka*. Vo všetkých denníkoch sa tento názov zapisoval iba v podobe *Srí Lanka*. V zhode s písomnou podobou treba aj vyslovovať názov tohto štátu so začiatkovou spoluhláskou s-. Dozvedeli sme sa, že podoba *Šrí Lanka* by mala u obyvateľov Srí Lanky pejoratívny význam.

Pridavné meno od názvu štátu *Srí Lanka* má v spisovnej slovenčine v hovorových a písaných prejavoch podobu *srílanský*, napr.: ... je ústrednou podmienukou realizácie myšlienky *srílanskej predstaviteľky*. — *Obrovská socha srílanského vodcu*... — *Srílanský novinár*... (Pravda, 21. 8. 1976, s. 6). — *v srílanskom Kolombe*... (Práca, 19. 9. 1976, s. 1). — *V srílanskom hlavnom meste Kolombe*... (Práca, Smena, 18. 8. 1976, s. 1).

V jazykovej praxi odporúčame používať podobu *Srí Lanka* s týmito derivátmi: *Srílančan*, *Srílančanka*, *srílanský*.

J. Jacko

Vo Vede, vydavateľstve Slovenskej akadémie vied, vyjde

jedno z najvýznamnejších kultúrno-politických diel na Slovensku

ENCYKLOPÉDIA SLOVENSKA I–VI

V poslednom období neobyčajne vzrástla potreba encyklopedických diel. Súvisí to predovšetkým s rozvojom vedeckotechnickej revolúcie, s obrovským rozmachom vedy vo všetkých oblastiach poznania. Je prakticky nemožné vedieť sa v spleti nových poznatkov rýchlo a presne orientovať, získať o nich základné informácie inak ako pomocou súhrnných encyklopedických príručiek či už všeobecných, odborných alebo vlastivedných.

Slovensko za posledných 50 rokov, ale predovšetkým v ľudovodemokratickom a socialistickom Československu, prešlo obrovským hospodárskym i spoločenským rozvojom. Preto sa naliehavo pociťovala potreba vytvoriť také súborné dielo, ktoré by adekvátnou formou podávalo komplexný obraz nielen o minulosti, ale v celej šírke i hĺbke aj o socialistickej súčasnosti našej vlasti.

Hlavným realizátorom tohto kolektívneho diela, za všestrannej podpory politických, vedeckých a odborných inštitúcií, je Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied, ktorý v spolupráci so širokým tímom vedeckých a odborných spolupracovníkov zo všetkých oblastí vedy, hospodárstva a kultúry sa podujal vytvoriť základné encyklopedické dielo o Slovensku. Encyklopédia Slovenska ako vlastivedná, národná encyklopédia zhŕňa slovníkovou formou abecedne zaradené poznatky o prírode, ľude, histórii, hospodárstve a kultúre Slovenska.

Encyklopédia Slovenska vyjde v 6 zväzkoch. Každý zväzok bude mať rozsah asi 250 VH, z toho okolo 1500 ilustrácií.

Prvý zväzok vyjde koncom roku 1977, ostatné budú vychádzať postupne každý rok jeden, takže posledný 6. zväzok vyjde v roku 1982. Cena jednotlivého zväzku bude asi 150,— Kčs.

Encyklopédia Slovenska bude dosiaľ najúplnejším a najprehľadnejším prameňom poznatkov o Slovensku. Preto by nemala chýbať v žiadnej knižnici ani rodine. Nezabudnite, že Encyklopédia Slovenska Vám poskytne rýchlu, presnú a komplexnú informáciu o každej významnejšej osobnosti, inštitúcii a jave — slovom o všetkom, čo v minulosti súviselo a v súčasnosti súvisí so Slovenskom. Zabezpečte si včas všetky zväzky tohto základného zdroja poznatkov o Slovensku prostredníctvom predajní Slovenskej knihy.

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka. Ročník 42, 1977, číslo 3. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povoľené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977.

Kčs 8,—.